Länsstyrelserna

Regional Utveckling & Samverkan i miljömålssystemet

Välj och vraka!

Vägledning och goda exempel på åtgärdsarbete kulturmiljö/ miljömål.

Titel: Välj och vraka! Vägledning och goda exempel på åtgärdsarbete kulturmiljö-miljömål
Utgivare: RUS – Länsstyrelserna i samverkan, Länsstyrelsen i Jönköpings län
Rapportnummer: 2017:34
Utgivningsår: 2017
Författare: Coco Dedering, Länsstyrelsen Kalmar, Kristofer Sjöö, Tyréns/Länsstyrelsen Halland Layout: Kristofer Sjöö, Tyréns/Länsstyrelsen Halland
Omslagsbild: stadsbebyggelse i Jönköping. Foto: Camilla Zilo.
ISBN: 978-91-982890-0-8
ISSN:1101-9425
Hemsida: www.rus.lst.se
Foto: se rapporten

Välj och vraka!

Vägledning och goda exempel på åtgärdsarbete kulturmiljö-miljömål

Om RUS

RUS är ett samverkansorgan som ska stödja, vägleda och samordna länsstyrelsernas arbete och det regionala arbetet i miljömålssystemet. RUS svarar för länsstyrelsegemensamma uppgifter och samordning mellan olika berörda parter i miljömålssystemet, inklusive nationella myndigheter och kommuner. RUS har huvudsakligen sysslat med uppföljning, men sedan 2011 har uppdraget utvidgats till att omfatta även åtgärdsarbete. RUS står för *Regional Utveckling och Samverkan i miljömålssystemet*. RUS finansieras av anslag via Naturvårdsverket.

Viktiga delar av arbetet är:

- uppdateringar av indikatorer på miljömålsportalen,
- utveckling av indikatorer, dataflöden, uppföljningssystem och samordning av detta,
- länssidor på miljömålsportalen och regionala måluppfyllelsebedömningar,
- revidering av regionala mål, och
- stöd till och utveckling av åtgärdsarbetet.

Verksamheten i RUS organiseras av en *styrgrupp* med representanter från länsstyrelser, Naturvårdsverket, Skogsstyrelsen, Havs- och vattenmyndigheten och Sveriges Kommuner och Landsting. Länsantikvarieföreningen, numera Kulturmiljöforum, har en kulturmiljörepresentant i styrgruppen.

Det dagliga arbetet med RUS uppdrag drivs av en *arbetsgrupp* med ett drygt tiotal personer med olika kompetenser från olika länsstyrelser och Skogsstyrelsen. Arbetet leds av en verksamhetsledare. Sedan 2009 har länsstyrelserna två kulturmiljörepresentanter i arbetsgruppen.

Läs mer på RUS hemsida www.rus.lst.se

rus

Länsstyrelserna

Regional Utveckling & Samverkan
i miljömålssystemet

Förord

Kulturmiljön är en självklar del i begreppen miljö och hållbar utveckling och ingår i de miljömål som beslutats av regering och riksdag. Länsstyrelserna har ett viktigt regionalt uppdrag i arbetet för att nå miljömålen. Den här skriften har tagits fram för att stödja och inspirera länsstyrelserna i deras åtgärdsarbete för miljömålens kulturmiljödelar. Den riktar sig till länsstyrelserna och de verksamheter som kan relateras till miljömålsarbete och kulturmiljöarbete. Den har tagits fram av länsstyrelsernas samverkansorgan RUS (Regional utveckling och Samverkan i miljömålssystemet). Arbetet har huvudsakligen utförts under 2012. För texterna svarar projektledaren Kristofer Sjöö, Länsstyrelsen Halland och Coco Dedering, Länsstyrelsen Kalmar, båda kulturmiljörepresentanter i RUS arbetsgrupp.

Många länsstyrelser och några nationella myndigheter har på olika sätt medverkat med underlag till rapporten. Ett stort tack riktas till alla Er som på olika sätt hjälpt till med underlag, medverkat i intervjuer, skickat in material och goda exempel. Något som slagit oss är, hur mycket bra länsstyrelserna genom åren har gjort! Det har varit mycket inspirerande att få ta del av alla exempel på hur länsstyrelserna kan jobba målinriktat, hur miljömål-kulturmiljö kan kopplas samman bättre, och så vidare. Vi hoppas att V*älj och vraka! Vägledning och goda exempel på åtgärdsarbete kulturmiljö-miljömål* ska inspirera även er!

Titeln anspelar på rapportens många teman och exempel, och länsstyrelsernas möjligheter att välja och vraka bland dessa, för att utveckla sitt åtgärdsarbete och stärka kopplingen mellan miljömålen och kulturmiljöarbetet. Innehållet kan ses som ett smörgåsbord. Den som inte är så hungrig kan välja något litet att jobba vidare med, den som är mer sugen på förändring tar sig an fler utvecklingsområden.
Varsågoda, välj och vraka!

Märet Engström,
Ordförande RUS styrgrupp, länsstyrelsen Värmland
Magnus Eriksson,
Verksamhetsledare RUS, länsstyrelsen Dalarna

Innehållsförteckning

Läsanvisning 8

Inledning 9
Bakgrund 9
Syfte och mål 10
Metod och tillvägagångssätt 10

Miljömålssystemet i korthet 13
Aktuell målstruktur 13
Vem gör vad? 16
Om uppföljning och utvärdering 20
Åtgärder 20

Kulturmiljö & miljömål 21
Länsstyrelsens uppdrag 21
Samstämmiga målbilder och hållbar utveckling 23
Länsstyrelsens kulturmiljöarbete 25
Identifierade problem... 27
...och möjligheter 29

Temaområden för ett förbättrat arbete 33

Verktyg för miljömålsarbete 45

Övergripande arbete, strategier och program 47
Övergripande arbete som verktyg 47
Regionala åtgärdsprogram för miljömålen 48
Verksamhetsplanering med miljömålstaggning 57
Årsredovisningar 57
Regionalt program för kulturmiljöarbetet och miljömålen 59
Strategier för länsstyrelsens kulturmiljöarbete 59
Uppföljning och utvärdering av miljömål 61
Rekommendationer 67

Kunskapsuppbyggnad med miljömålen i fokus 69
Kunskapsuppbyggnad som verktyg 69
Olika typer av kunskapsunderlag 70
Vägledande material 71
Generella underlag 72
Riktade underlag inom några områden 76
Rekommendationer 95

Fysisk planering 97
Fysisk planering som verktyg 97
Länsstyrelsens roll 98
Kulturmiljö i planer 100
Kulturmiljön som resurs 108
Miljökonsekvensbeskrivningar 109
Rekommendationer 111

Utåtriktat arbete – att kommunicera miljömål 113
Utåtriktat arbete som verktyg 113
Miljömålsseminarier m.m. 114
Arbete gentemot areella näringar 115
Klimatanpassning 118
Arbete gentemot kommuner 118
Dialog och samtal i Kronoberg 120
Sektorsdialoger i Dalarna 121
Information till fastighetsägare om natur- och kulturvärden 121
Vårda Vattendragens Kulturarv 122
Fler exempel 123
Rekommendationer 124

Vård med miljömålsnytta 125
Vård som verktyg 125
Vård via olika anslag 127
Ideellt arbete 132
Kampanjinriktade vårdåtgärder 134
Skötsel och samverkan i skyddade områden 140
Att synlig- och medvetandegöra miljömålen i bidragsbeslut m.m. 141
Rekommendationer 144

Tvärsektoriell samverkan 145
Tvärsektoriell samverkan som verktyg 145
Tid för kulturmiljövården 148
Rutiner och policys för samverkan 149
Samsyn och samverkan mellan nationella myndigheter får genomslag regionalt 151
Tvärsektoriella kampanjer ger mersmak 153
Tvärsektoriella landskapsstrategier 155
Nya metoder för samverkan och dialog 156
Ökad samverkan inom skydd, vård och information 159
Fornvård och biologisk mångfald 164
Tvärsektoriellt arbete med skydd och skötsel av vattendrag 164
Tvärsektoriellt arbete kring Myllrande våtmarker 167
Rekommendationer 168

Lagstiftning och skydd 171
Lagstiftning och skydd som verktyg 171
Lagrum och möjligheter 172
Tidigare delmål och om behovet av skydd 178
Kartläggningar av befintligt skydd 180
Kulturreservat 185
Riksintressen för kulturmiljövården 187
Tvärsektoriell samverkan inom skydd 189
Miljömålen i beslut 189
Rekommendationer 191

Läsanvisning

Välj och vraka! Vägledning och goda exempel på åtgärdsarbete kulturmiljö-miljömål är som titeln antyder tänkt att fungera som en exempelsamling men också en vägledning till ett förbättrat miljömålsarbete vad gäller kulturmiljöaspekter. Den riktar sig till länsstyrelserna och de verksamheter som kan relateras till miljömåls- och kulturmiljöarbete.

Det *inledande kapitlet* redovisar bl.a. syfte och metod för det projekt som ligger till grund för den här rapporten. De olika kapitlen som följer därefter kan läsas fristående från varandra, d.v.s. Du måste inte läsa från pärm till pärm. Det innebär också att det kan bli en del upprepningar mellan kapitlen. Eftersom rapporten har en förhållandevis bred målgrupp är den skriven med tanke på att alla, oberoende av erfarenhet eller sakområde, ska kunna ta till sig materialet.

Efter inledningen följer *Miljömålssystemet i korthet,* en redogörelse kring hur miljömålssystemet är uppbyggt.

Kapitlet *Kulturmiljö & miljömål* beskriver översiktligt länsstyrelsernas kulturmiljö- respektive miljömålsuppdrag samt hur de relaterar till varandra. Kapitlet innehåller också avsnitt om *Identifierade problem och möjligheter* där några mer övergripande slutsatser redovisas. Dessa slutsatser kan delvis hänföras till mer övergripande problem som identifierats under arbetets gång. Avsnittet innehåller också tankar om hur miljömålssystemet skulle kunna förbättras för att integrera kulturmiljöfrågorna bättre eller hur åtgärdsarbetet skulle kunna utvecklas vad gäller kulturmiljö. I många fall är slutsatserna knutna till frågor som inte ligger inom ramen för länsstyrelsernas rådighet.

Rapporten består i övrigt av två huvuddelar. I den första delen *Temaområden för ett förbättrat arbete* redovisas slutsatser kring ett antal övergripande teman som kan bidra till förbättrade förutsättningar för arbete inom området. Några av temaområdena riktar sig till en större del av länsstyrelsens organisation då det är frågor som i mindre utsträckning kan hanteras av ett enskilt sakområde eller enskilda handläggare. *Temaområdena* ska ses som ett underlag för diskussion för de länsstyrelser som önskar åstadkomma en bättre integrering mellan miljömålsuppdraget och kulturmiljöområdet.

I rapportens andra huvuddel *Verktyg för miljömålsarbete* redovisas exempel på åtgärder som berör kulturmiljö eller som på annat sätt har bedömts befinna sig i skärningspunkten mellan miljömåls- och kulturmiljöuppdraget. Denna del är uppbyggd kring ett antal verktyg/åtgärdsområden och de exempel som redovisas är tänkta att utgöra underlag och källa för inspiration för länsstyrelsernas åtgärdsarbete inom kulturmiljö-/miljömålsområdet.

Välj och vraka! Vägledning och goda exempel på åtgärdsarbete kulturmiljö-miljömål finns att ladda ner som pdf på RUS hemsida, www.rus.lst.se. Här finns även länkar till underlagsmaterial, rapporter och exempel m.m.

Inledning

Bakgrund

Miljömålen beslutades av riksdagen 1999. Allt sedan dess har såväl nationella som regionala myndigheter haft mer eller mindre tydliga uppdrag kopplade till målen. RUS, länsstyrelserna samordningsorgan, har funnits nästan lika länge som miljömålen och ägnade sig till en början främst åt samordning och utveckling vad gäller uppföljning. 2011 fick RUS ett utvidgat uppdrag, att även arbeta med samordning och utveckling av åtgärder i miljömålens tjänst.

Under sen höst 2010 träffades företrädare för Riksantikvarieämbetet, Boverket och RUS för att samtala om miljömålsarbetet inom kulturmiljöområdet med anledning av det nya miljömålssystemet. I samband med mötet diskuterades ett eventuellt projekt inom kulturmiljöområdet med koppling till RUS vidgade uppdrag inom det regionala åtgärdsarbetet.

I *RUS roll, uppgifter och arbetsformer* (RUS styrgrupp 2011-01-12) finns bl.a. följande målsättningar för den egna rollen avseende åtgärdsarbetet:

- sprida erfarenheter av åtgärdsarbete, inklusive goda exempel,
- utveckla dialog mellan olika länsstyrelsenätverk och nationella myndigheter,
- bedriva metodutvecklingsarbete,
- utveckla uppföljning och utvärdering av åtgärdsarbetet,
- bidra till det nationella åtgärdsarbetet där regional medverkan efterfrågas,
- stärka samordning mellan länsstyrelser inom viktiga områden med behov,
- verka för att uppdrag av betydelse för att nå miljömålen får ”miljömålsflagg” och utifrån denna målsättning stödja bl.a. uppdrag som är i sin linda eller uppdrag med svag samordning och svag miljöprofil,
- stärka stödet till kommunerna och de regionala samverkansorganen.

Det utvidgade uppdraget gav möjlighet att söka särskilda projektmedel för angelägna utvecklingsområden vad gäller åtgärdsarbetet. Ett av de områden som RUS prioriterade var kulturmiljö. 2012 startade och genomfördes huvuddelen av projektet *Åtgärdsarbete inom kulturmiljöområdet* i RUS egen regi. Det tog utgångspunkt i ovan nämnda dokument där målsättningar avseende åtgärdsarbetet formulerats. Arbetet har utförts av RUS

kulturmiljörepresentanter Coco Dedering och Kristofer Sjöö med hjälp från framför allt länsstyrelsernas kulturmiljöpersonal.

Syfte och mål

Det övergripande syftet med projektet var att synliggöra och utveckla åtgärdsarbetet avseende kulturmiljörelaterat miljömålsarbete. Målsättningen har varit att visa goda exempel på åtgärdsarbete, att lyfta fram arbetsformer och metoder som har förmågan att leda miljömålsarbetet i rätt riktning samt att bidra till att sätta miljömålsfrågorna högre upp på agendan inom kulturmiljöområdet och vice versa. Arbetet skulle resultera i en vägledning eller goda-exempel-samling avseende åtgärdsarbete inom kulturmiljöområdet – som utgörs av föreliggande rapport *Välj och vraka! Vägledning och goda exempel* på *åtgärdsarbete kulturmiljö-miljömål*.

Metod och tillvägagångssätt

I arbetet har fokus legat på följande

- åtgärdsarbete och metoder - skapa en bild av genomförd metodutveckling och utvärdera,
- att hitta och sprida goda regionala exempel,
- etablerade arbetsformer som har koppling till länsstyrelsens ordinarie uppdrag,
- att bidra till att stärka kopplingen mellan kulturmiljöområdet och miljömålsarbetet.

Begreppet åtgärdsarbete har tolkats brett, då i stort sett allt från verksamhetsplanering till praktisk vård ute i landskapet har betydelse för ett målinriktat åtgärdsarbete.

För att samla in material har elva intervjuer genomförts av företrädare för länsstyrelsernas kulturmiljöverksamheter enligt en uppställd frågelista (se exempel på frågor i marginal). Flera av informanterna hade lång erfarenhet av arbete med miljömål och kulturmiljö. Övriga länsstyrelser ombads besvara frågorna skriftligen, vilket resulterade i ytterligare fyra svar. Länsstyrelsernas svar till fördjupad utvärdering 2012 har gåtts igenom, detsamma gäller ett antal regionala åtgärdsprogram för miljömålen. En stor mängd rapporter och arbeten som vi känner till eller fått kännedom om har samlats in och gåtts igenom översiktligt. Därutöver har vi haft stor nytta av vårt dagliga arbete inom RUS som innebär många kontakter med länsstyrelserna och nationella myndigheter samt medverkan i diverse arbetsuppgifter som relaterar till det här särskilda projektet.

Exempel på frågor i samband med intervjuer:

- Finns det något i ert arbete utifrån miljömålen som du/ni särskilt skulle vilja framhålla och som kan inspirera andra län?
- Har åtgärder inom skydd, vård, information etc haft ett uttalat miljömålssyfte eller annan koppling till miljömålsarbetet?
- I vilken utsträckning anser du att länsstyrelsen har rådighet när det gäller miljömålsuppfyllnad avseende kulturmiljömål i samhällsplaneringen?
- Är det något av kulturmiljövårdens ”verktyg” eller arbetssätt som du särskilt skulle vilja framhålla i miljömålssammanhang?
- Nämn en åtgärd (den viktigaste/den mest effektiva/den bästa) som skulle göra skillnad i länsstyrelsernas miljömålsarbete när det gäller att nå uppsatta mål inom kulturmiljö om (1) extra resureser tillförs eller (2) befintliga resurser är utgångspunkten.

Följande personer har intervjuats:
Kjell-Håkan Arnell, länsstyrelsen Kalmar
Eva Björkman, länsstyrelsen Västra Götaland
Mats Folkesson, länsstyrelsen Halland
Erika Hedenskog, länsstyrelsen Värmland
Jonas Jansson, länsstyrelsen Örebro
Jeanette Joelsson, länsstyrelsen Västerbotten
Lena Landström, länsstyrelsen Gävleborg
Cecilia Lindqvist, länsstyrelsen Östergötland
Kerstin Lundin-Segerlund, länsstyrelsen Norrbotten
Thomas Romberg, länsstyrelsen Skåne
Heidi Vassi, länsstyrelsen Kronoberg

Följande personer har besvarat frågorna skriftligen:
Johanna Jansson, länsstyrelsen Dalarna
Eva Karlsson, länsstyrelsen Jämtland
Bo G Svensson, länsstyrelsen Södermanland
Jonas Walker, länsstyrelsen Västernorrland

Till projektarbetet 2012 knöts en referensgrupp bestående av representanter från länsstyrelserna: Per Jernevad, Jeanette Joelsson, Lena Landström, Cecilia Lindqvist och Kerstin Lundin-Segerlund samt representanter för centrala myndigheter: Jimmy Lundblad (Skogsstyrelsen), Qaisar Mahmood (Riksantikvarieämbetet), Suzanne Pluntke (Boverket) och Johan Wallander (Jordbruksverket). Referensgruppen var bl.a. med och påverkade den frågelista som intervjuerna baserades på och projektupplägget i övrigt. Personer ur referensgruppen har i övrigt bistått med råd och upplysningar.

Projektarbetet utfördes huvudsakligen under 2012, och avslutades med ett seminarium 2012-10-03 i Stockholm. Seminariet riktade sig i första hand till länsstyrelsernas miljömålssamordnare och kulturmiljövårdare och syftade till att visa på positiva exempel, diskutera bra och effektiva åtgärder och hur vi tar ett steg framåt i arbetet. Diskussionerna under seminariet dokumenterades och blev ytterligare ett bra underlag för arbetet. De drygt 30 deltagarna representerade 16 länsstyrelser, samt Boverket, Skogsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet. Inför seminariet hade ett rapportutkast (till föreliggande rapport) tagits fram och skickats ut och innehållet presenterades. Rapportutkastet mottogs väl och bekräftade att identifierade temaområden, exempel m.m. var relevanta och bra i sammanhanget.

Rapporten kunde, av olika anledningar, slutföras först under 2014-2015. Den innehåller därför en del exempel som kanske kan upplevas som ”gamla” medan andra mer aktuella exempel har tillkommit under arbetets gång.

Miljömålssystemet i korthet

1999 fastställde riksdagen 15 nationella miljökvalitetsmål. Även fyra så kallade övergripande miljömålsfrågor ingick i miljömålssystemet: Naturmiljön, Kulturmiljön, Hälsofrågor och Fysisk planering och hushållning med mark och vatten samt byggnader. Därefter beslutades vid olika tillfällen om 71 mer åtgärdsinriktade nationella delmål, varav flera berörde kulturmiljön. Många länsstyrelser regionaliserade dessa delmål. 2005 beslutade riksdagen om det sextonde miljökvalitetsmålet, *Ett rikt växt- och djurliv*. Vid den här tiden hade Riksantikvarieämbetet ett särskilt utpekat ansvar för den övergripande miljömålsfrågan ”Kulturmiljö”. Delmålen och åtgärderna för att nå delmålen skulle bl.a. utformas med utgångspunkt i fem grundläggande värden, däribland kulturmiljön och de kulturhistoriska värdena (de fyra andra var: människors hälsa, den biologiska mångfalden och naturmiljön, ekosystemens långsiktiga produktionsförmåga och en god hushållning med naturresurserna).[1]

Aktuell målstruktur

2010 beslutade riksdagen om en ny målstruktur för miljöarbetet, en ny organisation och ny bedömningsgrund för miljökvalitetsmålen[2].

Målstrukturen utgörs numera av generationsmål, miljökvalitetsmål med tillhörande preciseringar och etappmål. De övergripande miljömålsfrågorna har tagits bort och är istället inbakade i strecksatserna till generationsmålet. De tidigare delmålen finns inte heller kvar.

Miljömålssystemet är i korthet uppbyggt av ett *Generationsmål* som är vägledande för miljöarbetet på alla nivåer i samhället. *Miljökvalitetsmålen* (benämns i följande texter som miljömål) beskriver i sin tur det tillstånd i miljön som miljöarbetet ska leda till. Varje miljökvalitetsmål har ett antal s.k. preciseringar, som syftar till att förtydliga målen. De ska fungera som bedömningsgrunder som används för att redovisa resultaten och bedöma om styrmedel och insatser i Sverige, inom EU och internationellt är tillräckliga för att nå målen. *Etappmål* är steg på vägen mot att uppnå generationsmål och ett eller flera miljökvalitetsmål[3].

1 www.miljomal.se/sv/Miljomalen/Miljomalssystemets-historia/
2 Ibid
3 Se t.ex. *Sveriges miljömålsystem* – informationsblad från Miljö och energidepartemnetet, 2015

Läs mer:

Miljömålsportalen
På miljömålsportalen finns mycket information om miljömålssystemet och även nedladdningsbara broschyrer, rapporter och illustrationer
www.miljomal.se

Miljökvalitetsmålen (målansvarig nationell myndighet inom parantes)

- Begränsad klimatpåverkan (Naturvårdsverket)
- Frisk luft (Naturvårdsverket)
- Bara naturlig försurning (Naturvårdsverket)
- Giftfri miljö (Kemikalieinspektionen)
- Skyddande ozonskikt (Naturvårdsverket)
- Säker strålmiljö (Strålsäkerhetsmyndigheten)
- Ingen övergödning (Havs- och vattenmyndigheten)
- Levande sjöar och vattendrag (Havs- och vattenmyndigheten)
- Grundvatten av god kvalitet (Sveriges geologiska undersökning)
- Hav i balans samt levande kust och skärgård (Havs- och vattenmyndigheten)
- Myllrande våtmarker (Naturvårdsverket)
- Levande skogar (Skogsstyrelsen)
- Ett rikt odlingslandskap (Jordbruksverket)
- Storslagen fjällmiljö (Naturvårdsverket)
- God bebyggd miljö (Boverket)
- Ett rikt växt- och djurliv (Naturvårdsverket)

Generationsmålet uttrycks i ett antal strecksatser. Däribland att miljöpolitiken ska fokusera på att ”(…) kulturmiljön bevaras, främjas och nyttjas hållbart”. Generationsmålet ska ge vägledning om de värden som ska skyddas och dess strecksatser är övergripande för alla miljökvalitetsmål och syftar bl.a. till att tvärsektoriella frågor integreras i miljömålssystemet.[1]

Miljömålen är 16 till antalet varav kopplingen till länsstyrelsernas arbete inom kulturmiljöområdet tydligast kommer till uttrycks inom målen *Levande sjöar och vattendrag, Hav i balans samt levande kust och skärgård, Myllrande våtmarker, Levande skogar, Ett rikt odlingslandskap, Storslagen fjällmiljö* och *God bebyggd miljö*. De här miljömålen kallas i dagligt tal ofta för ”landskapsanknutna mål” och här ingår kulturmiljön i riksdagens definitioner av miljökvalitetsmålen samt i en eller flera av de preciseringar som regeringen beslutat om – med olika formuleringar. Även *Ett rikt växt och djurliv* berör kulturmiljön, bl.a. genom en precisering om biologiskt kulturarv. Kulturmiljön finns också med i målen *Frisk luft* och *Bara naturlig försurning* där sur nederbörd skadar exempelvis arkeologiskt material i jord och samt utsmyckningar och detaljer på byggnader och monument. Förorenad luft kan ha en nedbrytande effekt på exempelvis kalk- och sandsten. En *Begränsad klimatpåverkan* är med tanke på växthusgasernas konsekvenser för människor och miljö naturligtvis av grundläggande betydelse för att bevara, främja och nyttja kulturmiljön, även om kulturmiljöområdet inte är särskilt utpekat i målformuleringarna. För *Grundvatten av god kvalitet* finns beröringspunkter med kulturlandskapet och källor i preciseringarna.[2]

1 Prop 2009/10:55
2 Jämför preciseringar på www.miljomal.se

Exempel på målformuleringar som berör kulturmiljön

Ett rikt odlingslandskap

”Odlingslandskapets och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion och livsmedelsproduktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljövärdena bevaras och stärks.”
(Riksdagens definition av miljömålet)

Två av de elva preciseringarna berör tydligt kulturmiljön:

- *Bevarade natur- och kulturmiljövärden*
  Biologiska värden och kulturmiljövärden i odlingslandskapet

som uppkommit genom långvarig traditionsenlig skötsel är bevarade eller förbättrade.

- *Kultur- och bebyggelsemiljöer*
  Kultur- och bebyggelsemiljöer i odlingslandskapet är bevarade och förutsättningar finns för fortsatt bevarande och utveckling av värdena.

Eftersom natur- och kulturvärdena i odlingslandskapet är så intimt förknippade med varandra finns det fler preciseringar av betydelse för kulturmiljön och kulturlandskapet t.ex. *Ekosystemtjänster* och *Variationsrikt odlingslandskap*. Även preciseringen *Friluftsliv* som anger att ”odlingslandskapets värden för friluftslivet är värnade och bibehållna samt tillgängliga för människor” berör kulturmiljövärden även om de inte är specifikt utpekade i formuleringen.

Hav i balans och levande kust och skärgård

”Västerhavet och Östersjön ska ha en långsiktigt hållbar produktionsförmåga och den biologiska mångfalden ska bevaras. Kust och skärgård ska ha en hög grad av biologisk mångfald, upplevelsevärden samt natur- och kulturvärden. Näringar, rekreation och annat nyttjande av hav, kust och skärgård ska bedrivas så att en hållbar utveckling främjas. Särskilt värdefulla områden ska skyddas mot ingrepp och andra störningar.”
(Riksdagens definition av miljömålet)

Två av de elva preciseringarna som regeringen fastställt, *Bevarade natur- och kulturmiljövärden* samt *Kulturlämningar under vatten*, berör tydligt kulturmiljön, även *Friluftsliv och buller* har kopplingar till kulturmiljön i och med skrivningen om dess värden för friluftsliv m.m.

- *Bevarade natur- och kulturmiljövärden*
  Havs-, kust- och skärgårdslandskapens natur- och kulturvärden är bevarade och förutsättningar finns för fortsatt bevarande och utveckling av värdena.
- *Kulturlämningar under vatten*
  Tillståndet är oförändrat för kulturhistoriska lämningar under vattnet.
- *Friluftsliv och buller*
  Havs-, kust- och skärgårdslandskapens värden för fritidsfiske, badliv, båtliv och annat friluftsliv är värnade och bibehållna och påverkan från buller är minimerad.

Odlingslandskap i Kronobergs län
Foto: Coco Dedering

En levande kust och skärgård vid Hall på Gotland
Foto: Coco Dedering

Läs mer:

Miljömålsportalen
www.miljomal.se

Sveriges miljömålssystem
Informationsblad från miljö- och energidepartementet, 2015

De svenska miljömålen - en introduktion
Naturvårdsverket, 2012

Vem gör vad?

Miljömålsystemet har ibland beskrivits som ett av landets största samarbetsprojekt: ”För att vi ska nå miljökvalitetsmålen behöver riksdag, regering, myndigheter, länsstyrelser, kommuner, företag, frivilliga organisationer och enskilda individer engagera sig och ta sin del av ansvaret.” Det är i stort alla aktörer i samhället. Förutom myndigheterna har näringsliv, intresseorganisationer, ideella föreningar och allmänheten förstås mycket viktiga roller i arbetet med att nå miljömålen. För flera mål är internationellt samarbete nödvändigt och miljöarbetet på t.ex. EU-nivå har därför stor betydelse[1].

Regering och riksdag
Riksdagen, det högsta beslutande politiska organet i Sverige, har fastställt miljökvalitetsmålen. Regeringen har det övergripande ansvaret för miljökvalitetsmålen och har utsett en ansvarig myndighet för varje miljökvalitetsmål. Regeringen samlar in information om hur miljöarbetet går och om vi närmar oss miljömålen. Det blir underlag för propositioner om exempelvis nya lagar, skatter eller andra styrmedel som ska driva arbetet framåt. Regeringen och riksdagen beslutar också om etappmål och nya styrmedel i miljöarbetet[2].

Miljömålsrådet består av chefer för 17 myndigheter, däribland *Riksantikvarieämbetet*, som är strategiskt viktiga för att nå generationsmålet och miljökvalitetsmålen. Varje år ska Miljömålsrådet presentera en lista på åtgärder som myndigheterna åtar sig att genomföra i syfte att öka takten i arbetet med att nå miljömålen. Miljömålsrådet ska också ge förslag till regeringen på områden och frågor där rådet anser att regeringen behöver ta initiativ. Myndigheterna ska bilda ett nätverk med experter från respektive myndighet som med sin sakkunskap ska stödja rådet med underlag och konsekvensbedömningar[3].

Miljömålsberedningen är en parlamentarisk beredning som på uppdrag från regeringen tar fram förslag till hur miljökvalitetsmålen kan nås i bred samverkan med samhällets aktörer. Miljömålsberedningen ska fokusera på frågor som präglas av målkonflikter mellan samhällsintressen eller som är särskilt komplexa och därför kräver övergripande och långsiktiga politiska prioriteringar. Miljömålsberedningen består av en ordförande och ledamöter från riksdagspartierna. I beredningen ingår även

1 www.miljomal.se - *Vem gör vad*
2 www.miljomal.se - *Vem gör vad*, *Sveriges miljömålsystem* (Miljö och energidepartementet 2015), *De svenska miljömålen – en introduktion* (Naturvårdsverket, 2012) och Guide till lokalt arbete med miljömål (Länsstyrelserna, 2014)
3 Ibid.

sakkunniga från länsstyrelse, kommun, näringsliv och intresseorganisationer[4]. Bland intresseorganisationerna saknas representation från kulturmiljöområdet. Däremot är kulturdepartementet representerat bland de experter som är knutna till beredningen[5].

Åtta nationella myndigheter är tilldelade ett eller flera av de sexton miljökvalitetsmålen. Myndigheterna ansvarar även för uppföljning och utvärdering av sina mål. De kallas ibland i dagligt tal för ”målansvariga nationella myndigheter”. Vilken myndighet som har ansvar för vilket mål framgår av listan på sidan 14. Flera andra myndigheter verkar inom sina respektive verksamhetsområden för att miljömålen ska nås.

26 nationella myndigheter, däribland *Riksantikvarieämbetet*, har ansvar enligt sina instruktioner eller regleringsbrev att arbeta inom sina respektive verksamhetsområden för att miljömålen ska nås. De ska också bistå Naturvårdsverket med underlag för uppföljning och utvärdering av miljöarbetet.

Naturvårdsverket samordnar hela miljömålsuppföljningen och vägleder och samordnar myndigheternas arbete med uppföljningen av miljömålen[6].

Länsstyrelserna och Skogsstyrelsen
Länsstyrelsen samordnar det regionala mål- och uppföljningsarbetet och utvecklar, samordnar samt genomför regionala åtgärdsprogram med bred förankring i länet för att nå generationsmålet och miljökvalitetsmålen. Varje länsstyrelse för ut de nationella miljömålen och gör dem kända i respektive län. Vid behov kan de anpassa de nationella miljömålen utifrån regionala förutsättningar. Arbetet sker i dialog med andra aktörer i länet.

Varje år gör länsstyrelsen en uppföljning av tillståndet och förutsättningarna för miljömålen inom länet. Resultatet synliggörs på Miljömålsportalen och ger underlag till den nationella uppföljningen och regeringens budgetproposition. Både den årliga uppföljningen av miljökvalitetsmålen och uppdateringen av indikatorer knutna till miljömålen berör ofta många medarbetare på länsstyrelserna.

Länsstyrelsen ska också stödja kommunerna med underlag i det lokala miljöarbetet och verka för att generationsmålet och

Riksantikvarieämbetet är representerat i Miljömålsrådet och bland de 26 nationella myndigheter som har utpekat ansvar för att inom sina respektive verksamhetsområden arbeta för att miljömålen ska nås m.m. De har (2015) gett ut en broschyr *Kulturmiljöarbetet och miljömålen – om roller och samverkan.*

4 www.miljomal.se - *Vem gör vad*, *Sveriges miljömålsystem* (Miljö och energidepartementet 2015), *De svenska miljömålen – en introduktion* (Naturvårdsverket, 2012) och Guide till lokalt arbete med miljömål (Länsstyrelserna, 2014)
5 www.sou.gov.se/m-201004-miljomalsberedningen/beredningen-och-sekretariat/
6 www.miljomal.se - *Vem gör vad*, *Sveriges miljömålsystem* (Miljö och energidepartementet 2015), *De svenska miljömålen – en introduktion* (Naturvårdsverket, 2012) och Guide till lokalt arbete med miljömål (Länsstyrelserna, 2014)

Miljömålsdagarna är en årlig konferens och en viktig mötesplats för alla som arbetar med miljömålen. Den arrangeras av RUS och Naturvårdsverket tillsammans med en länsstyrelse som är värd för arrangemanget.

miljömålen får genomslag i den lokala och regionala samhällsplaneringen samt bidrar till att de beaktas i det regionala tillväxtarbetet.

Skogsstyrelsen ansvarar för arbete med och uppföljning av mål som rör miljökvalitetsmålet Levande skogar på regional nivå[1].

De flesta länsstyrelser har webbsidor om sitt arbete med miljömålen och några skickar regelbundet ut nyhetsbrev. Många ordnar konferenser och seminarier om miljömålen, för länets olika aktörer. Hur respektive länsstyrelse organiserar sitt interna miljömålsarbete varierar. Som regel finns dock en eller flera miljömålssamordnare som ”spindlar i näten”. RUS (Regional Utveckling och Samverkan i miljömålssystemet) stödjer och samordnar länsstyrelsernas arbete. I december varje år bjuder RUS in länsstyrelserna och Skogsstyrelsen till ett möte, det s.k. Nobelmötet, där aktuella och gemensamma frågor kring och av betydelse för regionalt miljömålsarbete uppmärksammas.

Läs mer om länsstyrelsernas miljömålsuppdrag i nästa kapitel.

Kommunerna
Kommunerna är mycket viktiga i arbetet för att nå miljömålen. Om nationella och regionala miljömål översätts till lokala mål och åtgärder blir miljömålen verksamma redskap i den lokala politiken. Med sitt ansvar för lokal utveckling och en god livsmiljö har kommunerna stora möjligheter att påverka utvecklingen, inte minst genom fysisk planering av mark, vatten och bebyggd miljö. Kommunen påverkar miljöfrågorna genom sin roll som verksamhetsutövare, upphandlare, inköpare, myndighet och som kunskapsspridare. Genom att marknadsföra miljöengagemanget kan kommunen fungera som inspiratör och föredöme för andra verksamheter.

Många kommuner ser de nationella och regionala miljömålen som en tillgång i det lokala miljöarbetet och har, på frivillig basis, anpassat målen till den lokala nivån. Kommunen har en viktig roll i att vara värd för miljöfrågorna på lokal nivå och bjuda in det lokala näringslivet, föreningar och medborgare i miljöarbetet.

Miljöarbetet på lokal nivå innefattar att klarlägga vilka åtgärder som behöver genomföras för att målen ska nås och att vid behov utveckla lokala miljömål. Huvudansvaret för miljömålen ligger ofta hos kommunstyrelsen[2].

1 *Guide till lokalt arbete med miljömål,* Länsstyrelserna 2014
2 *Guide till lokalt arbete med miljömål,* Länsstyrelserna 2014

Illustration: Ann Sjögren, Källa: miljömål.se

Läs mer:

Läs mer om uppföljning och utvärdering
www.miljomal.se/sv/Miljomalen/Uppfoljning-utvardering/

Frivilliga insatser har en stor betydelse för kulturmiljön, exempelvis när det gäller byggnadsvård

Om uppföljning och utvärdering

Uppföljningen utgör en viktig grund för prioritering av insatser och åtgärder på olika nivåer i samhället. De svenska miljömålen följs upp årligen (s.k. årlig uppföljning, förkortas ofta ÅU) och vart fjärde år sker en fördjupad utvärdering (förkortas ofta FU). I december varje år redovisar alla länsstyrelser och Skogsstyrelsen möjligheten att nå 13 av de svenska miljökvalitetsmålen inom sitt län. Denna regionala uppföljning är ett underlag till den årliga nationella uppföljningen. Respektive nationell målansvarig myndighet ansvarar för uppföljningen av ”sitt” miljökvalitetsmål. Naturvårdsverket lämnar den samlade redovisningen till regeringen. Den utgör sedan underlag för regeringens egen uppföljning och bedömning av möjligheten att nå miljökvalitetsmålen som presenteras i regeringens budgetförslag för kommande år (budgetpropositionen) som lämnas till riksdagen i slutet av september varje år[1].

Åtgärder

Miljömålspropositioner anger att målen ska nås genom användningen av samtliga tillgängliga styrmedel, såväl lagstiftning som ekonomiska och informativa styrmedel och olika frivilliga initiativ[2]. Som framgår av inledningen till *Vem gör vad?* behöver ”alla” i samhället ta sitt ansvar och genomföra åtgärder. Länsstyrelserna förfogar över flera av de verktyg som kan och behöver användas och kan därför vara en aktiv part i åtgärds- och genomförandearbetet på flera sätt. Se mer om länsstyrelsernas miljömålsuppdrag på nästa sida.

1 www.miljomal.se/sv/Miljomalen/Uppfoljning-utvardering/
2 Se t.ex. *Miljömålen och miljöbalken – möjligheter till rättsligt genomdrivande av miljökvalitetsmål,* Rapport inom forskningsprogrammet ENGO maj 2008 IIIEE, Report 2008:1, Carl Dalhammar

Kulturmiljö & miljömål

Länsstyrelsens uppdrag

Sedan ett par år tillbaka är länsstyrelsernas uppdrag *inom miljömålsarbetet* inskrivet i den s.k. länsstyrelseinstruktionen, det vill säga, det är ett ”stående” uppdrag. Det återfinns under rubriken Sektorsövergripande uppgifter, § 5a, vilket markerar uppdragets tvärsektoriella innehåll och prägel. Här framgår att länsstyrelsen ska verka för att miljömålen nås och att de ska samordna det regionala arbetet, ge förslag på åtgärder som behöver vidtas, ta fram och genomföra brett förankrade regionala åtgärdsprogram, stödja kommunernas miljömålsarbete och verka för målens genomslag i samhällsplanering och att de beaktas i det regionala tillväxtarbetet. I uppdraget ingår även att miljöarbetet ska avrapporteras till Naturvårdsverket.

Länsstyrelsernas miljömålsuppdrag är med andra ord brett formulerat. Det handlar både om uppföljning, genomförande av åtgärder och samordning och stöd till andra aktörer i länet. Det inkluderar alla berörda verksamhetsområden, däribland kulturmiljö.

”Länsstyrelsernas miljömålsuppdrag är med andra ord brett formulerat. Det handlar både om uppföljning, genomförande av åtgärder och samordning och stöd till andra aktörer i länet. Det inkluderar alla berörda verksamhetsområden, däribland kulturmiljö.”

Utdrag ur Förordning (2007:825) med länsstyrelseinstruktion

(under rubriken Sektorsövergripande uppgifter)

5 a § Länsstyrelsen ska verka för att det generationsmål för miljöarbetet och de miljökvalitetsmål som riksdagen har fastställt nås och ska vid behov föreslå åtgärder för miljöarbetets utveckling.

Länsstyrelsen ska särskilt:

1. samordna det regionala mål- och uppföljningsarbetet,
2. utveckla, samordna och genomföra regionala åtgärdsprogram med bred förankring i länet för att nå generationsmålet och miljökvalitetsmålen,
3. stödja kommunerna med underlag i deras arbete med generationsmålet och miljökvalitetsmålen, och
4. verka för att generationsmålet och miljökvalitetsmålen får genomslag i den lokala och regionala samhällsplaneringen samt bidra till att de beaktas i det regionala tillväxtarbetet.

Länsstyrelsen ska i fråga om sitt miljöarbete rapportera till Naturvårdsverket och samråda med verket om vilken rapportering som behövs.

Förordning med länsstyrelseinstruktion (2007:825)
Se förordningen i sin helhet på www.notisum.se

”Länsstyrelsen ska utifrån ett statligt helhetsperspektiv arbeta sektorsövergripande och inom myndighetens ansvarsområde samordna olika samhällsintressen och statliga myndigheters insatser.”

Länsstyrelsen har även sedan tidigare, och fortfarande, i länsstyrelseinstruktionen ett mer allmänt formulerat uppdrag avseende målinriktat arbete, 2 § ”Länsstyrelsen ska verka för att nationella mål får genomslag i länet samtidigt som hänsyn ska tas till regionala förhållanden och förutsättningar. Länsstyrelsen ska utifrån ett statligt helhetsperspektiv arbeta sektorsövergripande och inom myndighetens ansvarsområde samordna olika samhällsintressen och statliga myndigheters insatser. (…)”. Formuleringen ”nationella mål” bör inkludera såväl miljömålen som de nationella kulturmiljömålen. Betoningen av sektorsövergripande arbetssätt bör också ha stor bäring mot det tvärsektoriella miljömålsuppdraget och kulturmiljöområdets tvärsektoriella prägel.

Innan miljömålsuppdraget blev inskrivet i länsstyrelseinstruktionen fanns det som regel alltid med på ett eller annat sätt i länsstyrelsernas årliga regleringsbrev. Även efter att miljömålen infördes i länsstyrelseinstruktionen ges särskilda miljömålsrelaterade uppdrag inom ramen för regleringsbreven till länsstyrelserna. För 2015 och 2016 ska exempelvis länsstyrelserna i sina årsredovisningar redovisa hur de ”a) integrerar arbetet med att nå generationsmålet och miljökvalitetsmålen i den övergripande verksamhetsplaneringen, b) stödjer och stimulerar åtgärder i kommuner och näringsliv i länet, samt använder de regionala åtgärdsprogrammen för att åstadkomma a) respektive b). Återrapporteringskravet är en fördjupning inom ramen för den bredare redovisningen av länsstyrelsernas uppdrag inom miljömålssystemet enligt instruktionen.”[1]

Länsstyrelsernas uppdrag *inom kulturmiljöområdet* återfinns också i länsstyrelseinstruktionen samt i de årliga regleringsbreven. I instruktionens 3 § står att länsstyrelserna har uppgifter inom kulturmiljö. Vilka dessa uppgifter är specificeras inte närmare utan ingår i de allmänna uppgifterna, t.ex. 2§ att ”Länsstyrelsen ska verka för att nationella mål får genomslag i länet samtidigt som hänsyn ska tas till regionala förhållanden och förutsättningar”, jämför ovan, och Sektorsövergripande uppgifter 5 § och 5a §. År 2014 fick Sverige nya nationella mål för kulturmiljöarbetet (se nedan). Uppdrag i regleringsbrev till kulturmiljöområdet varierar mellan år. 2014 och 2015 fick exempelvis länsstyrelserna i uppdrag att redovisa hur man arbetar och planerar att arbeta för att uppfylla de nya målen för kulturmiljöarbetet. Där framgår också att länsstyrelserna har ett särskilt ansvar för målens uppfyllelse (se vidare uppdrag 67 Regleringsbrev för budgetåret 2014 avseende länsstyrelserna samt Uppdrag 72 Regleringsbrev för budgetåret 2014 avseende länsstyrelserna).

1 Regleringsbrev för budgetåret 2015 avseende länsstyrelserna, uppdrag 51

Nationella mål för kulturmiljöarbetet

Det statliga kulturmiljöarbetet ska sedan den 1 januari 2014 främja:

- ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas,
- människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön,
- ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser, samt
- en helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen.

Målen ska styra de statliga insatserna på kulturmiljöområdet, men de ska även kunna vägleda politiken i kommuner och landsting.

(Prop. 2012/13:96 Kulturmiljöns mångfald, sid. 35)

Samstämmiga målbilder och hållbar utveckling

Det finns starka kopplingar mellan de särskilda kulturmiljömålen och miljömålen och i arbetet för att uppnå en hållbar utveckling. Kulturmiljöarbetet behövs för att uppnå miljömålen och en hållbar utveckling förutsätter ett tillvaratagande av kulturmiljön. Detta förhållande är ett starkt skäl till att integrera verksamheterna bättre med varandra.

I den statliga offentliga utredningen *Kulturmiljöarbete i en ny tid* (2012) framhålls att ”kulturmiljöarbetet befinner sig i en utmanande skärningspunkt mellan olika politikområden såsom kulturpolitik, miljöpolitik och samhällsbyggande”.[2] Ett av målförslagen, som 2014 antogs med en smärre justering, löd ”ett hållbart samhälle med en mångfald av levande kulturmiljöer och tillgängliga kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas.” Miljömålsarbetet beskrivs i sammanhanget som en viktig arena för att utveckla kulturmiljöarbetet.

Kulturmiljöarbetets relevans och koppling till en hållbar utveckling betonas i strategidokument från Riksantikvarieämbetet och flera länsstyrelser. Ambitionen har uttrycks på olika sätt över tid och i många olika sammanhang. Ett bra och välformulerat exempel vad gäller framgångsfaktorer - eller målbilder - som är centrala i arbetet för en hållbar utveckling, står Riksantikvarieämbetet för i en av sina publikationer med miljömålsanknytning:

2 SOU 2012:37 *Kulturmiljöarbete i en ny tid,* sid. 141

”Kulturarvet är en självklar grund för en god livsmiljö, för förankring och identitet. Men också som framtidskapital i lokal och regional utveckling och för den biologiska mångfalden. Kulturmiljön i landskapet ses som en av förutsättningarna för en samhällsutveckling som är hållbar – socialt, ekonomiskt och miljömässigt. Det är allmänt accepterat att kulturmiljö och landskap är samhällets gemensamma arkiv som är ovärderligt för att förstå och förklara vår historia. I arbetet för hållbar utveckling är de humanistiska och historiska perspektiven likvärdiga de tekniska miljöfrågorna. Myndigheter med sektorsansvar för miljön och kommuner tar ett aktivt ansvar för kulturmiljön i sin verksamhet.”[1]

Ett annat bra exempel som beskriver kulturmiljövärdenas betydelse i arbetet för en hållbar utveckling finns i *Nationell strategi för hållbar utveckling*:

”En varsam förvaltning och ett framsynt tillvaratagande och brukande av kulturarvet i all dess mångfald är en nödvändig utgångspunkt i arbetet för en hållbar utveckling. Framför allt har kulturhistoriska och estetiska värden betydelse för människors välbefinnande och deras identitet och sammanhang i tillvaron. Kulturmiljön har även betydelse för kreativitet och företagsamhet och därmed för lokal och regional ekonomisk utveckling. Kulturmiljöarbetet har således koppling till såväl de miljömässiga som de sociala och ekonomiska aspekterna av hållbar utveckling. Verksamheten inom området skall syfta till att kulturmiljövärden hävdas och brukas på ett sätt som garanterar deras bevarande på lång sikt. Kulturarvet skall ses som en tillgång i samhällsbygget och bilda utgångspunkt för nyskapande och förändringar av bebyggelse och anläggningar i stad och landskap.”[2]

2014 beslutades om nya nationella mål för kulturmiljön, beslut som föregicks av den ovan nämnda statliga offentliga utredningen *Kulturmiljöarbetet i en ny tid* (2012) och propositionen *Kulturmiljöns mångfald* (prop. 2012/13:96). De nationella målen för kulturmiljön, särskilt den första och fjärde sista strecksatsen, ligger väl i linje med miljömålen och deras generationsmål:

- Ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas,
- människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön,
- ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser,

1 *Kulturmiljön som resurs - Hur kulturmiljöaspekterna på ett ändamålsenligt sätt kan behandlas i miljöbedömningar och miljökonsekvensbeskrivningar*. Riksantikvarieämbetet 2007, sid. 9
2 *Nationell strategi för hållbar utveckling*. Regeringens skrivelse 2001/02:172, sid. 46-47

- en helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen

Miljömål och generationsmål har bl.a. följande formuleringar vad gäller kulturmiljön:

- Kulturmiljön ska bevaras, främjas och nyttjas hållbart (ur generationsmålet)
- Byggnader och bebyggelsemiljöer samt platser och landskap bevaras, används och utvecklas (ur precisering Kulturvärden i bebyggd miljö/God bebyggd miljö)
- (…) kulturmiljövärden är bevarade och förutsättningar finns för fortsatt bevarande och utveckling av värdena (ur preciseringar för flera av de landskapsankknutna miljömålen)
- (och så vidare)

Enligt propositionen *Kulturmiljöns mångfald* ska de nationella målen för kulturmiljöarbetet utgöra ett komplement till de nationella kulturpolitiska målen och de preciseringar som finns i flera av miljökvalitetsmålen, samt generationsmålet för miljöarbetet [3].

Länsstyrelsens kulturmiljöarbete

Både miljömål och mål för kulturmiljöarbetet är generella och breda till sin karaktär. Huvuddragen i målformuleringarna är främst kopplade till bevarande och användning. Både miljömålen och de särskilda målen för kulturmiljöarbetet antyder en bredd; det är snarast *en mångfald* av kulturmiljöer och *en helhet* som ska bevaras. Utifrån det perspektivet är den statliga kulturmiljövårdens styrmedel begränsade. Målen måste uppnås genom styrmedel som också är kopplade till andra politikområden och till andra aktörer.

Det är inte minst kommunerna som genom den fysiska planeringen har en viktig roll i det breda kulturmiljöarbetet. Att länsstyrelserna har en viktig och stödjande roll gentemot kommunerna är också tydligt utifrån miljömålsuppdraget. Kommunernas roll har också betonats inom kulturmiljöuppdraget, bl.a. i samband med förändringar i bidragsförordningen men också genom regleringsbrevsuppdrag till länsstyrelserna (2014, uppdrag 68, och 2015, uppdrag 73) med redovisningskrav på vilka insatser som genomförs för att främja kommunernas kulturmiljöarbete, särskild avseende aktuella och ändamålsenliga kunskapsunderlag.

3 *Nya nationella mål för kulturmiljöarbetet – Myndigheters arbete för att bidra till målens uppfyllelse.* Riksantikvarieämbetet 2015, sid. 11

Kulturmiljön är också i hög grad avhängig areella näringar som jordbruk, skogsbruk och fiske. Hur dessa näringar bedrivs är på flera sätt avgörande för kulturmiljön. Viktiga och omfattande kulturmiljövårdande insatser kommer till stånd via länsstyrelsernas landsbygdsenheter (eller motsvarande) som administrerar landsbygdsprogrammet. Skogsstyrelsens regionala organisation har på motsvarande sätt en viktig roll vad gäller objekt och kulturmiljöer i skogen.

Att särskillja natur- och kulturmiljö sker främst utifrån administrativa och förvaltningstekniska orsaker. Naturvård och kulturmiljövård representerar olika sakområden på länsstyrelserna som i sin tur är knutna till sina repsektive politikområden som sorterar under olika departement och centrala myndigheter. När det kommer till den fysiska miljön är det naturligtvis inte lika lätt att i praktiken särskilja natur- från kulturmiljö. Ett naturreservat innehåller exempelvis ofta kulturmiljövärden precis som att ett kulturreservat ofta har betydelse för den biologiska mångfalden.

”Uppdraget är detsamma för alla länsstyrelser men hur arbetet organiseras och vilken roll som den enskilda länsstyrelsens kulturmiljöenhet har gentemot andra enheter/verksamheter eller gentemot kommuner och andra myndigheter är högst varierande. Stora olikheter finns också i vilken typ av insatser som har prioriterats över tid.”

Kulturmiljöarbetet är, med andra ord, ett område som löper på tvären i den regionala statliga förvaltningen. En länsstyrelse har i (i de flesta fall) en enhet eller funktion som ägnar sig åt kulturmiljövård. Kärnan i verksamheten är i regel främst knuten till kulturmiljölagen och bidragsförodningen. Därtill är verksamheten oftast i någon mån, men i olika grad, kopplad till kulturmiljöarbete utifrån plan- och bygglagen och miljöbalken. Viktiga kulturmiljövårdande insatser bedrivs dock av flera enheter. Uppdraget är detsamma för alla länsstyrelser men hur arbetet organiseras och vilken roll som den enskilda länsstyrelsens kulturmiljöenhet har gentemot andra enheter/verksamheter eller gentemot kommuner och andra myndigheter är högst varierande. Stora olikheter finns också i vilken typ av insatser som har prioriterats över tid.[1]

Ovanstående beskrivna förhållande kan ha bidragit till att miljömålsuppdraget betraktas på olika sätt och benägenheten att koppla den kulturmiljövårdande verksamheten till miljömålsarbetet varierar mellan olika länsstyrelser samt också över tid.

1 Att det finns skillnader i vad de olika länsstyrelsernas kulturmiljöenheter (eller motsvarande) prioriterar samt hur man betraktar sitt uppdrag har bl.a. framgått av genomförda intervjuer, rapporten *Hur går miljöarbetet regionalt och lokalt? - Delprojekt i fördjupad utvärdering av Sveriges miljömål 2012,* m.fl. sammanhang.

Identifierade problem...

I samband med såväl detta projekt som i det löpande arbetet inom RUS finns resultat och slutsatser som kanske inte hör hemma i en goda-exempel-samling men som är viktiga att framhålla i sammanhanget och att jobba vidare med. I flera fall handlar det om frågor som inte enbart kan hanteras av den enskilda länsstyrelsen.

Trots att kulturmiljö- och miljömål är, eller borde vara, väl integrerade med varandra upplever flera av länsstyrelsernas kulturmiljöföreträdare att kulturmiljöarbetet är relativt fjärmat från miljömålsarbetet i allmänhet. Företrädare för kulturmiljöområdet känner i flera fall en liten delaktighet i miljömålssammanhang. Kulturmiljöfrågorna upplevs som underordade, som att de har hamnat på efterkälken i miljömålsarbetet.[2] Det tvärsektoriella arbetet inom länsstyrelserna betonas som viktigt för ett framgångsrikt miljömålsarbete. Ungefär lika ofta påtalas att det tvärsektoriella arbetet brister på nationell och regional nivå. Flera beskriver ovanstående som en negativ trend för de senaste åren. Under de första, låt säga, tio åren med miljömålen var engagemanget hos såväl länsstyrelsernas kulturmiljöenheter som hos Riksantikvarieämbetet generellt sett förhållandevis stort. Många metodutvecklande insatser gjordes, indikatorförslag för uppföljning togs fram, länsantikvarieföreningen ordnade en särskild konferens om miljömål och kulturmiljön och regionala program för delmål som berörde kulturmiljön formulerades, för att ta några exempel. Som vissa länsstyrelsemedarbetare nu beskriver det är dock som att ”luften gått ur miljömålsuppdraget” och att frågorna inte finns på agendan i samma utsträckning som tidigare. Många känner besvikelse och en del ifrågasätter om det är värt att lägga tid på miljömålen.

”Trots att kulturmiljö- och miljömål är, eller borde vara, väl integrerade med varandra upplever flera av länsstyrelsernas kulturmiljöföreträdare att kulturmiljöarbetet är relativt fjärmat från miljömålsarbetet i allmänhet.”

En förklaring kan vara att när miljömålssystemet etablerades fanns det en förväntan om att miljömålsuppdraget skulle medföra resurser eller någon form av satsningar och uppdrag som var kopplade också till kulturmiljöområdet. När dessa i hög grad uteblev, om man jämför med andra sektorer, blev arbetet med miljömålen istället betraktat som en administrativ börda som förde med sig merarbete men gav få effekter i kulturmiljön. Det har inte bara påverkat själva kulturmiljöaspekterna av miljömålen (av länsstyrelsernas miljömålsbedömningar framgår att det finns ett betydande genomförandeunderskott vad gäller insatser inom skydd, vård, information och liknande) utan även motivationen för miljömålsarbetet inom kulturmiljösektorn.

2 Har framkommit i samband med intervjuer med företrädare för kulturmiljövården

Läs mer:

Mål i sikte - Analys och bedömning av de 16 miljökvalitetsmålen i fördjupad utvärdering, Volym 2, kap 3 Kulturmiljö och friluftsliv
Naturvårdsverket 2015

I vilken utsträckning kulturmiljösektorn själva har del i att kulturmiljöfrågorna inte fått större dignitet inom miljömålsystemet ska vara osagt. Det finns sannolikt många bidragande orsaker, t.ex. stuprörsproblematik kopplat till att kulturmiljöfrågorna ligger på Kulturdepartementet och övriga miljöfrågor på Miljödepartementet. RUS har i samband med fördjupad utvärdering 2015 tagit upp problemet med att kulturmiljöfrågorna fallit mellan stolarna i miljömålsystemet de senaste fyra fem åren. Av den analysen framgår att det inte bara handlar om utebliven resurstilldelning och behov av förbättrade tvärsektoriella arbetssätt utan även om behoven av tydligare uppdrag och ansvarsfördelning:

”I Riksdagens definition av såväl generationsmålet som miljökvalitetsmålen ingår kulturmiljön som en självklar aspekt. I raden av nya strategier, etappmål och förslag till etappmål som tagits fram sedan den förra fördjupade utvärderingen saknas kulturmiljön. Detta trots att kulturmiljön står inför stora utmaningar, som kräver just medvetna strategier och politiska avvägningar, däribland underfinansieringen och genomförandeunderskottet. Etappmål som rör biologisk mångfald och naturskydd har exempelvis beslutats inom ramen för strategin om biologisk mångfald. Etappmål som rör områdesskydd för kulturmiljön borde följaktligen ha formulerats i strategin för mark och vatten, som ska präglas av ett helhetsperspektiv, men förslag saknas i remissversionen av Miljömålen i fokus . Att kulturmiljö fallit mellan stolarna i miljömålsarbetet de senaste åren kan även hänga samman med en oklar roll- och ansvarsfördelning mellan nationella myndigheter. Ansvaret för kulturmiljön är uppdelat på många centrala verk och flera målansvariga myndigheter saknar antikvarisk kompetens. RUS slutsats är att det skulle behövas en bättre samordning inom kulturmiljöområdet. Den statliga kulturmiljövården har inte fått några tydliga uppdrag eller resurser för varken uppföljning eller åtgärdsarbete inom ramen för miljömålen. Av vår analys framgår även att viktiga aktörer som länsmuseer och ideella organisationer inom kulturmiljöområdet inte inbjuds att medverka i exempelvis miljömålsberedningens arbete etc. Att tidigare delmål för kulturmiljön tagits bort samtidigt som kulturmiljön för flera landskapsanknutna miljömål inte har fått egna preciseringar, är en annan bidragande orsak till att kulturmiljöfrågorna ibland tappas bort.”

I den fördjupade utvärderingen under rubriken *Behov av framtida insatser* listas flera åtgärder med koppling till ovanstående problembild[1].

1 *Mål i sikte - Analys och bedömning av de 16 miljökvalitetsmålen i fördjupad utvärdering, Volym 2,* kap 3 Kulturmiljö och friluftsliv. Naturvårdsverket, 2015

...och möjligheter

Parallellt med den ovan beskrivna problembilden om en svikande motivation och behovet av resurser, riktade uppdrag och etappmål även för kulturmiljön m.m. är det viktigt att peka på de fördelar som miljömålen kan ge och redan gett kulturmiljöområdet, på de uppdrag länsstyrelsen ändå har inom området och allt som faktiskt har gjorts och kan göras inom ramen för den befintliga verksamheten!

Till att börja med ska framhållas att miljömålsarbetet inte är något ”fritt valt arbete”. Länsstyrelsernas uppdrag är tydligt och det omfattar även kulturmiljön.

De nationella målen för kulturmiljöarbetet har som tidigare nämnts en stor samstämmighet med de aspekter som rör kulturmiljö i generationsmål och miljömål. Om upplevelsen är att kulturmiljöaspekterna är underordnade annat miljöarbete är det motiverat att konstatera hur miljömålssystemet ser ut när det gäller dessa aspekter, det vill säga att kulturmiljöaspekterna *finns med på ett tydligt sätt* i såväl generationsmål, miljökvalitetsmålen och flera av preciseringarna. Det är också viktigt att lyfta fram hur och varför kulturmiljö har kommit att bli en integrerad del av miljömålsarbetet samt hur man kan argumentera och resonera kring kulturmiljön som en resurs och en förutsättning för att åstadkomma en hållbar utveckling. Som länsstyrelsetjänsteman kan en mycket väl luta sig mot uppdraget: målen avseende kulturmiljö såväl inom miljömålssystemet som utanför, är jämbördiga andra politiska mål och kulturmiljöns avgörande betydelse för en hållbar utveckling är identifierad och beskriven. Jämför avsnitten om *Länsstyrelsens uppdrag* och *Samstämmiga målbilder och hållbar utveckling* och där angivna citat.

Kulturmiljövården såväl regionalt som nationellt behöver aktivt och i samverkan driva frågor kring kulturmiljöns betydelse för ett hållbart samhälle och kulturmiljöarbetets betydelse för att uppnå miljömålen – också vad gäller tilldelning av resurser för åtgärder, att få till stånd en bättre uppföljning m.m. Om kulturmiljövården inte själva verkar eller är passiva inom miljömålssystemet är det sannolikt att frågorna marginaliseras. Se mer kap. *Temaområden/Tillsammans är vi starka!*

”Kulturmiljövården såväl regionalt som nationellt behöver aktivt och i samverkan driva frågor kring kulturmiljöns betydelse för ett hållbart samhälle”

Flera av länsstyrelsernas kulturmiljöföreträdare ser och poängterar den strategiska betydelsen av miljömålen. Miljömålen ger kulturmiljöfrågorna större tyngd, fler arenor att verka på och de är formulerade i en tvärsektoriell kontext vilket passar kulturmiljöområdets ”egna” tvärsektoriella karaktär. Kopplingarna mellan kulturmiljövården och miljömålen behöver dock stärkas i det vardagliga och praktiska arbetet.

Vad gäller fördelarna med miljömålssystemet och vad systemet faktiskt har inneburit för kulturmiljön och kulturmiljöarbetet. Det är särskilt tydligt inom vissa områden som i hög grad också präglas av att kulturmiljö ingår som en aspekt i miljömålen. Ett sådant område är målet *Ett rikt odlingslandskap* där åtgärder för att uppnå målet främst kanaliseras genom Landsbygdsprogrammet. Mycket av dessa resurser har också omfattat kulturmiljövärden. Ett annat område är skogen där miljömålsuppföljningen av skogsbrukets skador på forn- och kulturlämningar bidragit till att flera insatser och åtgärder kommit till stånd för att motverka kulturmiljöförlusterna. Uppföljningen inom *God bebyggd miljö* har under lång tid bidragit till att sätta viktiga frågor på agendan nationellt, regionalt och lokalt. Uppföljning och utvärderingar som sker inom ramen för miljömålssystemet har gett kulturmiljövården en bild av kulturmiljöarbetets förutsättningar som förmodligen inte skulle ha existerat annars. Utifrån miljömålet *Levande sjöar och vattendrag* har kunskapsuppbyggande insatser möjliggjorts genom ”kulturmiljövårdens” och vattenmyndigheternas prioriteringar. Exemplen på vad miljömålen bidragit med vad gäller kulturmiljö, och vice versa, är förhållandevis många. I samband med arbetet med denna rapport har det också slagit oss hur mycket bra länsstyrelserna genom åren gjort. Det har varit mycket inspirerande att få ta del av alla exempel på hur man kan jobba målinriktat, hur miljömål-kulturmiljö kan kopplas samman bättre, och så vidare.

En God bebyggd miljö. Radhusområde från 1960-talet i närförort till Stockholm.
Foto: Coco Dedering

Vi menar att kulturmiljövårdens medverkan i miljömålssystemet är nödvändig för att frågorna på sikt ska kunna hållas levande. Kulturmiljövården ska inte heller ta för givet att de insatser som är kopplade till miljömålen och som på ett eller annat sätt medverkar till att bevara, värna och utveckla kulturmiljö skulle ha kommit till stånd om kulturmiljöaspekter inte ingick i miljömålssystemet eller om kulturmiljövården inte verkat inom systemet. Vår uppfattning är att miljömålen har haft betydelse för kulturmiljövården och att systemet i sig också har inneburit en hel del insatser för kulturmiljön. Därutöver kan miljömålen, vilket tidigare nämnts, ha en strategisk betydelse för att framhålla insatser som rör kulturmiljön i ett bredare perspektiv knutet till en hållbar utveckling.

Miljömålsfrågan behöver med andra ord finnas på agendan inom kulturmiljövården. Det handlar inte om att arbeta på ett helt annat sätt eller att miljömålen är ett separat spår från mer ordinarie verksamhet och det betyder inte heller att andra samhälleliga mål är mindre viktiga för kulturmiljöområdet. Främst handlar det om att knyta befintlig verksamhet till målen, beskriva verksamhetens relevans ur ett hållbarhetsperspektiv och relatera till miljömålen på ett lämpligt sätt i det enskilda fallet. Länsstyrelsegemensamt arbete som har tydlig eller uppenbar relevans bör i högre grad kunna knytas till målen. Det kan tyckas enkelt och som en högst begränsad insats men det kräver också att länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet gemensamt delar denna bild. Det är också synnerligen viktigt att kulturmiljövården för fram behoven i de etablerade kanaler som finns, t.ex. inom ramen för den årliga uppföljningen som bl.a. syftar till att förse regering och riksdag med underlag till budgetpropositionen.

”Främst handlar det om att knyta befintlig verksamhet till målen, beskriva verksamhetens relevans ur ett hållbarhetsperspektiv och relatera till miljömålen på ett lämpligt sätt i det enskilda fallet.”

Miljömålssystemet och dess uppföljning och utvärdering kan också hjälpa länsstyrelserna att förhålla sig till samhällsutvecklingen på ett mer aktivt sätt. Miljömålsystemet kan vara en styrka för kulturmiljövården i de fall där samhälleliga mål står i konflikt med varandra. Det finns flera exempel på sådana där miljömålen i högre grad antyder att en helhetssyn är att eftersträva. Ett sådant område är vatten och målet *Levande sjöar och vattendrag*. Där är målet bl.a. att god ekologisk status ska uppnås utmed våra vattendrag men det kan inte ske utan hänsyn till de kulturvärden som finns (miljömålet anger också att ”kulturmiljövärden ska bevaras”). Sannolikt bidrar det tvärsektoriella målet i sig till att frågan har hanterats på ett bättre sätt inom länsstyrelserna än om målet inte hade funnits. Målet i sig har i förlängningen resulterat i ett omfattande arbete i delar av landet, att på olika sätt identifiera kulturvärden för att kunna möjlig-

”De exempel som framhålls ovan pekar på att målen kan vara högst väsentliga för länsstyrelserna när det gäller att på ett övergripande plan angripa för kulturmiljövården strategiskt viktiga frågor.”

göra ett hänsynstagande. Ett annat exempel är att det idag finns för kulturmiljövården avgörande konflikter mellan förtätning av våra städer och de konsekvenser det kan innebära för kulturvärden. Målet *God bebyggd miljö* antyder att en önskvärd och hållbar utveckling inom området förutsätter att förtätningen inte sker på bekostnad av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

De exempel som framhålls ovan pekar på att målen kan vara högst väsentliga för länsstyrelserna när det gäller att på ett övergripande plan angripa för kulturmiljövården strategiskt viktiga frågor. Det förutsätter dock att miljömålen i större utsträckning utgör en utgångspunkt för kulturmiljöarbetet.

Temaområden för ett förbättrat arbete

Nedan presenteras nio temaområden som kan leda till ett bättre och mer effektivt kulturmiljörelaterat åtgärdsarbete för miljömålen. De har vaskats fram utifrån genomförda intervjuer, rapporter, återrapporteringar, fördjupad utvärdering, samt egna erfarenheter. Temaområdena ska ses som ett underlag för diskussion för de länsstyrelser som önskar åstadkomma en bättre integrering mellan miljömålsuppdraget och kulturmiljöområdet. Kännetecknande för flera av temaområdena är att de inte givet ligger inom en enskild funktion eller enhets verksamhetsområde. Det är därför naturligt att det är ledning eller miljömålssamordnare och företrädare för sakområdet kulturmiljö som tar initiativ till en bredare diskussion inom länsstyrelsen i den mån det är motiverat. Några av temaområdena är av mer övergripande karaktär, andra fokuserar mer på olika typer av effektiva åtgärder och verktyg som ansetts särskilt viktiga i sammanhanget, varför de också utvecklats i rapportens andra huvuddel *Verktyg för miljömålsarbete*.

1 Avsätt tid för arbetet

En fråga återkommer ständigt när vi diskuterar miljömålsarbete med företrädare för länsstyrelserna och kulturmiljöområdet. Det är frågan om *tid och resurser för arbetet*. För att förhålla sig till problemet är det kanske nödvändigt att reda ut vad miljömålsarbete egentligen är för något. Som vi skriver inledningsvis handlar länsstyrelsernas arbete inom området huvudsakligen om uppföljning av miljömålen samt att på olika sätt verka för att målen uppfylls.

För att kulturmiljövården ska kunna vara en aktiv part både vad gäller uppföljning och för att initiera åtgärder som syftar till att uppnå målen krävs att tid avsätts för att delta i det gemensamma arbetet. Om det arbetet ständigt konkurrerar med mer brådskande ärendehandläggning eller andra uppgifter som regelmässigt prioriteras högre blir kopplingen mellan kulturmiljöarbetet och miljömålsarbetet också sämre. Det är en fråga knuten till vilka resurser som finns för kulturmiljöarbete inom länsstyrelserna men handlar likaväl om hur frågan prioriteras inom kulturmiljöverksamheten.

”För att kulturmiljövården ska kunna vara en aktiv part både vad gäller uppföljning och för att initiera åtgärder som syftar till att uppnå målen krävs att tid avsätts för att delta i det gemensamma arbetet.”

Vissa länsstyrelser har över tid sett den här frågan som viktigare än vad andra har gjort. På en del håll har frågan också prioriterats i högre utsträckning. I vissa fall har miljömålsarbetet på olika sätt integrerats i det ordinarie kulturmiljöarbetet. I andra fall har detta arbete möjliggjorts via projektarbete utifrån särskilda medel. I något fall har kulturmiljökompetens varit knuten till miljömålssamordningen och i ytterligare något fall har en specifik tjänst skapats för området. Kulturmiljöområdet deltar i regel i miljömålsuppföljningen men därutöver är det väldigt olika i vilken utsträckning som kulturmiljövården är en aktiv part i arbetet.

Vissa länsstyrelseföreträdare ser det som en styrka för kulturmiljöområdet att miljömålen innefattar kulturmiljö medan andra tenderar att se det mer som en pålaga. Om utgångspunkten är att det ligger inom länsstyrelsernas uppdrag att å ena sidan följa upp och å andra sidan verka för att miljömålen uppfylls också inom kulturmiljöområdet förutsätter det arbetet tid och resurser och att frågan i någon mån prioriteras. Som framgår i denna rapport kan dock ambitionen och möjligheterna variera mellan länsstyrelser. En mer grundläggande nivå, som inte heller behöver vara resurskrävande, är att i högre grad knyta det befintliga kulturmiljöarbetet till miljömålen. En mer ambitiös nivå kan vara att initiera och föreslå åtgärder som också syftar till att uppnå miljömålen och att integrera dessa i länsstyrelsens åtgärdsprogram. Oavsett nivå behöver dock frågan kring hur uppdraget ska prioriteras vara föremål för diskussion och för olika former av strategiska överväganden.

2 Tänk metod

”Om arbetet ska inriktas mot att uppnå mål är en viktig fråga hur vi ska nå målen på bästa sätt. Vilka arbetssätt och metoder bidrar i högsta grad till att uppnå målen? Vilka gör det inte? Hur använder länsstyrelserna sina begränsade resurser på bästa sätt för att uppnå målen oavsett vilket politikområde de råkar tillhöra?”

Ett intressant perspektiv som har framkommit i diskussioner med företrädare för kulturmiljöområdet är att kulturmiljövården i större utsträckning behöver tänka i termer av metodik (intressant i meningen att frågan mycket sällan diskuteras inom kulturmiljövården). Om arbetet ska inriktas mot att uppnå mål är en viktig fråga *hur vi ska nå målen på bästa sätt*. Frågan är inte knuten specifikt till miljömålen. De särskilda målen för kulturmiljöarbetet är till vissa delar snarlika generationsmålet och de miljökvalitetsmål som omfattar kulturmiljö. Vilka arbetssätt och metoder bidrar i högsta grad till att uppnå målen? Vilka gör det inte? Hur använder länsstyrelserna sina begränsade resurser på bästa sätt för att uppnå målen oavsett vilket politikområde de råkar tillhöra?

Vi upplever att det i ganska liten utsträckning sker resonemang i den riktningen. Kulturmiljövården inom ramen för länsstyrelsens verksamhet är till stora delar präglad av att hantera ärenden enligt kulturmiljölagen vilket naturligtvis är en viktig del i arbetet, också för att nå miljömålen. Målen antyder dock att vi måste arbete bredare än så. Frågan är naturligtvis knuten till den resursproblematik som diskuteras ovan men det är också en fråga om prioriteringar och synen på vad länsstyrelsens kulturmiljöarbete är och vad det ska syfta till.

Ser man på det arbete som de olika länsstyrelserna bedrivit och som på olika sätt kan kopplas till miljömålen så framgår att det finns ett stort mått av kreativitet och uppfinningsrikedom kring metoder och arbetssätt som på olika sätt kan bidra till att utveckla arbetet och i förlängningen uppnå målen.

En invändning som kanske behöver diskuteras är att målen kan anses för allmänna och vida till sin karaktär. Det kanske i så fall är upp till myndigheterna att avgöra hur målen ska tolkas och vad det i så fall innebär för verksamheten. Målen antyder någonstans att länsstyrelsernas och andra aktörers arbete ska göra skillnad för kulturmiljön som helhet. Hur gör vi det och hur ser möjligheterna ut? Den här rapporten lyfter fram exempel på kulturmiljöarbete som på olika sätt kan bidra till målen. Frågor kring vilka insatser som gör störst skillnad för kulturmiljön – oavsett vilka mål insatserna är knutna till – bör på ett övergripande plan vara väsentliga för kulturmiljövården att på olika sätt förhålla sig till. Övergripande prioriteringar och avvägningar finns dock sedan länge. Översyn av riksintresseområden och kunskapsunderlag för kulturmiljön är exempel på två sådana områden där en hög grad av samsyn också har resulterat i viktigt arbete och förändringar som kan ha stor betydelse för kulturmiljöarbetet.

3 Synliggör miljömålen i det vardagliga arbetet

Det här temaområdet bygger på antagandet att det är strategiskt riktigt att låta kulturmiljöarbetet stärkas av miljömålen och vice versa. Miljömålen är knutna till miljöpolitiken och de särskilda målen för kulturmiljöarbetet är knutna till kulturpolitiken. Målen är till stora delar likartade. Att ett område är föremål för målsättningar inom flera politikområden borde snarast kunna innebära en styrka. Det ger fler kanaler och arenor att synas och verka inom. Kulturmiljöarbetet behövs för att uppnå miljömålen och en hållbar utveckling förutsätter ett tillvaratagande av kulturmiljön.

Att kulturmiljöfrågorna har en betydelse för att uppnå en hållbar utveckling kanske är självklart för de som arbetar med frågorna. Det är dock inte nödvändigtvis så att omvärlden betraktar det på samma sätt. I själva verket ”glöms kulturmiljön ofta bort” när viktiga miljöfrågor ska avhandlas. Det finns därför fördelar med att i högre grad knyta kulturmiljöarbetet till miljömålsarbetet. Gentemot omvärlden kan det ha en pedagogisk funktion som tydliggör kulturmiljöarbetets relevans i sammanhanget. Kulturmiljövården framhåller gärna kulturmiljön som en viktig resurs ur olika perspektiv. Miljömålen bidrar till att knyta kulturmiljön till en helhetssyn som kan omfatta ekonomiska, sociala och ekologiska aspekter. Detta kan ske på olika sätt och genom att i olika sammanhang relatera till miljömålen när viktiga insatser för kulturmiljön genomförs. Exempelvis kan det handla om att framhålla en översyn av riksintresseområden som en åtgärd som bidrar till att uppnå miljömålen och som förstås har väsentlig betydelse för att uppnå en hållbar utveckling i länet/kommunen. Eller att ett kulturmiljöprogram kan tas fram (också) i syfte att uppnå miljömålen. Om det finns en styrka i att kulturmiljö omfattas av mål inom flera politikområden är det också mycket möjligt, och troligt!, att insatserna får en större dignitet och bättre förankring. De övergripande insatserna, t.ex. olika strategier, program eller verksamhetsplaneringen, inom kulturmiljöområdet framstår som särskilt viktiga att knyta till miljömålen. Det finns dock flera exempel på hur länsstyrelser går ett steg längre och relaterar till miljömålen i enskilda beslut eller yttranden som rör kulturmiljö, vilket förstås är positivt för att synliggöra åtgärdens relevans i sammanhanget.

”Miljömålen bidrar till att knyta kulturmiljön till en helhetssyn som kan omfatta ekonomiska, sociala och ekologiska aspekter.”

Det är naturligtvis också viktigt att vända på perspektivet och förhålla sig till *hur miljömålsarbetet kan knytas till kulturmiljöarbetet*. Det sker redan till viss del inom miljömålsuppföljningen, främst inom de miljömål som har en utvecklad kulturmiljöuppföljning och vars preciseringar (eller tidigare s.k. delmål) tydligt berör kulturmiljö. Utöver uppföljningen är den vanligaste och mest uppenbara kopplingen i miljömålssammanhang att inbegripa åtgärder för kulturmiljö i regionala åtgärdsprogram för miljömålen.

I många avseenden handlar temaområdet *Synliggör miljömålen i det vardagliga arbetet* om att förändra rutiner och språkbruk. När resurserna är begränsade bör det framstå som attraktivt att framhålla insatser som genomförs i en ordinarie verksamhet och därigenom uppnå eventuella synergieffekter.

”I många avseenden handlar temaområdet ’Synliggör miljömålen i det vardagliga arbetet’ om att förändra rutiner och språkbruk.”

Miljömålen kan vara särskilt viktiga för den kommunala nivån

och bidra till att kulturmiljöfrågorna får större genomslag i planeringen. Se temaområdet *Lokalt arbete*.

4 Tillsammans är vi starka

Temaområdet *Tillsammans är vi starka* handlar om ett behov av att stärka samarbetet mellan länsstyrelserna vad gäller kulturmiljöarbete i miljömålens tjänst, och miljömålsarbete i kulturmiljövårdens tjänst. En ökad samverkan framstår som betydelsefull när den enskilda länsstyrelsen upplever möjligheterna att arbeta mer aktivt med vissa frågor (t.ex. miljömålen) som begränsade. Som framgår av kap. *Miljömål och kulturmiljö* upplever många kulturmiljöföreträdare en viss uppgivenhet vad gäller miljömålsarbetet. Länsstyrelserna behöver därför stödja och inspirera varandra för att revitaliseras, ta tillvara varandras goda exempel. Genom att exempelvis lyfta hur andra län fått del av resurser kan situationen förändras på den egna länsstyrelsen.

Länsstyrelserna kan i mycket högre grad än nu göra gemensam sak för att få upp kulturmiljöfrågorna tydligare på miljömålsagendan. Problemet med att kulturmiljön tenderar att falla mellan stolarna i miljömålssystemet, jämför *Identifierade problem...*, kan mötas genom att kulturmiljövården regionalt och nationellt tillsammans och i samsyn lyfter kulturmiljöfrågorna i alla de kanaler och forum som finns inom miljömålssystemet; svara på remisser, delta i arbetsgrupper, lyfta frågorna i årlig uppföljning eller i länsstyrelsernas underlag till fördjupad utvärdering. Om 21 länsstyrelser istället för, låt säga, fyra i ett remissvar påpekar brister och åtgärdsbehov till nationella myndigheter eller regeringen, får frågan naturligtvis en större tyngd. En förutsättning för att den enskilda länsstyrelsen ska vilja göra gemensam sak för kulturmiljöaspekterna är naturligtvis att en ser miljömålen som ett viktigt strategiskt verktyg, ser de fördelar och möjligheter som finns och tar fasta på de uppdrag som länsstyrelserna har vad gäller kulturmiljö och miljömål.

Goda och aktuella erfarenheter av utvecklad samordning och samverkan mellan Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna och mellan länsstyrelserna vad gäller exempelvis tillsyn, riksintresseprojekt, kunskapsuppbyggnad kring kulturmiljöer vid vattendrag och det tidigare s.k. uppdrag 70 skulle kunna implementeras även för miljömålsområdet.

Tillsammans är vi starka handlar även om att få med sig länsmuseer, kommuner, hembygdsrörelsen och ideella krafter och

”Länsstyrelserna kan i mycket högre grad än nu göra gemensam sak för att få upp kulturmiljöfrågorna tydligare på miljömålsagendan. (...) Goda och aktuella erfarenheter av utvecklad samordning och samverkan mellan Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna och mellan länsstyrelserna vad gäller exempelvis tillsyn, riksintresseprojekt, kunskapsuppbyggnad kring kulturmiljöer vid vattendrag och det tidigare s.k. uppdrag 70 skulle kunna implementeras även för miljömålsområdet.”

intresseorganisationer, som mer drivande parter och som ambassadörer i kulturmiljö – miljömålsarbetet. Länsstyrelsernas arbete med regionala åtgärdsprogram är en bra möjlighet!

Tillsammans med Riksantikvarieämbetet och andra nationella myndigheter med ansvar i miljömålssystemet måste länsstyrelserna tydligare och tillsammans börja driva behovet av särskilda satsningar på åtgärder för att nå miljömålens kulturmiljödelar. Att särskilt lyfta en intensifierad samverkan och samordning i syfte att stärka kulturmiljöarbetet ur ett miljömålsperspektiv bör även kunna leda till ökad effektivitet och synergier av olika slag. Kulturmiljöforum och RUS bör inleda dialog kring utveckling av det här temaområdet.

5 Utveckla tvärsektoriella syn- och arbetssätt

”Nästan alla länsstyrelser anger i intervjuerna att miljömålen haft positiva effekter för utvecklingen av tvärsektoriella arbetssätt.”

Nästan alla länsstyrelser anger i intervjuerna att miljömålen haft positiva effekter för utvecklingen av tvärsektoriella arbetssätt. Ibland har kulturmiljövården haft en drivande roll i dessa processer och det finns exempel på att personella och finansiella resurser har tillförts kulturmiljö från andra håll (andra sektorer eller verksamheter). De tvärsektoriella perspektiven ska genomsyra och ”bära” hela miljömålssystemet. Det framgår av själva målens karaktär, som ju omfattar många olika slags miljöaspekter. Det är heller inte en slump att 26 nationella myndigheter tillsammans med länsstyrelserna har fått ett utpekat ansvar för miljömålen.

Oavsett miljömålen har länsstyrelserna ett uttalat tvärsektoriellt uppdrag. Det framgår bl.a. i Förordning (2007:825) med länsstyrelseinstruktion:

”Länsstyrelsen ska verka för att nationella mål får genomslag i länet samtidigt som hänsyn ska tas till regionala förhållanden och förutsättningar. Länsstyrelsen ska utifrån ett statligt helhetsperspektiv arbeta sektorsövergripande och inom myndighetens ansvarsområde samordna olika samhällsintressen och statliga myndigheters insatser.”

Regionala uppdrag inom energi och klimat, transporter, klimatanpassning, vattenförvaltning och naturvård är några exempel där kulturmiljöaspekter kan och behöver integreras. Ja, nästan alla länsstyrelsens verksamheter berör ju kulturmiljön på olika sätt. Verktyg av stor betydelse för kulturmiljöns bevarande och

utveckling (och därigenom för möjligheten att nå uppsatta mål) t.ex. miljöbalken och Landsbygdsprogrammet hanteras primärt av andra funktioner/enheter än de som primärt arbetar med kulturmiljö. Detta leder till att kulturmiljövården i stor utsträckning behöver vara delaktig i andra sektorers arbete, verka genom andra och finnas med ”där det händer”. Länsstyrelserna kan också använda alla de instrument som olika verksamheter har mer sektorsövergripande och på det sättet åstadkomma en större samlad miljönytta viket gynnar miljömålen. Trots att många länsstyrelser framhåller att det tvärsektoriella arbetet går framåt så kvarstår utvecklingsbehov. Olika länsstyrelser har kommit olika långt. Ambitionen i det tvärsektoriella arbetet verkar ofta vara personberoende eller avhängig intresse och den goda viljan hos enskilda handläggare eller chefer. Ur såväl ett miljömåls- som kulturmiljöperspektiv är förbättrade tvärsektoriella arbetssätt, som inkluderar kulturmiljön, av stor strategisk betydelse.

”Ambitionen i det tvärsektoriella arbetet verkar ofta vara personberoende eller avhängig intresse och den goda viljan hos enskilda handläggare eller chefer. Ur såväl ett miljömåls- som kulturmiljöperspektiv är förbättrade tvärsektoriella arbetssätt, som inkluderar kulturmiljön, av stor strategisk betydelse.”

Temaområdet *Utveckla tvärsektoriella syn- och arbetssätt* handlar i första hand om att utveckla arbetssätten på den egna länsstyrelsen, t.ex. genom:

- att integrera natur- och kulturmiljövården bättre i åtgärder inom skydd, vård och information,
- att ta fram rutiner och policys för tvärsektoriella arbetssätt,
- praktiska samarbeten med andra sektorer inom länsstyrelsen t.ex. i projekt,
- tvärsektoriell hantering av ärenden, och
- sektorsövergripande metodutveckling.

Men det handlar också om att på ett mer övergripande plan jobba för att stärka kulturmiljöområdets koppling till andra regionala uppdrag, inom exempelvis områdena kultur, regional utveckling/tillväxt, miljö och klimat. Det kan ske genom att knyta regionala kulturmiljöprogram eller åtgärdsprogram för miljömålen till andra i länet övergripande dokument, program eller strategier, genom hänvisningar eller ännu hellre genom att inkludera relevanta delar av innehållet.

Se vidare kapitlet *Tvärsektoriell samverkan*.

”Det råder inom länsstyrelserna en stor samstämmighet om att kommunerna är viktiga aktörer inom kulturmiljöarbetet. Många länsstyrelser pekar särskilt på detta område när länsstyrelsens miljömålsarbete i förhållande till kulturmiljön diskuteras.”

6 Lokalt arbete

Det råder inom länsstyrelserna en stor samstämmighet om att kommunerna är viktiga aktörer inom kulturmiljöarbetet. Många länsstyrelser pekar särskilt på detta område när länsstyrelsens miljömålsarbete i förhållande till kulturmiljön diskuteras. Vissa länsstyrelser har på olika sätt arbetat aktivt gentemot den lokala nivån. Andra länsstyrelser uttrycker att sådana insatser i större utsträckning vore önskvärda. Samtidigt framstår det som att länsstyrelserna betraktar sin roll gentemot kommunerna på något olika sätt. En del länsstyrelser framhåller det kommunala egenansvaret och tonar ned den egna länsstyrelsens möjlighet att påverka det lokala arbetet. Andra betonar vikten av att genomföra insatser som bidrar till att kulturmiljöarbetet får ett större genomslag lokalt.

För att förhålla sig till frågan kan det vara värdefullt att luta sig mot det uppdrag som länsstyrelserna har inom miljömålsområdet. En del av detta uppdrag är att länsstyrelserna ska verka för att miljömålen får genomslag i regional och lokal samhällsplanering. Därtill har länsstyrelsen en viktig rådgivande roll när det gäller hanteringen av allmänna intressen (t.ex. kulturmiljö) inom ramen för plan- och bygglagen. Miljömålen beskrivs också av vissa länsstyrelser som en tydlig styrka eller möjlighet när det gäller att verka för att kulturmiljöperspektiven ska få genomslag lokalt.

Ett intressant perspektiv i sammanhanget hänger ihop med resonemangen under temaområdet *Tänk metod*. Vilka arbetssätt och metoder leder oss till bäst till målen? Det ligger då nära till hands att fundera i banor om huruvida länsstyrelsens arbete kan bidra till att andra aktörer i högre grad riktar sin verksamhet mot att bevara, värna och utveckla kulturmiljö. Kanske är det sådana insatser som hör till de allra viktigaste om målen ska uppnås? Vilka åtgärder som är särskilt verksamma och som får störst effekter för kulturmiljön vet vi ganska lite om. Det finns dock ett stort urval av möjliga insatser som har genomförts av länsstyrelser i en eller annan form.

Några viktiga förutsättningar för kommunalt kulturmiljöarbete, som har framhållits under lång tid, är kunskapsunderlag, skydd av bebyggelse och antikvarisk kompetens. På vilka sätt kan länsstyrelserna verka för att dessa förutsättningar finns inom kommunerna?

En annan viktig förutsättning som i mindre utsträckning diskuteras är den politiska viljan eller kommunernas intresse för att arbeta aktivt med frågorna. Ett område som tycks vara tämligen obeprövat och som ansluter till miljömålsuppdraget är att verka för att lokala miljömål upprättas, också inom kulturmiljöområdet. Idag omfattar lokala miljömål mycket sällan kulturmiljöaspekter. Detta trots att det är kommunerna som har den allra största rådigheten vad gäller tillvaratagande av kulturmiljön i samhällsplaneringen. Frågan behöver finnas på agendan på den lokala nivån och lokala miljömål som omfattar kulturmiljö kan bidra till det.

”Ett område som tycks vara tämligen obeprövat och som ansluter till miljömålsuppdraget är att verka för att lokala miljömål upprättas, också inom kulturmiljöområdet.”

7 Tydliggör tillståndet i kulturmiljön

En grundtanke med miljömålssystemet är att sätta upp mål för miljöarbetet, genomföra åtgärder i syftet att uppnå målen och följa upp hur det går. Målen ska vara tillräckligt precisa för att det i någon mån ska gå att mäta resultatet. Uppföljning och utvärderingar blir ett underlag för beslutsfattande och politiken kan besluta om åtgärder och olika styrmedel.

Grundprincipen är kanske densamma oavsett vilka samhälleliga mål som ska uppnås. Någon form av åtgärd eller insats behövs för att målet ska kunna uppnå. Därtill behövs också en uppfattning om hur det går för att eventuellt också förändra inriktningen på åtgärder och insatser. Mål och preciseringar som rör kulturmiljö (såväl miljömål som nationella kulturmiljömål) är inte alltid formulerade på ett sätt så att det är uppenbart hur de ska följas upp eller mätas.

Som ett underlag för att bl.a. följa upp miljömål bedrivs en miljöövervakning. Syftet med denna är att beskriva tillståndet i miljön, bedöma hotbilder, lämna underlag för åtgärder och följa upp beslutade åtgärder. Utifrån miljömålsarbetet har en motsvarande insats inom kulturmiljöområdet aktualiserats. Riksantikvarieämbetet har arbetat med frågan i ett par omgångar men ingen särskild kulturmiljöövervakning har av olika anledningar kommit till stånd. Idag saknas en samlad bild av vad som händer med kulturmiljön trots att det är ett samhälleligt mål att den ska bevaras och utvecklas. Den befintliga uppföljningen inom kulturmiljöområdet är främst inriktad mot att följa förutsättningar och förvaltningsbetingelser för att kulturmiljövärden ska tillvaratas. I vilken utsträckning som kulturmiljön faktiskt bevaras, används och utvecklas vet vi sammantaget ganska lite om.

Det kan vara så att området är alltför omfattande och komplext för att tillståndet i kulturmiljön med en rimlig ansträngning ska gå att mäta på ett bra sätt. Frågan är dock om det via mer begränsade och punktvisa insatser skulle vara möjligt att skapa kvantitativa uppfattningar om hur tillståndet i kulturmiljön ser ut. Miljömålssystemet är inriktat mot att utifrån naturvetenskaplig metodik mäta tillståndet i miljön. En möjlighet som har diskuterats är att kombinera olika former av punktinsatser för att ”mäta” tillståndet med kvalitativa metoder. Utgångspunkten för ett sådant tillvägagångssätt är att det bland de som arbetar med kulturmiljöfrågorna på bl.a. länsstyrelserna sammantaget finns en god uppfattning om ”tillståndet” i kulturmiljön, aktuella hotbilder etc. Kvalitativ metodik skulle eventuellt kunna användas för att under strukturerade former ta vara på dessa uppfattningar och låta de utgöra en grund för en trovärdig beskrivning av tillståndet i kulturmiljön. Redan befintlig uppföljning kan användas som en grund och kompletteras med data i den omfattning som är möjligt.

”Fördelen med någon form av kulturmiljöövervakning skulle vara möjligheten att på ett trovärdigt sätt kunna förmedla en bild av vad som händer med kulturmiljön till beslutsfattare och allmänhet. Det bör vara av stor betydelse oavsett om utgångspunkten är mål inom kulturpolitiken eller miljömålen. (...) Med utgångspunkt i länsstyrelsernas uppdrag inom såväl kulturmiljö- som miljömålsområdet bedöms det som en viktig fråga för länsstyrelserna att driva.”

Fördelen med någon form av kulturmiljöövervakning skulle vara möjligheten att på ett trovärdigt sätt kunna förmedla en bild av vad som händer med kulturmiljön till beslutsfattare och allmänhet. Det bör vara av stor betydelse oavsett om utgångspunkten är mål inom kulturpolitiken eller miljömålen. Det här är en fråga som, beroende på omfattning och utformning, berör flera myndigheter. Med utgångspunkt i länsstyrelsernas uppdrag inom såväl kulturmiljö- som miljömålsområdet bedöms det som en viktig fråga för länsstyrelserna att driva.

I sammanhanget ska nämnas att de nationella målansvariga myndigheterna har ett särskilt uppdrag att följa upp och utvärdera ”sina” respektive miljökvalitetsmål och att de för det ändamålet ska eller har tagit fram s.k. målmanualer. RUS har i det sammanhanget (2014) argumenterat starkt för en målöverskridande uppföljning (samordning mellan flera miljömål och miljömålsmyndigheter) samt lämnat förslag på hur det kan gå till. Läs mer i RUS synpunkter och förslag målmanualer avseende kulturmiljöperspektiven Målövergripande synpunkter och förslag & Miljömålsvisa synpunkter och förslag, Dnr 501-4160-14 Länsstyrelsen Dalarna.

8 Målinriktad kunskaps-uppbyggnad

”Kunskapsuppbyggnad är på flera sätt en grundval för faktiska miljömålsåtgärder.”

Kunskapsuppbyggnad har under lång tid framhållits som ett av de viktigaste strategiska verktygen för att uppnå miljömålen vad gäller kulturmiljöaspekter – och är så än idag. ”Vet man inte vilka kulturhistoriska värden som finns var, hur ska man då kunna skydda, ta hänsyn till, utveckla eller prioritera begränsade resurser?” Det har varit ett eftersatt område och kulturmiljövårdens underlag är ofta föråldrade eller saknas helt. I och med ändringar i bidragsförordningen ges nyvunna möjligheter och länsstyrelserna har själva mandat att prioritera insatser på området. Dels så behöver länsstyrelserna själva bättre aktuella underlag för sin handläggning av ärenden enligt kulturmiljölagen, miljöbalken m.fl. och för att kunna prioritera insatser inom vård, information och utveckling av kulturmiljöer. Dels behöver alla andra aktörer som på olika sätt har möjlighet att påverka tillvaratagande av kulturmiljövärden (kommuner, fastighetsägare, skogssektorn, turistnäringen, föreningar etc.) kunskap. Arbetet med kunskapsunderlag skapar också ofta viktiga kontaktytor med kommuner m.fl. aktörer. Kunskapsuppbyggnad är på flera sätt en grundval för faktiska miljömålsåtgärder. I kapitlet *Kunskapsuppbyggnad med miljömålen i fokus* ägnas detta temaområde mycket utrymme.

Det vore intressant att gå vidare med länsgemensamma satsningar av den typ som skett och sker inom ramen för senare års riksintresseöversyner, vattendragsinventeringar eller Kalejdoskop-projektet. Det finns många goda anledningar till framtida länsöverskridande samarbete kring ett visst tema eller mot gemensamma mål – däribland de gemensamma miljömålen.

9 Uppmuntransbidrag, information och rådgivning – mer kampanjer!

Det här temaområdet handlar om att ta fasta på länsstyrelsernas goda erfarenheter och utvärderade metoder inom framför allt arbetet med odlingslandskapet, för att utveckla sådana kampanjliknande koncept även inom andra miljömål av stor betydelse för kulturmiljöområdet. Olika modeller med s.k. uppmuntransbidrag har sin grund i landsbygdsprogrammets särskilda satsningar på lantbrukets ekonomibyggnader där det varit möjligt att söka ett schablonbelopp för renovering av överloppsbyggna-

der. Detta har följts av liknande schablonsatsningar via kulturmiljövårdsmedel i flera län. Grundtanken i båda fallen är att en mindre summa ska kunna motivera till att rädda byggnaden för framtiden genom enklare renoverings-/restaureringsinsatser. Här blir det fråga om att försöka påverka en större volym av ekonomibyggnader som har betydelse för jordbrukslandskapet i sin helhet snarare än att den enskilda byggnaden bär på särskilda värden. En del länsstyrelser har också arbetat aktivt med marknadsföring av bidragen samt kunskapsuppbyggnad och information om lantbrukets bebyggelse. Kombinationen av bidrag, information och rådgivning till fastighetsägare framhålls som lyckosam i miljömålssammanhang.

Inom vattenområdet pågår för närvarande ett samarbete bland länsstyrelser inom Södra Östersjöns och Västerhavets vattendistrikt. Arbetet är främst koncentrerat på kunskapsuppbyggnad kring det vattenanknutna kulturarvet. Vid sidan av den kunskapsuppbyggnaden pågår också ett arbete där nio länsstyrelser samverkar kring vård- och informationsinsatser. Det gemensamma arbetet har så här långt bidragit till att frågorna fått större genomslag i länsstyrelsernas verksamheter. Projekten inom kunskapsuppbyggnad och vård- och informationsinsatser kompletterar varandra och bidrar till att sätta frågan på agendan. Bedömningen är att det kulturmiljövårdande synsättet får en ökad acceptans. En god ekologisk status i vattendragen behöver uppnås samtidigt som hänsyn tas till kulturmiljövärden. Bedömningen är att det gemensamma arbetet ger större utrymme för frågorna än om de skulle hanterats av länsstyrelser var för sig. Informationsinsatserna riktar sig såväl till externa parter som till vattenförvaltning, naturvård och fiske inom länsstyrelserna. Ovanstående är ett par exempel på hur länsstyrelserna kan arbeta för att uppmärksamma en företeelse. Exemplen ovan tar tydligt utgångspunkt i miljömålen som i någon mån också utgör en plattform och ett motiv till att insatserna äger rum.

”Särskilda tematiska och kampanjriktade satsningar på ”mindre bidrag till många åtgärder” i kombination med rådgivning och information kan vara en av de viktigare och mest effektiva praktiska åtgärderna som länsstyrelserna själva kan genomföra och tydligt målinrikta, som ger en förhållandevis stor samlad miljöeffekt.”

Särskilda tematiska och kampanjriktade satsningar på ”mindre bidrag till många åtgärder” i kombination med rådgivning och information kan vara en av de viktigare och mest effektiva praktiska åtgärderna som länsstyrelserna själva kan genomföra och tydligt målinrikta, som ger en förhållandevis stor samlad miljöeffekt.

Temaområdet utvecklas i kapitlet *Vård med miljömålsnytta*.

Verktyg för miljömålsarbete

Följande kapitel utgör rapportens andra huvudel och redovisar exempel på åtgärder som befinner sig i skärningspunkten mellan miljömåls- och kulturmiljöuppdraget. Exemplen redovisas utifrån ett antal verktyg/åtgärdsområden som har identifierats som vanligt förekommande inom länsstyrelserna. Områdena har också valts utifrån att de har bedömts ha hög miljömålsrelevans. I vissa fall kan det röra sig om åtgärder inom ett område som är väl utvecklat och etablerat hos flera länsstyrelser men där miljömålskopplingen skulle kunna tydliggöras eller förbättras. I andra fall är det ett område med potential där enstaka länsstyrelser har arbetat mer aktivt än andra. De exempel och texter som finns i kapitlen är tänkta att kunna utgöra utgångspunkt för såväl miljömålssamordnare som handläggare och chefer inom kulturmiljöområdet. Det ska dock betonas att kulturmiljöarbetet generellt är brett och i regel bedrivs av flera enheter/funktioner inom länsstyrelserna.

De olika verktyg/åtgärdsområden som exemplen redovisas under överlappar delvis varandra. Vissa exempel skulla kunna platsa i flera kapitel. I möjligaste mån finns därför hänvisningar mellan kapitlen.

Kulturreservaten lyfts fram i såväl åtgärdsprogram som i uppföljningen, ofta i samband med Ett rikt växt och djurliv. Här odlad mångfald i kulturreservatet Linnés Råshult i Kronobergs län
Foto: Coco Dedering

Övergripande arbete, strategier och program

Den nationella miljöpolitiken ska bl.a. inriktas mot att ”kulturmiljön bevaras, främjas och nyttjas hållbart”. Kulturmiljöarbetet är med andra ord en del av den nationella miljöpolitiken. Det finns vinster med att knyta kulturmiljöarbetet närmare miljömålsarbetet och vice versa. Ett aktivt och målmedvetet regionalt kulturmiljöarbete är en förutsättning för att miljömålen ska uppnås. Genom att stärka kopplingen mellan miljömålen och kulturmiljö kan kulturmiljöarbetet sättas in i ett breddat sammanhang kopplat till en hållbar utveckling och stärka motiven till att kulturmiljön uppmärksammas i samhällsplaneringen. Det finns ett värde i att beskriva delar av kulturmiljövårdens befintliga arbete i termer av miljömålsarbete och att i miljömålsammanhang uppmärksamma kulturmiljöarbetet som en viktig dimension för att uppnå målen. Ett första och enkelt steg är att genom språkbruk förmedla en breddad syn i strategier och program.

Kopplingen mellan kulturmiljöområdet och miljömålsarbetet upplevs inte som särskilt stark. I kap. *Miljömål och kulturmiljö* har vi utifrån intervjuer och enkätsvar målat upp en problembild där företrädare för kulturmiljöområdet upplever att man hamnat på efterkälken och att kulturmiljöarbetet inte prioriteras i miljömålssammanhang. Samtidigt vittnar flera av dem om att kulturmiljö som sakområde fått en vidgad plats i den regionala samhällsplaneringen, att det överlag finns en större förståelse för kulturmiljöaspekterna och att det tvärsektoriella arbetet inom länsstyrelserna har stärkts.

Övergripande arbete som verktyg

I det här kapitlet redovisas översiktligt ett antal ”verktyg” i form av vägledande dokument för miljömåls- och kulturmiljöarbetet. För att kunna utnyttja de synergieffekter som beskrivits ovan och för att knyta nämnda områden närmare varandra behöver ett tydligt budskap förmedlas både med ord och med handling såväl inom som utanför länsstyrelsen. Exemplen redovisas i sammanhanget främst utifrån att de antas ha en strategisk funktion. De åtgärder och strategier som beskrivs ska därutöver också leda till att konkreta åtgärder genomförs till gagn för kulturmiljön. I många fall kanske åtgärderna hade genomförts ändå medan de

i andra fall avspeglar en ökad ambitionsnivå. Att kulturmiljöarbetet bedrivs strategiskt för att uppnå mål (såväl miljömål som särskilda mål för kulturmiljöområdet) är grundläggande för ett framgångsrikt kulturmiljöarbete.

En del av det som vi i sammanhanget beskriver som övergripande arbete handlar om länsstyrelsens interna verksamhetsplanering och årsredovisning. Det finns även några andra exempel som vi bedömer kan ha betydelse för att knyta kulturmiljöområdet till miljömålen. Hit hör de de regionala åtgärdsprogrammen för miljömålen. Andra viktiga övergripande dokument är strategier för kulturmiljöarbetet i länet. Flera län har på senare tid tagit fram strategier för kulturmiljöarbetet. Arbetet med de övergripande dokumenten kan innebära en process som kräver ett aktivt ställningstagande till hur kulturmiljöarbetet kopplar an till miljömålen och hur områdena relaterar till varandra. De övergripande dokumenten kan på det sättet klargöra för berörda såväl inom länsstyrelsen som utanför, hur kulturmiljöuppdraget relaterar till miljömålen och vice versa.

I det här kapitlet har vi också valt att belysa miljömålsuppföljningen. Inte heller uppföljning av mål leder till konkreta åtgärder för kulturmiljön men den kan användas som en utgångspunkt i arbetet.

Regionala åtgärdsprogram för miljömålen

Länsstyrelserna har som sektorsövergripande uppgift att ”utveckla, samordna och genomföra regionala åtgärdsprogram med bred förankring i länet för att nå generationsmålet och miljökvalitetsmålen”.[2] I och med ett nytt miljömålsystem och generationsmål samt beslutade preciseringar har flera länsstyrelser initierat ett arbete med att ta fram nya åtgärdsprogram för att nå miljömålen.

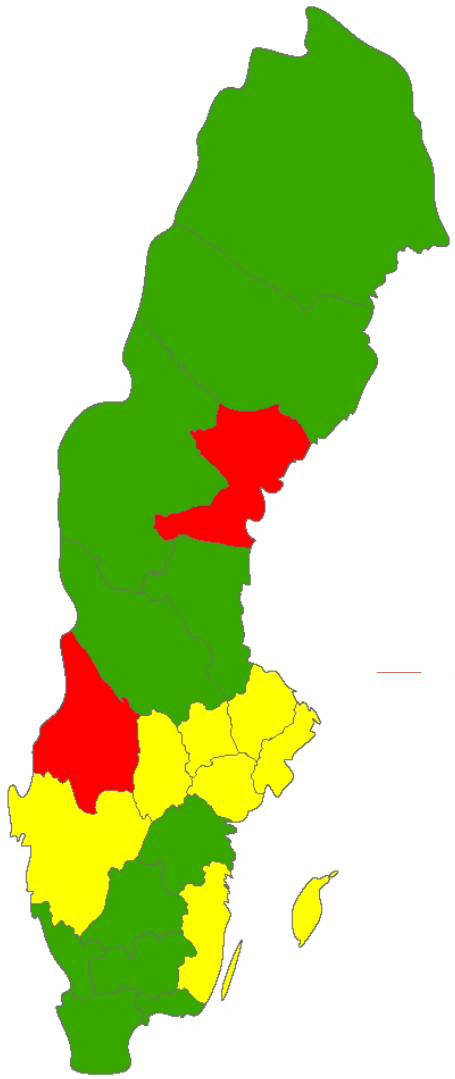
För att tydligare knyta miljömålsarbetet till kulturmiljöarbetet och vice versa är regionala åtgärdsprogram ett viktigt verktyg, bl.a. för att:

1. betona och tydliggöra kulturmiljöarbetets relevans för miljömålsarbetet,
2. mobilisera kulturmiljöarbetet i riktning mot att nå miljömålen.

2 Se Förordning (2007:825) med länsstyrelseinstruktion

Flera län befinner sig i ett arbete där nya åtgärdsprogram är under framtagande. Programmens upplägg är något olikartat och framtagande- och förankringsprocesser ser ut på olika sätt. Aktörerna som står bakom de åtgärder som presenteras i programmen är i vissa fall begränsade till regionala aktörer till att omfatta såväl kommuner, näringsliv och ”sektorer”. De åtgärdsprogram som nu (2013) är under arbete eller nyligen har färdigställts har i flera fall ett tematiskt upplägg, se bl.a. Västra Götaland, Jönköping och Halland. Länsstyrelsen i Dalarna tar istället utgångspunkt i olika sektorer som bygg och fastighet eller jordbruk och odlingslandskap och behandlar därutöver ett antal sektorsövergripande åtgärder, exempelvis natur- och kulturmiljövård. Ett åtgärdsprogram kan också vara uppställt per miljömål som i Gävleborg, Dalarna och Skåne (avser åtgärdsprogram framtagna 2007-2010). En allmän tendens tycks vara att äldre åtgärdsprogram innehåller fler åtgärder men i större utsträckning listar en stor mängd åtgärder som vore önskvärda att genomföra men inte nödvändigtvis är möjliga att genomföra. De åtgärdsprogram som nu tas fram tycks i större utsträckning inrikta sig på åtgärder som ur ett resursmässigt perspektiv är möjliga att genomföra.

En översiktlig genomgång av aktuella och tidigare åtgärdsprogram visar att de gemensamma nämnarna för programmen är relativt få när det gäller åtgärder som berör kulturmiljö. En allmän observation är att det finns åtgärdsprogram som i mycket liten utsträckning berör kulturmiljö trots att kulturmiljö utgör ett sakområde inom länsstyrelserna. Länsstyrelserna kan utifrån sitt miljömålsuppdrag samt utifrån från sin verksamhet inom kulturmiljöområdet anses ha en viktig roll både vad gäller att förmå andra aktörer att initiera åtgärder samt initiera egna åtgärder med koppling till kulturmiljöområdet. Att åtgärdsprogrammen omfattas av kulturmiljöåtgärder bör vara en självklarhet med tanke på att länsstyrelserna är en nyckelaktör när det gäller kulturmiljöarbetet.

Arbetet med åtgärdsprogram (2014)

Ja
Pågår
Nej

Illustration: RUS, december 2014

Åtgärdsprogrammens upplägg och kulturmiljöåtgärder

För att se i vilken utsträckning kulturmiljöåtgärder inbegrips i länsstyrelsernas arbete med åtgärdsprogram har 14 program fått en summarisk genomgång. Genomgången syftar till att få en översiktlig bild av vilka åtgärder som har planerats och vilken utsträckning som åtgärder avseende kulturmiljö inbegrips i programmen. Urvalet har framförallt utgjorts av utkast till program som är under arbete eller program som nyligen är framtagna. Äldre åtgärdsprogram har också inbegripits då dessa funnits lättillgängliga och innefattat åtgärder som bedömts vara av intresse i sammanhanget. I bilaga 1 (se vidare sid. 56) framgår vilka åtgärdsprogram som gåtts igenom. Genomgången och uppställningen tjänar även som exempel på olika möjliga åtgärder inom kulturmiljöområdet.

Åtgärdsprogrammen är olika i sin karaktär och i sitt upplägg. Flera program har ett tematiskt upplägg medan andra är uppställda per miljökvalitetsmål. Något program är uppställt utifrån näringar/sektorer. Vissa åtgärdsprogram redovisar åtgärder som är kopplade till länsstyrelsens eget arbete medan andra brett redovisar åtgärder som också andra aktörer bidrar med. Olikheterna gäller även i vilken omfattning som åtgärder redovisas. Vissa program har ett urval av ett begränsat antal åtgärder medan andra redovisar en större mängd. Vissa program lyfter fram åtgärder som kanske kan anses ligga inom länsstyrelsens ordinarie verksamhet medan andra fokuserar på särskilda satsningar och projekt. Kort sagt är olikheterna större än likheterna. Nämnda faktorer påverkar också i vilken omfattning som kulturmiljöåtgärder redovisas i programmen. En allmän reflektion gäller de något äldre åtgärdsprogrammen (dvs också sådana som inte ingår i denna genomgång) som i större utsträckning tycks innehålla förslag till åtgärder som kanske inte är resursmässigt säkerställda eller som mer har karaktären av ”önskelistor” inom ett visst område. Det ligger nära till hands att anta att de åtgärder som föreslås i program av senare datum i större utsträckning genomförs än förslag i äldre program.

Vanliga kulturmiljöåtgärder per mål

De 14 genomgångna programmen har resulterat i en lista med 170 åtgärder. Det ger en uppfattning om inom vilka områden och för vilka mål som åtgärder för kulturmiljö har planerats samt karaktären på åtgärderna. Åtgärderna har i programmen knutits till ett eller till flera mål. I vissa fall har det inte angetts för vilka mål som åtgärden är gäller. Det har då skett en bedömning för vilket mål som åtgärden kan antas ha störst relevans.

Sammanställningen nedan visar vilka miljömål som de 170 åtgärderna är knutna till.

Miljömål	*Antal åtgärder*
Levande sjöar och vattendrag	20
Hav i balans samt levande kust och skärgård	6
Myllrande våtmarker	5
Levande skogar	46
Ett rikt odlingslandskap	35
Storslagen fjällmiljö	4
God bebyggd miljö	54
Ett rikt växt och djurliv	11

(Det är endast fyra län som omfattas av målet *Storslagen fjällmiljö* och endast 14 län omfattas av målet *Hav i balans samt levande kust och skärgård.*)

Som framgår av uppställningen ovan förekommer framförallt åtgärder kopplade till *God bebyggd miljö, Levande skogar* och *Ett rikt odlingslandskap*. Därefter följer *Levande sjöar och vattendrag och Ett rikt växt och djurliv.* (Observera att vissa åtgärder har knutits till flera mål.) Det kan också noteras att det i sammanhanget finns miljömål som berör kulturmiljö som inte alls omfattas av åtgärder i de genomgångna programmen.

Levande sjöar och vattendrag

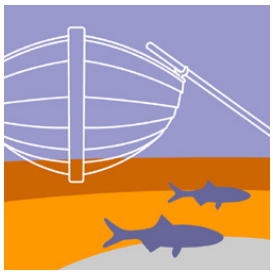

Åtgärderna som är kopplade till målet fokuserar framförallt på *inventering, identifiering* samt *klassificering* av vattenanknutet kulturarv. Vissa åtgärder fokuserar på *skydd* eller *bevarande av kulturlämningar*. Ytterligare åtgärder fokuserar på *hänsynstagande* eller beaktande av forn- och kulturlämningar i samband med biologiska/ekologiska restaureringsåtgärder. Åtgärderna inom området stämmer ganska väl överens med kulturmiljöarbetet som i flera län fokuserat på kunskapsuppbyggnad. Flera län som bedriver ett aktivt sådant arbete är inte representerade bland de14 genomångna åtgärdsprogrammen. Skydd och bevarande är en mindre vanlig föreslagen åtgärd, vilket eventuellt kan kopplas till att resurserna för ändamålet är få. Något län anger kulturreservat i sammanhanget. Vad gäller fornlämningar har de ett generellt skydd enligt kulturmiljölagen. Att åtgärdsprogrammen i flera fall anger ”hänsynstagande” eller ”beaktande” av forn- och/eller kulturlämningar i samband med restaureringsåtgärder, visar på intressekonflikterna vid biologisk återställning och kanske brister i det tvärsektoriella arbetet (att tillräcklig hänsyn till kulturmiljön inte tas, att samråd inte sker, att tillstånd enligt

kulturmiljölagen inte söks). Vad gäller fornlämningar ställer kulturmiljölagen redan sådana tydliga ”krav”, eftersom tillstånd för ingrepp krävs. Även om kulturlämningar och andra berörda kulturmiljövärden inte har samma starka skydd ska värdena förstås beaktas i enlighet med generella hänsynsbestämmelser i kulturmiljölagen, miljöbalken och plan- och bygglagen, samt miljömålet *Levande sjöar och vattendrag*. Arbetet med avvägningar mellan intressen är inte alltid enkelt. Att åtgärder av den här typen lyfts fram synliggör även kulturmiljöaspekterna för aktörer utanför länsstyrelser, t.ex. fiskevårdsföreningar som ska genomföra åtgärder.

Exempel:

- Identifiera och klassificera kulturvärden utmed Viskan vilket ska kunna utgöra kunskapsunderlag inom vattenförvaltningen.
- För att nå samsyn och helhetsperspektiv avseende natur-, kultur- och fiskesynpunkt ska samordningen i länet förbättras och en bredare dialog föras vid hantering av värdefulla vattenmiljöer.
- Länsinventering av dammar (flottning, vattenkraft, kvarnar etc) skall genomföras avseende nyttjandegrad och fysisk status, betydelse för vattenkraftproduktion, kulturhistoriskt värde, samt förutsättningar för hållbar utveckling.

Hav i balans samt levande kust och skärgård

Ett fåtal åtgärder för kulturmiljön gör att det inte går att dra några generella slutsatser. Några åtgärder fokuserar på *planering och skydd av bebyggelse*. I sammanhanget kan nämnas att flera av de åtgärder som är knutna till *God bebyggd miljö* också har hög relevans för detta miljömål. På många håll i landet är kust- och skärgårdslandskapet utsatt för högt exploateringstryck genom att bebyggelse, städer, befolkning och tätorter till stor del är koncentrerade till landets kuster.

Exempel:

- Bevarandeinriktade detaljplaner för kustens kulturmiljö upprättas.
- Det skall finnas en strategi för hur kustens och skärgårdens kulturhistoriska värden kan bevaras och skyddas.
- Marknadsföra skärgårdens natur- och kulturvärden genom guidningar, vandringsleder, skyltar och elektronisk information.

Myllrande våtmarker

Få åtgärder kopplade till målet gör att det inte går att dra några generella slutsatser. En allmän bild är att kulturmiljödimensionens koppling till miljömålet kompliceras av att det i vissa fall kan vara önskvärt att restaurera en våtmark eller ett landskapsavsnitt ur kulturmiljösynpunkt men lika gärna kan innebära negativa konsekvenser för kulturmiljö vad gäller fornlämningar eller landskapsbild.

Exempel:

- Sprid goda exempel på våtmarkssatsningar via vattendragsvandringar och våtmarksvandringar - I detta arbete ska även kulturhistoriska värden uppmärksammas.
- Inom ramen för landsbygdsprogrammet verka för att bevara eller återskapa kulturlämningar som dammängar, slåttermyrar, kavelbroar, torvtäkter, myrodlingar, hässjor och lador.
- Beakta risk för skador på fornlämningar och kulturhistoriska lämningar vid restaurering av våtmarker, exploatering för vägar och dylikt, samt vid torvbrytning.

Levande skogar

Ett stort antal åtgärder är kopplade till miljömålet *Levande skogar*. Det hänger samman med att Skogsstyrelsen och flera länsstyrelser bedriver ett aktivt kulturmiljöarbete inom området. Skogsstyrelsens insatser handlar bl.a. om olika former av *informations- och utbildningsinsatser* riktade till verksamhetsutövare eller allmänhet. I många fall sker dessa insatser i samverkan med länsstyrelserna. Utbildningsinsatser initierade via Landsbygdsprogrammet tycks också ha en betydelse i sammanhanget. Ett flertal län redovisar insatser inom projektet *Skog och historia* i sina åtgärdsprogram.

Exempel:

- Skogsstyrelsen genomför i samverkan med Länsstyrelsen riktade informationsinsatser till verksamhetsutövare och allmänhet för att öka kunskapen om och hänsynen till forn- och kulturlämningar i skogen.
- Länsstyrelsen i samverkan med en kommun, Skogsstyrelsen och berörda fäbodbrukare och markägare utarbetar en modell för planering av och information om markanvändning, ekonomi, djurhållning och natur- och kulturmiljövärden på levande fäbodar.
- Miljörådgivning för den gröna sektorn: Återkommande fältdag om kulturmiljöer i skogen.

Ett rikt odlingslandskap

Åtgärder för kulturmiljön som initierats utifrån Landsbygdsprogrammet utgör en stor del av länsstyrelsernas kulturmiljöarbete vilket också avspeglas i antalet planerade åtgärder. Åtgärderna har störst fokus på *rådgivning, utbildning och informationsinsatser*. Miljöersättningarna inom *Utvald miljö* vad gäller *skötsel och restaurering* av marker och landskapselement förekommer ofta. Flera län anger ekonomibyggnader eller lantbrukets bebyggelse som åtgärdsområden kopplade till kunskapsuppbyggnad eller bidrag. Landsbygdsprogrammet tycks vara avgörande för flertalet planerade åtgärder inom området.

Exempel:

- Restaurera värdefull betesmark och bevara hagmarker med hjälp av djurhållare.
- Strategi för att bevara representativa helhetsmiljöer i länets odlingslandskap med höga natur- och kulturvärden. En strategi tas fram för att bevara representativa helhetsmiljöer i odlingslandskapet. EU-stöd utnyttjas till fullo i dessa områden.
- Länsstyrelsen tar fram ett åtgärdsprogram och genomför insatser som bidrar till att lantbrukets värdefulla ekonomibyggnader bevaras genom: – kompetensutveckling för lantbrukare, markägare och andra landsbygdsbor – stöd till restaurering och renovering bl.a. inom ramen för landsbygdsprogrammet.

Storslagen fjällmiljö

Endast fyra åtgärder kopplade till målet finns med i sammanställningen. Två av dessa fokuserar på *kunskapsuppbyggnad och dokumentation* av det samiska kulturavet, de andra två på *skydd och bevarande* av kulturmiljön.

Exempel:

- Nyttja EU:s miljöstöd för bevarande av värdefulla natur och kulturmiljöer i fjällområdet.
- Länsstyrelsen i samarbete med bl.a. Idre nya sameby fortsätter genomföra insatser kring det samiska kulturarvet, bl.a. genom inventering och upprustning av samiska kulturmiljövärden och informationsmaterial.

God bebyggd miljö

God bebyggd miljö är det mål som samlar störst antal åtgärder för kulturmiljön. Det avspeglar att kulturmiljövården engagerat sig särskilt i detta miljökvalitetsmål och att målet spänner över ett brett område. Åtgärder som har stor relevans även för andra mål knyts ofta till *God bebyggd miljö.* Planerade åtgärder syftar i stor utsträckning på att kulturmiljövärden ska få genomslag i den fysiska planeringen och då främst tillvaratas utifrån plan- och bygglagen. Den i särklass vanligaste åtgärden är att upprätta någon form av *kunskaps- eller planeringsunderlag* för att kulturmiljö ska tas tillvara i planeringen. Ofta handlar det om kommunala eller regionala kulturmiljöprogram. Flera län har angett översyn av kulturmiljövårdens riksintresseområden som en åtgärd i sammanhanget. En vanlig insats är också någon form av informations- eller utbildningsinsatsning kopplad till tillämpningen av plan- och bygglagen eller information till fastighetsägare. Likaså planeras åtgärder som handlar om information om en specifik del av kulturarvet, exempelvis kyrkor eller modernismens bebyggelse. *Skydd av bebyggelse* är en åtgärd som förekommer i viss utsträckning. I sammanhanget får man ha i åtanke att länsstyrelsens rådighet vad gäller skydd av bebyggelse är begränsad till främst byggnadsminnen enligt kulturmiljölagen. Några program redovisar också åtgärder om att besluta om fler byggnadsminnen. I vissa fall omfattar de genomgångna åtgärdsprogrammen sådana åtgärder som kommuner åtagit sig att genomföra eller sådana åtgärder som länsstyrelsen anser att kommuner bör genomföra, till exempel skydd utifrån plan- och bygglagen. Enstaka åtgärder är kopplade till byggnadsvårdsinsatser utifrån förordningen om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer.

Exempel:

- Insatser görs för att ytterligare öka kompetensen om hur plan- och bygglagen kan användas för att säkerställa kulturmiljövärden. Det görs bland annat genom regelbundna kommunbesök, seminarier och tryckt informationsmaterial.
- Revidering av kulturmiljövårdsprogram. De kommunala kulturmiljövårdsprogrammen revideras. Länets kulturmiljövårdsprogram är föråldrade och är i behov av revidering för att kunna utgöra ett aktuellt och användbart planeringsunderlag.
- Riksintressen för kulturmiljövården. Länsstyrelsen i samråd med kommunerna ser över behovet av nya riksintressen för kulturmiljövård och fördjupar värdebeskrivningarna för de befintliga samt förankrar detta med berörda centrala myndigheter.

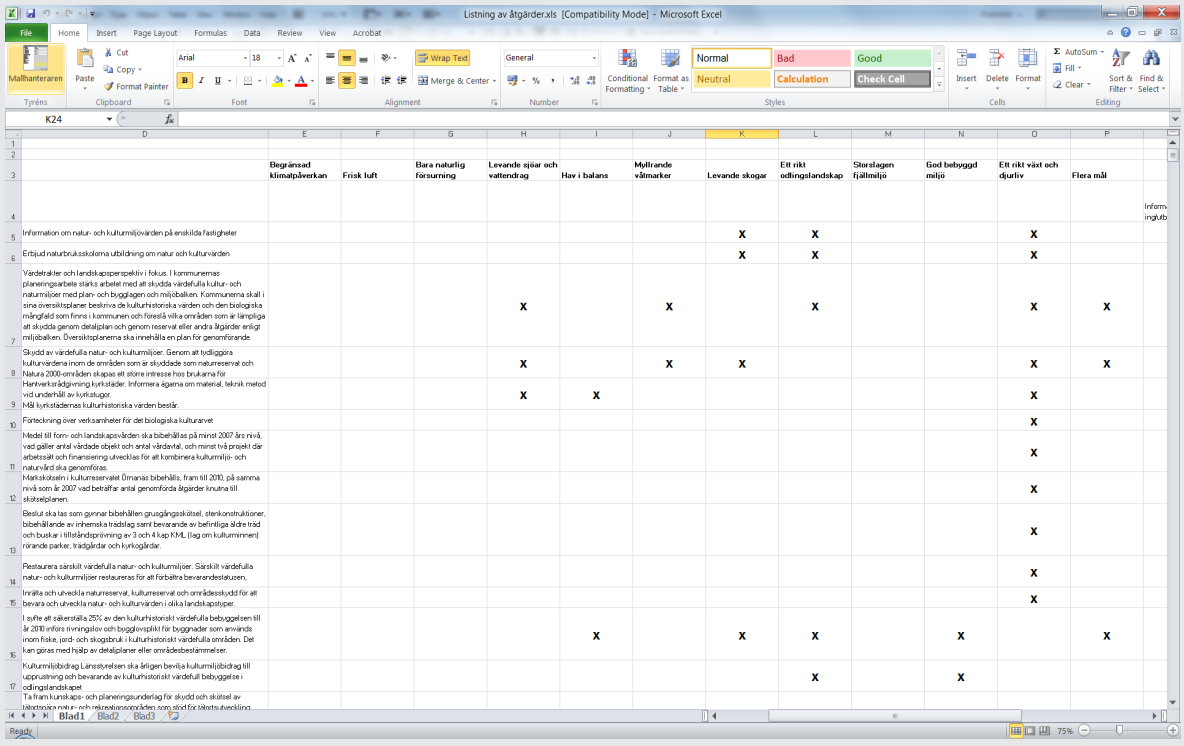
Ett rikt växt och djurliv

Förhållandevis många åtgärder knutna till *Ett rikt växt och djurliv* planeras. Åtgärderna syftar till att *vårda eller värna kulturmiljövärden knutna till biologiskt kulturarv* eller som ger förutsättningar till biologisk mångfald. Insatserna är ofta knutna till markskötsel i kulturreservat eller på kyrkogårdar och i anslutning till byggnadsminnen. Därutöver kan åtgärderna avse *exempelvis fornvårdsinsatser.*

Exempel:

- Beslut ska tas som gynnar bibehållen grusgångsskötsel, stenkonstruktioner, bibehållande av inhemska trädslag samt bevarande av befintliga äldre träd och buskar i tillståndsprövning av 3 och 4 kap KML (lag om kulturminnen) rörande parker, trädgårdar och kyrkogårdar.
- Särskilt värdefulla natur- och kulturmiljöer restaureras för att förbättra bevarandestatusen.

Läs mer:

Åtgärder som relaterar till kulturmiljö finns uppställda i en Exceltabell, bilaga 1. Bilagan finns tillgänglig på RUS hemsida (www.rus.lst.se) och är möjlig att sortera per miljökvalitetsmål, tema eller utifrån den aktör som är knuten till åtgärdsförslaget. Åtgärderna utgör exempel som redovisats i genomgångnda regionala åtgärdsprogram. Observera att det inte framgår huruvida åtgärden verkligen blivit genomförd i praktiken. Materialet kan användas för att få idéer till åtgärder kopplade till specifika miljömål, teman eller aktörer och därmed utgöra ett underlag i samband med att nya åtgärdsprogram ska tas fram regionalt.

Verksamhetsplanering med miljömålstaggning

Länsstyrelsen i Västerbotten har en modell för att relatera verksamhetsplanering i form av mål och aktiviteter till miljömålen. Principen är att verksamhetsplaneringen sker enhetsvis och per sakområde där uppdrag, mål och planerade aktiviteter beskrivs. Mål och aktiviteter förs därefter in i en excelfil och relateras, ”taggas”, till miljömålen. Modellen synliggör det arbete som är av relevans för miljömålen inom kulturmiljöområdet likväl som andra, inom andra sakområden. I samband med årsredovisning är det lätt att sortera fram samtliga aktiviteter som har miljömålsrelevans bland länsstyrelsens olika verksamheter och sakområden.

Genomfört = G
Delvis genomfört = DG
Ej genomfört = ej

Välj mellan:
1 = nödvändigt
2 = angeläget
3 = önskvärt

RB=Regleringsbrev
LI=Länsstyrelseinstr.
eller ange annat (vad)

SAKOMRÅDE:
KULTURMILJÖ

"Tagg"

Mål	Aktiviteter	Miljömål	Ansvarig	Tidpunkt	Status	Prio	Styrning	Samverkan		
									Internt	Externt
Tidigt deltagande i olika planeringsprocesser för att ge kulturmiljövården större möjligheter att påverka slutresultatet. Skapa bättre samverkansformer med kommunerna.	Delta i samråd med kommuner, andra myndigheter och aktörer (1). Kontaktpersoner för varje kommun utses (1).	8, 10-15	Alla	31-dec		2			Sakområdet Plan, Hela miljösidan	Kommuner, andra myndigheter, företag
Länsstyrelsens fornvårdsprogram ska vara aktuellt, innehålla ett representativt urval av miljöer och minst 60% av miljöerna ska vara vårdade och försedda med information.	Revidering av fornvårdsprogrammet ska påbörjas 2012 (1). Prioritera, planera och besluta om vård- och informationsinsatser i 20 miljöer. Fysisk tillgänglighet till 1 fornvårdsmiljö ska utredas och genomföras	8, 10, 12-14	KN	"		2	Bidragsföro rdning, roås delegering		Natur	Skogsstyrelsen, museerna, ideella organisationer

Verksamhetsplanering länsstyrelsen Västerbotten, 2012

Årsredovisningar

I syftet att undersöka huruvida kulturmiljöarbetet beskrivs i termer av miljömålsarbete eller vice versa har ett mindre urval av årsredovisningar för länsstyrelsernas verksamhet för 2011 lästs igenom. Inte i något fall omnämns miljömålen under redovisningen som avser kulturmiljöarbetet. När det istället funnits särskilda återrapporteringskrav i länsstyrelsernas regleringsbrev om att ”länsstyrelserna skall redovisa […] insatser när det gäller att samordna miljömålsarbetet, inklusive arbetet med naturvård, fiskevård, kulturmiljövård […]”[2] har det också resulterat i skrivningar där miljömålsuppdraget kopplas till kulturmiljöarbetet.

Årsredovisningarna har en central funktion för länsstyrelserna att tydliggöra resultat och måluppfyllelse. Betydelsefulla insatser inom kulturmiljöområdet har i regel också miljömålsrelevans vilket bör tydliggöras på lämpligt sätt i årsredovisningen.

2 Regleringsbrev för budgetåret 2008 avseende Länsstyrelserna

Exempel:

Textutdrag årsredovisning Länsstyrelsen i Gävleborg, 2008

”Under 2008 har 11,4 milj kr utbetalats från anslaget 28:25, Bidrag till kulturmiljövård. Det har använts uteslutande till vård av kulturmiljöer som har direkt anknytning till miljömålen, främst Ett rikt odlingslandskap (Hälsingegårdar och överloppsbyggnader, informationsmaterial), God bebyggd miljö (byggnader i by- och stadsmiljöer, byggnadsminnen, framtagning av utrednings- och projekteringsunderlag), Levande skogar (fäbodmiljöer) samt Levande kust och skärgård (informationsmaterial). Drygt 100 byggnader och omkring 50 ha ängs- och betesmark i kulturhistoriskt värdefulla kulturmiljöer har restaurerats och vårdats.

Länsstyrelsen har år 2008 beslutat om ett nytt kulturreservat, en fäbodmiljö i Hälsingland. Skyddsbestämmelser och skötselavtal bidrar till uppfyllande av regionala miljömål. Kulturlandskapets byggnader, som är viktigt i det regionala miljömålsarbetet, har fått ökat långsiktigt skydd genom beslut om byggnadsminnesförklaring av fem Hälsingegårdar.

För att nå nya och framtida målgrupper har länsstyrelsen, inom ramen för miljömålsarbetet, genomfört två informationsdagar om skogens natur- och kulturvärden som speciellt riktats till barnfamiljer.

Kulturmiljöenheten har svarat för uppföljning av insatser inom kulturmiljöområdet och deltagit i interna arbetsmöten angående miljömålen.”

Naturvårds-verkets symbol för God bebyggd miljö.

Kunskap behövs

Kristofer Sjöö

De övergripande målen för länsstyrelsens kulturmiljöarbete uttrycks inom kulturpolitiken som att främja ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas och inom miljöområdet som att miljöpolitiken ska inriktas mot att […] kulturmiljön bevaras, främjas och nyttjas hållbart. Målsättningarna konkretiseras i Sveriges 16 miljökvalitetsmål. Länsstyrelsen ska verka för att målen får genomslag i länet.

Målen är omfattande och de verktyg och resurser som finns är i förhållande till ambitionerna begränsade. Att upprätta kunskaps- och planeringsunderlag inom olika områden anses som ett viktigt verktyg för att kulturmiljön ska kunna beaktas i samhällsplaneringen i stort. Kunskapsunderlagen är viktiga för att kommuner och myndigheter ska kunna använda lagstiftning och andra verktyg på ett sådant sätt att kulturmiljön bevaras, används och utvecklas på längre sikt. Det räcker dock inte med att ha kunskap om kulturmiljöerna och kulturarvet i sig eller att vi frågar oss varför det ser ut som det gör. De underlag som vi tar fram behöver utformas på ett sådant sätt att de kan användas i sammanhang där flera intressen ska vägas mot varandra eller där begränsade resurser behöver prioriteras. Kulturmiljövården arbetar med urval och värderingar och försöker på olika sätt framhålla det som är mer värdefullt av objekt eller miljöer. Det är dessa objekt och miljöer som vi främst kan prioritera när det gäller insatser. Under 2011 har ett arbete bedrivits med kunskapsuppbyggnad om bebyggelse främst utifrån miljömålen God bebyggd miljö och Ett rikt odlingslandskap. Innebörden av dessa mål och utgångspunkterna för arbetat när det gäller kulturmiljö och bebyggelse beskrivs nedan.

God bebyggd miljö

"Det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer samt platser och landskap bevaras, används och utvecklas".

Ö. Långgatan - Bäckgatan i Varberg. Foto: Anna Krus

Publik årsredogörelse i Halland

Länsstyrelsen publicerar årligen en tryckt, publik årsredogörelse som skickas ut samt delas ut i olika sammanhang. Den beskriver kulturmiljöjarbetet under det gångna året. Länets kunskapsuppbyggnad har beskrivts återkommande och relateras då till miljömålen.

(Utdrag ur *Hållbar framtid - Länsantikvariens årsredogörelse 2011*, Länsstyrelsen Halland, 2012)

Regionalt program för kulturmiljöarbetet och miljömålen

Länsstyrelsen i Södermanlands län har som enda länsstyrelse tagit fram ett regionalt kulturmiljö- och handlingsprogram för just kulturmiljö och miljökvalitetsmålen, *Regionalt kulturmiljöprogram Del 2 – Kulturmiljö och miljökvalitetsmål* (2013). Kulturmiljöprogrammet för Södermanlands län innehåller totalt sju olika delar, där ett särskilt samlat program för kulturmiljövärden i de olika miljökvalitetsmålen utgör en del (del 2). Programmet ska ”verka för att miljömålen integreras i det dagliga kulturmiljöarbetet”, och här diskuteras bl.a. länsstyrelsens traditionella kulturmiljöinsatser och hur dessa kan inriktas för att nå olika miljömål. I delprojektet har det ingått att:

- Identifiera kulturhistoriska miljövärden av relevans för att nå olika miljömål.
- Föreslå konkreta insatser och mål för att ta hand om värdena i relation till miljömålen.
- Sammanställa och analysera länsstyrelsens traditionella kulturmiljöinsatser och föreslå hur de kan inriktas för att också nå olika miljömål.
- Pröva om riksintresseområden har relevans för miljömålen.

Läs mer i kap. *Lagstiftning och skydd.*

Strategier för länsstyrelsens kulturmiljöarbete

Länsstyrelserna har arbetat med olika former av strategidokument för kulturmiljöområdet. Strategierna rör ofta kulturmiljövårdsanslaget eller kulturmiljöarbetet som helhet. I samband med nya former för länsstyrelserna att äska medel från kulturmiljövårdsandslaget tas treårsplaner för bidragsmedlens användning fram. I regel finns inte miljömålen omnämnda i de treårsplaner som tagits fram under 2012.

Några län har tagit fram övergripande kulturmiljöstrategier för kulturmiljöarbetet i länet. Flera av dessa har hållbar utveckling och miljömål som en utgångspunkt. Däribland strategier framtagna av Länsstyrelsen i Gävleborg (exemplifieras nedan), Länsstyrelsen i Värmland (2012), Länsstyrelsen i Västernorrland (2012-2015) och Länsstyrelsen i Jämtland (2014-2020).

Exempel:

Regionalt kulturmiljöprogram - Del 2 - Kulturmiljö och miljökvalitetsmål

Programmet är ett bra och handfast exempel på hur kulturmiljö- och miljömålsarbetet kan förenas i praktiken och tydliggör kopplingarna däremellan.

”Flertalet miljökvalitetsmål kan relateras till kulturmiljön och berör därmed arbetet inom kulturmiljövården. Detta gäller även omvänt; kulturmiljön har generellt en betydande och positiv inverkan på miljön och medverkar därför till att miljömålen kan uppnås.”

Länsstyrelsen Södermanland, 2013

Kultur som en rättighet för alla – Strategi för arbetet med kulturarvet i Gävleborgs län 2012-2016
Länsstyrelsen Gävleborg

Kulturmiljöstrategi - Strategi och tillståndsbeskrivning för kulturmiljöverksamheten 2012-2014
Länsstyrelsen Västerbotten
Meddelande 2012:17

Kulturmiljöstrategi 2014-2020
Länsstyrelsen Jämtland
2014:19

Exempel:

Strategi för kulturarvet i Gävleborg som knyter an till miljömålen

Strategin uttrycker inledningsvis en övergripande vision för arbetet med kulturarvet i länet. Visionen har i sin tur legat till grund för fem temaområden. Hållbarhet är ett sådant temaområde och vattenanknutet kulturarv är ett annat. Områdena relateras till miljömålen.

”För att nå ett ekonomiskt, socialt och miljömässigt hållbart samhälle måste vår livsstil förändras. Återbruk, närproducerat och ekologiskt är ord som präglar vårt samhälle i dag. Att lära av historien ligger i tiden, och kulturarvets långa perspektiv kan bidra till det hållbara samhället. En attraktiv kulturmiljö bidrar till en god livsmiljö. Den lockar både boende och besökare och utgör en potential för länets sociala och ekonomiska utveckling. Därför ska vi arbeta för att kulturmiljöerna ska bevaras, brukas och utvecklas på ett hållbart sätt. Kulturarvet utgör en god grund för näringsverksamhet som kan skapa tillväxt. Entreprenörskap med bas i kulturarvet ska uppmuntras. Det finns 16 miljökvalitetsmål i Sverige. Sju av dem berör kulturmiljö på ett närmare sätt: levande skogar, hav i balans samt levande kust och skärgård, levande sjöar och vattendrag, myllrande våtmarker, ett rikt odlingslandskap, god bebyggd miljö samt ett rikt växt- och djurliv.”

Kulturmiljöstrategi för Västerbotten

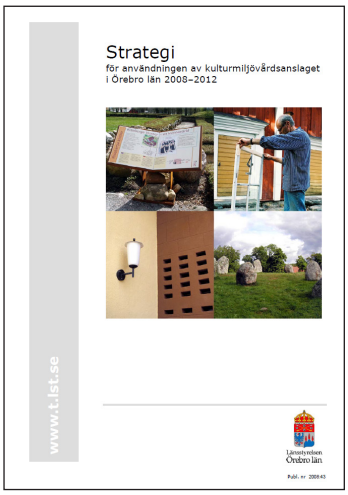
I strategin beskrivs politiska mål som en utgångspunkt för verksamheten. Utöver de kulturpolitiska målen redovisas miljömålen och vad arbetet innebär för länsstyrelsens del. I strategin redovisas utgångspunkter för kulturmiljöverksamheten. Vad det innebär konkret uttrycks i ett antal punkter, bl. a. att kulturmiljövården ska vara en aktiv och tydlig del i miljömålsarbetet.

Förhållningssätt i Jämtlands kulturmiljöstrategi

Länsstyrelsen i Jämtland inleder sin kulturmiljöstrategi (2014-2020) med att lista länsstyrelsens uppdrag och lyfter här fram länsstyrelseinstruktionen, de kulturpolitiska målen, de nationella målen för kulturmiljöarbetet och miljömålen. Som grund för de förhållningssätt med vilka länsstyrelsens kulturmiljöarbete ska bedrivas finns de nationella målen, länsstyrelseinstruktionen 5 § och miljömålen. Strategin är sedan uppdelad på förhållningssätt där områdena lokal förankring, förmedling, mångfald, tillgänglighet och rådgivning och uppföljning utvecklas i text, och de olika verksamhetsområdena. För såväl förhållningssätt som verksamhetsområden har mer specifika mål utarbetats.

Exempel:

Strategi för kulturmiljövårdsanslaget i Örebro
I strategin görs några övergripande prioriteringar varav ”Hållbar samhällsutveckling” är en sådan prioritering. Strategin relaterar till de antagna regionala delmålen och redogör för hur kulturmiljövårdsanslaget kan bidra till miljömålsuppfyllnad.

Strategi för användningen av kulturmiljövårdsanslaget i Örebro län 2008-2012
Länsstyrelsen Örebro
Publikation 2008:43

Uppföljning och utvärdering av miljömål

I det här kapitlet har vi också valt att skriva något om uppföljning och utvärdering. Den uppföljning och utvärdering som görs inom miljömålssystemet sker på ett strukturerat sätt och bidrar med viktig kunskap om och förutsättningar för kulturmiljöarbetet. Någon annan strukturerad och lika omfattande årlig uppföljning av mål som rör kulturmiljö sker inte i något annat sammanhang. Resultatet kan användas för att rikta olika insatser eller som utgångspunkt för dialog med andra aktörer.

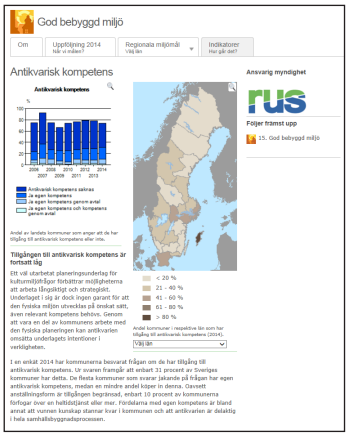
Miljömålsuppföljning med indikatorer

Miljömålen följs upp årligen av målansvariga myndigheter. Länsstyrelserna ansvarar för den regionala uppföljningen och målbedömningen. Arbetet baseras på ett 100-tal indikatorer som ger ett underlag till uppföljningen. Totalt åtta indikatorer berör specifikt kulturmiljöområdet[2]. Flest indikatorer som rör kulturmiljö finns för *God bebyggd miljö*. Indikatorerna knutna till detta mål visar på några viktiga förutsättningar för att kulturvärden ska kunna ”bevaras, brukas och utvecklas”; antikvarisk kompetens i kommunerna, skydd av kulturvärden och kunskapsunderlag om kulturmiljön. Dessa förutsättningar har under lång tid framhållits i miljömålssammanhang som viktiga för kulturmiljöarbetet. Indikatorerna *q-märkt*, *Byggnadsminnen* och *Rivningsförbud* fokuserar på skydd. Indikatorerna *Antikvarisk kompetens* och *Planering kulturmiljö* fokuserar på antikvarisk kompetens respektive lokala kunskapsunderlag.

För miljömålet *Hav i balans samt levande kust och skärgård* finns indikatorerna *Fiskefartyg* och *Yrkesfiske* som är kopplade till bruket av fiskenäringens kulturmiljöer, vilket är en viktig förutsättning för att miljöerna ska leva vidare. *Kulturspår i åkermark* är en indikator för *Ett rikt odlingslandskap*, men i och med att

2 Totalt åtta indikatorer år 2012, år 2015 är det färre eftersom ”Kulturspår i åkermark” utgått 2015, eventuellt kommer även ”Yrkesfiske” och ”Fiskefartyg” att utgå på grund av ändringar i statistikunderlagen.

Läs mer:

Miljömålsportalen

På miljömålsportalen finns samtliga indikatorer samlade. Under varje mål finns alla de indikatorer listade som ör kopplade till målet. Varje indikator har en text som kommentar utvecklingen på nationell och regional nivå.
www.miljomal.se

K-märkt på riktigt! - En studie av tillvaratagandet av kulturmiljön med hjälp av planbestämmelser enligt PBL i Skåne län
Exempel på länsstyrelserapport utifrån kartläggning av skyddad bebyggelse enligt PBL.
Länsstyrelsen Skåne
Rapport 2006:09

den miljöersättning som indikatorn baserades på togs bort i nya Landsbygdsprogrammet har även indikatorn utgått (2015).

Utöver ovan nämnda indikatorer finns de nationella indikatorerna *Skador på forn- och kulturlämningar* som följs upp av Skogsstyrelsen inom ramen för *Levande skogar* och *Påverkan på runinskrifter* som är koppad till miljömålen *Frisk luft* och *Bara naturlig försurning*.

För de indikatorer som uppdateras årligen kommenteras utvecklingen av varje länsstyrelse. Indikatorerna ligger bl.a. till grund för den regionala och nationella måluppföljningen. Till varje indikator hör förutom nationell och regionala kommentarer också fördjupningstexter som bidrar med en övergripande kunskap om hur förutsättningarna för att uppnå miljömålet utvecklas.

RUS och flera länsstyrelser har tillsammans med Riksantikvarieämbetet påtalat vikten av att få till stånd en fungerande kulturmiljöövervakning. Inom ramen för de nationella miljömålsansvariga myndigheternas arbete med s.k. målmanualer för de olika miljökvalitetsmålen har RUS (2014) lämnat såväl målövergripande som miljömålsvisa förslag avseende utveckling av uppföljning och indikatorer för miljömålen[2].

Räkna Q

Räkna Q är en metod för att registrera kulturhistoriskt värdefull bebyggelse som är skyddad enligt plan- och bygglagen. Metoden innebär en total översikt av samtliga byggnader som är skyddade enligt plan- och bygglagen i länet, var byggnaderna finns, hur antalet förändras över tid, skyddsformer, jämförelsetal för kommuner och andra län m.m. Materialet används vid uppföljning av miljömålen (se indikatorn *q-märkt* på miljömålsportalen). Data från Räkna Q utgör en viktig förutsättning för vidare utveckling av miljömålsuppföljningen inom kulturmiljöområdet. Materialet kan också användas för uppföljning av hur plan- och bygglagen tillämpas i länet och har i vissa län legat till grund för olika former av informationsinsatser och fördjupat samarbete mellan länsstyrelser och kommuner i frågan. Vissa län har sammanställt analyser av data i rapportform. RUS har finansierat och samordnat arbetet med att genomföra en grundregistering av skyddad bebyggelse på länsstyrelserna. Det är i nuläget totalt 14 länsstyrelser som har genomfört registeringen.

2 RUS yttrande 2014-04-16 ”RUS synpunkter och förslag, målmanualer avseende kulturmiljöperspektiven” Länsstyrelsen Dalarna dnr 501-4160-14

Fördjupad utvärdering

Fördjupad utvärdering (FU) innebär en omfattande utvärdering som ska ge en samlad bedömning av hur miljötillståndet utvecklas och en prognos om möjligheterna att nå målen. Utvärderingen sker vart fjärde år och omfattar också analyser rörande kulturmiljöaspekter. Upplägget har varit något olika vid utvärderingstillfällena. Den som genomfördes 2012 innehåller en särskild delrapport om lokalt och regionalt arbete där sakområdet kulturmiljö ingår med en beskrivning av området när det gäller kopplingen till miljömålsarbetet. I tidigare utvärderingar (2004 och 2008) har delrapporter av Boverket och Riksantikvarieämbetet specifikt berört miljömålens kulturmiljöaspekter[3]. Delrapporterna har fortfarande hög relevans och ger en samlad bild av exempelvis drivkrafter och utvecklingstendenser i samhället som påverkar kulturmiljön.

Inför fördjupad utvärdering 2015 har RUS bidragit med en kulturmiljöanalys beträffande tillståndet i kulturmiljön, förutsättningar att nå målen och åtgärdsbehov. Texten återges i kap 3 i *Mål i sikte - Analys och bedömning av de 16 miljökvalitetsmålen i fördjupad utvärdering, volym 2, (*Naturvårdsverket, 2015)

Kulturmiljöövervakning

Länsstyrelserna bedriver regional miljöövervakning och Naturvårdsverket en nationell dito. Miljöövervakningen syftar till att beskriva tillståndet i miljön, bedöma hotbilder, lämna underlag för åtgärder och följa upp beslutade åtgärder[4]. Riksantikvarieämbetet har på regeringens uppdrag lämnat förslag på en nationell kulturmiljöövervakning[5]. Syftet med en ”kulturmiljöövervakning” är att få kunskaper om tillståndet i miljön och vad som faktiskt händer med den kulturmiljö som ska bevaras, värnas och utvecklas. Det förslag som lämnats av Riksantikvarieämbetet till regeringen har inte omsatts i praktiken.

Det finns flera exempel på projekt som på olika sätt har syftat till att hitta metoder för att undersöka och beskriva tillståndet för bebyggelsemiljön/kulturmiljön. Ett urval av dem presenteras nedan. Länsstyrelsen Norrbotten har tagit fram ett program för systematisk kulturmiljöövervakning.

Läs mer:

Hur går miljöarbetet regionalt och lokalt? - delprojet i fördjupad utvärdering av Sveriges miljömål 2012
RUS (Länsstyrelsen Dalarna)
Rapport 2012:6

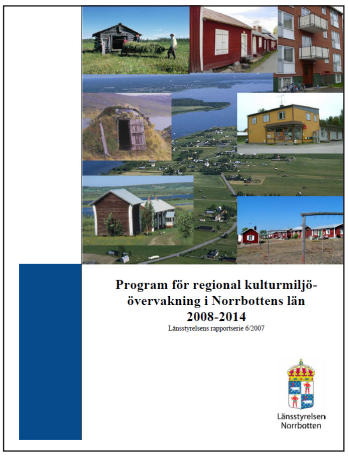

Mål i sikte - Analys och bedömning av de 16 miljökvalitetsmålen i fördjupad utvärdering, Volym 2, kap 3 Kulturmiljö och friluftsliv
Naturvårdsverket 2015

3 *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse - underlagsrapport till fördjupad utvärdering av God bebyggd miljö,* Boverket 2007 och *Fördjupad utvärdering - kulturmiljö och kulturhistoriska värden,* Riksantikvarieämbetet, Rapport 2007:6

4 www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/Miljoarbete-i-Sverige/Miljoovervakning/

5 *En strategisk och långsiktig kulturmiljöövervakning - Underlag för Riksantikvarieämbetets samlade återrapportering av miljömålsarbetet 2007.* Riksantikvarieämbetet, 2007

Program för regional kulturmiljöövervakning i Norrbottens län 2008-2014
Länsstyrelsen Norrbotten
Rapport 2007:6

Förvaltningsindex som metod för att mäta förändringstryck - Resultat av metodutveckling och pilotstudier
Riksantikvarieämbetet, 2011

Rapport - regionala bilder
Länsstyrelsen Kronoberg
Meddelande 2014:16

Läs mer:

Kulturmiljöövervakning i Norrbotten

I programmet anges att kulturmiljöövervakningen prioriterat sådana projekt där det redan finns en övervakning eller där en metodutveckling är påbörjad. I övrigt har prioriteringen styrts av huruvida projektet är angeläget, realistiskt och möjligt att genomföra. Totalt föreslås13 övervakningsprojekt med bäring på sju olika miljömål.

”Kulturmiljöövervakning (KMÖ) är en grundläggande, långsiktig och återkommande insamling av data om kulturmiljön. Den ska följa och beskriva tillståndet och de förändringar som sker i kulturmiljön samt de attityder och resurser som utgör förutsättningar för kulturmiljöernas bevarande.” ”Genom att registrera vad som händer i miljön, i vilken omfattning och i vilken takt samt orsakerna till förändringarna får vi genom kulturmiljöövervakningen fram information så att samhället lättare kan sätta in åtgärder för att motverka negativa och stötta positiva förändringar i miljön.”

Förvaltningsindex - som bakgrund i en fördjupning

Förvaltningsindexet ska kunna visa var längs kusten heta, svala, neutrala och folktomma områden är belägna och ska därigenom kunna mäta och illustrera förändringstrycket i Sverige kust- och skärgårdsområden. Informationen tas fram med hjälp av offentlig statistisk och kan ligga till grund för andra fördjupningar och uppföljning. Pilotstudier har genomförts i åtta olika kommuner. I pilotstudierna har beviljade strandskyddsdispenser och utpekade områden för landsbygdsutveckling i strandnära lägen (LIS-områden) utgjort underlag för undersökningen.

Regionala bilder i Kronoberg

Länsstyrelsen i Kronoberg har gett ut en publikation som syftar till att visa på länets förutsättningar, tillstånd och utvecklingstrender inom en rad olika områden. Syftet är att stärka det regionala perspektivet och bidra med en omvärldsanalys samt stärka den mellankommunala samverkan. I rapporten har ovan beskrivna metod (*Förvaltningsindex)* tillämpats och resultatet presenteras i rapporten tillsammans med andra uppgifter som ger en bild av utvecklingen i länet.

Läs mer:

Modell för karaktärisering och uppföljning

”Projektet Karaktärsdrag och bebyggelsemönster har som syfte att utveckla en kvantitativ metod för att dokumentera och följa tillståndet av bebyggelsen. Arbetet riktas framför allt mot planeringsnivån. Det tar inte upp specifika frågor som rör byggnadsvård och uppföljning av förändringar av enskilda drag i byggnadernas utformning. Ambitionen har varit att skapa ett uppföljningssystem för bebyggelsen som en utveckling av naturvårdens nationella landskapsövervakning, Nationell Inventering av Landskapet i Sverige (NILS) kompletterat med kulturhistoriska bebyggelsedata.”

Kulturmiljö och NILS-programmet

”Miljöövervakningsprogrammet NILS (Nationell Inventering av Landskapet i Sverige), som finansieras av Naturvårdsverket, har som syfte att löpande beskriva tillstånd och förändringar hos det svenska landskapet, i alla terrestra naturtyper. RAÄ har under åren 2008-2010 fortsatt och avslutat det metodutvecklingsarbete som inleddes under 2007 för att möjliggöra övervakning av förändringar i kulturmiljön genom NILS-programmet. Metodutvecklingen har fått namnet Kulturmiljöövervakning genom NILS-programmet (KMÖ-NILS).”

Publikation om kulturmiljötillståndet

I skriften *Hur mår kulturmiljön? - Riksantikvarieämbetets kulturmiljöbokslut 2007* finns många fortfarande aktuella frågor kring miljömålen, kulturmiljöernas tillstånd och behov av åtgärder.

Hur mår kulturmiljön?
Riksantikvarieämbetet

Karaktärsdrag och bebyggelsemönster - modell för karaktärisering och uppföljning inom miljömålsarbetet
Riksantikvarieämbetet
Rapport 2004:8

Kulturmiljöövervakning genom Nils-programmet - Redovisning av metodutvecklingsarbetet under åren 2008-2010 samt våren 2011
Riksantikvarieämbetet, 2011

Miljömålsprojektet "Operation Kungsörn" - Utvärdering och utveckling av en indikator för mätning av bebyggelsemiljöers förändringar
Länsstyrelserna i Kalmar, Skåne, Västra Götaland och Örebro 2007

Kulturmiljöer vid sjöar och vattendrag - hur användbara är kunskapsunderlagen för miljömålsuppföljning?
Länsstyrelsen Västerbotten, meddelande 2010:5
Länsstyrelsen Kalmar
Meddelande 2010:15

Exempel:

Mäta förändring i bebyggelsemiljön

Operation Kungsörn är en metod som med naturvetenskaplig metodik mäter förändringar i bebyggelsemiljön. Rapporten presenterar en "färdig metod som lämpar sig att använda på olika typer av miljöer i hela Sverige". Metoden har tillämpats i bebyggelsemiljöer av olika karaktär i fyra olika län. Utgångspunkten är att poängsätta byggnader, byggnadsdel för byggnadsdel utifrån hur välbevarade de är i förhållande till ursprunget. Huvudsyftet är att visa på en orts samlade autenticitetsvärde samt hur detta har utvecklats över tid. Till metoden hör en manual om hur metoden kan tillämpas.

"År 2003 genomförde en grupp antikvarier och arkitekter på privat initiativ en undersökning av bebyggelsemiljöers förändring i Malmö. För att på ett förhållandevis snabbt och enkelt vis kunna göra mätningar av förändringar utvecklades en kvantitativ mätmetod med utgångspunkt från naturvetenskaplig metodik. Denna metod, som döptes till Kungsörnsmetoden1, gjorde det möjligt att få fram nyckeltal på ett sätt som mer påminner om naturvårdens än kulturmiljövårdens sätt att arbeta. Metoden gick ut på att poängsätta byggnader, byggnadsdel för byggnadsdel, allteftersom hur välbevarade de var i förhållande till ursprunget. Skalan sattes till 2-1-0 poäng där 2 poäng motsvarade en intaktursprunglig byggnadsdel, 1 poäng en förändrad men anpassad byggnadsdel och 0 poäng en förvanskad byggnadsdel."

Mätning av kulturmiljöförluster vid vattendrag

Länsstyrelserna i Kalmar och Västerbotten har inom ramen för ett miljömålsprojekt undersökt hur befintliga kunskapsunderlag kan användas för att följa upp bevarande av kulturmiljövärden enligt Levande sjöar och vattendrag. Minst 25 % av de 300 besökta kulturmiljöerna vid vattendrag har försvunnit eller förlorat kulturhistoriska värden de senaste 10-20 åren; bebyggelsemiljöer, broar och dammar är särskilt utsatta. Att de båda länens resultat avseende bevarandeförhållanden är så pass samstämmiga kan peka på att resultaten är relevanta och överförbara på kulturmiljötillståndet mer allmänt i riket . Länen listar även hur underlag bör utformas för att kunna användas för uppföljning, samt förslag på indikatorer. Läs mer i kapitlet om *Kunskapsuppbyggnad*.

Rekommendationer

Knyt kulturmiljöarbetet till regionalt åtgärdsprogram för miljömålen

Om kulturmiljö inte finns med som ett tema, övergripande eller tvärsektoriell fråga försvinner en viktig koppling mellan miljömålen och kulturmiljöarbetet. Länsstyrelsen har ett stort ansvar för att initiera åtgärder och arbete som syftar till att uppnå kulturmiljörelaterade mål inom miljömålsområdet såväl som särskilda mål för kulturmiljöområdet och om möjligt stimulera andra aktörer i samma riktning. En rimlig målsättning skulle exempelvis kunna vara att redovisa minst en kulturmiljöåtgärd per relevant miljömål.

Kulturmiljövården behöver relatera till och förhålla sig till miljömålen och arbetet för en hållbar utveckling i övergripande dokument och strategier

Där ingår att med självförtroende framföra kulturmiljöarbetet som en viktig förutsättning för att uppnå en hållbar utveckling regionalt och lokalt, samt för att uppnå miljömålen. Kulturmiljöarbetet saknar inte relevans för miljömålen, tvärtom. Om inte kulturmiljöaspekterna av berörda miljömål nås, kan heller inte miljömålet som helhet uppnås. Insatser som genomförs inom ramen för kulturmiljöarbetet kan exempelvis relateras till miljömålen i verksamhetsplanering respektive årsredovisning.

Ta ställning till och fundera på hur olika delar av kulturmiljöarbetet relaterar till uppsatta mål och i vilken mån olika insatser bidrar till att uppfylla desamma.

I ett sådant arbete ingår att fundera på hur kulturmiljövården kan rikta insatser för att uppnå mål. Det kan exempelvis röra sig om vilka insatser som bör redovisas i ett åtgärdsprogram eller hur det befintliga arbetet relaterar till miljömålen.

Kunskapsuppbyggnad med miljömålen i fokus

Att ta fram kunskaps- och planeringsunderlag om kulturmiljön utifrån samhällsplaneringens behov har betraktats som en av de viktigaste och mest angelägna åtgärderna för att bidra till måluppfyllnad när det gäller kulturmiljö. Länsstyrelserna har i och med förordningen om bidrag till värdefulla kulturmiljöer möjlighet att ge bidrag till kunskapsuppbyggnad.

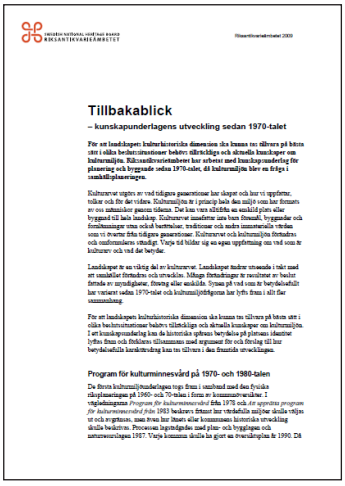
Kunskapsuppbyggnad som verktyg

Kulturmiljövården har på olika sätt arbetat med kunskapsuppbyggnad med koppling till samhällsplaneringens behov sedan 1970-talet i och med den fysiska riksplaneringen och arbetet med riksintressen på 1970- och 1980-talen.[1] I propositionen Tid för kultur (2009/10:3) aviserade regeringen en översyn av bidragsförordningen och att översynen skulle ”ses som ett led i ett långsiktigt arbete för att modernisera och effektivisera kulturmiljöområdets styrmedel.” Översynen resulterade i en ny bidragsförordning (2010) som bl.a. skulle skapa ”förutsättningar för arbete med kulturmiljövårdens kunskapsunderlag i län och kommuner och skapa bättre förutsättningar för ett effektivt kulturmiljöarbete och bl.a. *bidra till att uppfylla flera av miljömålen*” (egen kursivering).

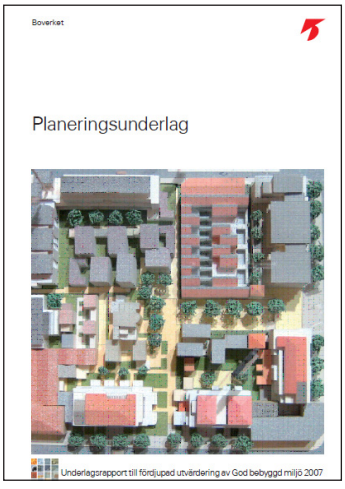
Kunskapsuppbyggnad har under lång tid framhållits som ett av de viktigaste verktygen för att uppnå miljömålen vad gäller kulturmiljöaspekter. Kunskapsuppbyggnaden inom kulturmiljöområdet är omfattande och sker på olika sätt och utifrån olika behov. Det är svårt att göra en rimlig avgränsning i detta sammanhang eftersom all kunskapsuppbyggnad inom kulturmiljöområdet har mer eller mindre relevans för att uppnå miljömålen. Texterna nedan fokuserar inte på att redogöra för metoder för kunskapsuppbyggnad i allmänhet utan syftar framför allt till att framhålla generella och övergripande rapporter och dokument som kan utgöra ett stöd i det regionala arbetet med kunskapsuppbyggnad. Vi lyfter även fram några specifika områden och goda exempel där kunskapsuppbyggnaden har haft en uttalad miljömålskoppling eller skett med tydlig utgångspunkt i att uppnå miljömål avseende kulturmiljö.

1 Se bl.a. *Tillbakablick*, Riksantikvarieämbetet och *Planeringsunderlag – underlagsrapport till fördjupad utvärdering av God bebyggd miljö*, Boverket 2007

Läs mer:

Tillbakablick - kunskapsunderlagens utveckling sedan 1970-talet
Riksantikverieämbetet

Planeringsunderlag - underlag till fördjupad utvärdering
Boverket 2007

Olika typer av kunskapsunderlag

I bidragsförordningen används begreppet kunskapsunderlag. Lika ofta används begreppet planeringsunderlag. I sammanhanget betraktar vi kunskapsunderlag som en bred beteckning på underlag som redovisar information om kulturmiljön. Vad gäller planeringsunderlag så bör de i någon mån vara anpassade utifrån ett planeringsmässigt behov. Ett kunskapsunderlag behöver med andra ord inte nödvändigtvis vara planeringsunderlag.

Inledningsvis redovisar vi exempel på *generella underlag* som har en mer övergripande karaktär. Det gäller planeringsunderlag i form av kulturmiljöprogram som tas fram för en kommun eller en region. Ett kulturmiljöprogram är enligt Boverkets definition ett ”dokument som sammantaget tydliggör kulturvärdena, identifierar särskilt värdefulla områden samt anger strategier och förhållningssätt till hur kulturvärdena ska tillvaratas och utvecklas”. [1]

Underlag som utarbetas exempelvis inför rättsverkande beslut eller utifrån särskilda behov inom samhällsplaneringen benämns i sammanhanget som *riktade underlag*. Det kan gälla underlag som länsstyrelserna använder i den egna verksamheten. I sammanhanget redovisas också exempel på där länsstyrelserna varit delaktiga i framtagande av kommunala kunskapsunderlag om kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

1 Definitionen används i miljömålsenkäten vars resultat ligger till grund för bl.a. indikatorn *Planering kulturmiljö*, se miljömål.se

Rapport och seminarium om kulturmiljöunderlag
Länsstyrelsen Östergötland,
Rapporten och minnesanteckningar från seminariet finns på RUS hemsida. www.rus.lst.se se under fliken *Stöd för åtgärdsarbetet*

Läs mer:

Kulturmiljöunderlag i förvaltning och beslut om förändringar enligt plan- och bygglagen
Länsstyrelsen i Östergötland har med miljömålsmedel tagit fram en rapport (2009) som syftar till att spegla utvecklingen av planeringsunderlag som rör kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Fokus ligger på underlag som ska fungera som beslutsunderlag utifrån plan- och bygglagen. Tanken med rapporten är också att samla nya och gamla kulturmiljöanalysmetoder. Projektet fortsatte med ett seminarium 2012 om kommunala planeringsunderlag. Seminariet samlade ett större antal planerare och antikvarier.

Rapporten och minnesanteckningar från seminariet finns på RUS hemsida. www.rus.lst.se se under fliken *Stöd för åtgärdsarbetet*

Vägledande material

Länsstyrelsen i Skåne har tagit fram en vägledning för kulturmiljöaspekterna i miljömålet *God bebyggd miljö*. Vägledningen togs fram 2004 med utgångspunkt i tidigare delmål och är inriktad på bl.a. framtagande av kunskapsunderlag med utgångspunkt i miljömålen. Vägledningen riktar sig till kommuner men har giltighet också för länsstyrelsernas arbete. Den innehåller en beskrivning steg för steg hur man kan ta fram kunskapsunderlag med utgångspunkt i *God bebyggd miljö* (beskrivningen har relevans även för andra miljömål). Kunskapsunderlaget, så som det beskrivs, är närmast att likna vid en strategi för hur det aktuella miljömålet ska uppnås genom att beskriva det aktuella tillståndet i kommunen, undersöka drivkrafter och påverkan samt peka ut åtgärder etc. Vägledningen kan vara användbar vid framtagande av regionala eller lokala kulturmiljöprogram och/eller kulturmiljöstrategier. Skrivningarna i vägledningen utgör bra exempel på hur miljömålsaspekterna kan kopplas till kulturmiljövårdens program eller strategier.

Läs mer:

Vägledning för God bebyggd miljö - kulturmiljöaspekterna

Skrivningarna i vägledningen utgör bra exempel på hur miljömålen kan kopplas till kulturmiljövårdens program eller strategier. Exempel från rapporten: ”Kulturmiljöaspekterna i God bebyggd miljö berör bebyggelse, såväl enskilda byggnader som hela bebyggelsemiljöer, framförallt i städer och tätorter, men även på landsbygden. Förutom byggnader berörs alltså även andra delar av det byggda kulturarvet exempelvis torg och platsbildningar, parker, trädgårdar, gator och broar. Målet omfattar både äldre och nyare bebyggelse. Bebyggelsen kan vara värdefull ur ett nationellt, regionalt eller lokalt perspektiv. Väl tillvaratagna kulturmiljöer är en förutsättning för att kunna skapa en god bebyggd miljö. De utgör en resurs i arbetet med att utveckla attraktiva bostadsmiljöer och för att locka verksamheter till en region. Att de kulturhistoriska värdena i den byggda miljön uppmärksammas och bevaras, som delar av vår historia, är av stor betydelse för människors känsla av tillhörighet och trygghet.”

Vägledning för God bebyggd miljö - kulturmiljöaspekterna
Länsstyrelsen Skåne, 2007

Generella underlag

Generalla underlag, där länsstyrelserna varit ansvariga eller på något sätt delaktiga i framtagandet, är framförallt lokala eller regionala kulturmiljöprogram. Bland länsstyrelserna finns flera exempel på aktuella regionala kulturmiljöprogram. Det finns också flera exempel på kommunala program där länsstyrelsen finansierat delar av arbetet. Det finns ingen entydig definition av vad som är ett kulturmiljöprogram. Ett vanligt syfte är att de ska utgöra ett underlag för översikts- och detaljplanering. Kulturmiljöprogrammen kan ha flera syften men riktar sig i regel till den kommunala planeringen och i synnerhet till översiktsplaneringen till vilken de ska utgöra ett tillräckligt underlag.

Kulturmiljöprogram

Länsstyrelserna har i sina regleringsbrev för 2014 och 2015 haft ett särskilt återrapporteringskrav om ”att redovisa hur länsstyrelserna arbetar för att främja kommunernas kulturmiljöarbete”. Länsstyrelserna ska också redovisa ”hur man arbetar och planerar med att arbeta för att stödja kommunernas framtagande av aktuella och ändmålsenliga kunskapsunderlag”. Sedan förändringen av bidragsförordningen har en relativt liten del av kulturmiljövårdsanslagets resurser använts till kulturmiljöprogram (det framgår bl. a. av RUS analys om kulturmiljö i fördjupad utvärdering av miljömålen 2015). Ur miljömålssynpunkt är det positivt att det i regleringsbrev tydliggörs att det här är ett viktigt arbete då kulturmiljöprogram och andra underlag betraktas som ett viktigt verktyg för att uppnå målen vad gäller kulturmiljö.

Några länsstyrelser har under senare år arbetat för att revidera eller ta fram regionala kulturmiljöprogram. Däribland kan nämnas länsstyrelserna i Kronoberg och Skåne som har publicerat digitala versioner av sina regionala program.

Flera länsstyrelser har på olika sätt varit delaktiga i att ta fram lokala kulturmiljöprogram. I Hallands län har länsstyrelsen tillsammans med kommunerna och Hallands Länsmuseer, Kulturmiljö Halland arbetat med att revidera de kommunala kulturmiljövårdsprogram som upprättades under 1980-talet. Länsstyrelsen och respektive kommun delar på kostnaderna för att upprätta de nya programmen. I vissa fall har de också ett uttalat miljömålssyfte.

Exempel:

Stadens karaktärer - kulturmiljöer i Varbergs stadsområde tar utgångspunkt i miljömålen

Skrivningarna i vägledningen utgör bra exempel på hur miljömålen kan kopplas till kulturmiljövårdens program eller strategier. Exempel från rapporten: *”Kulturmiljöaspekterna i God bebyggd miljö berör bebyggelse, såväl enskilda byggnader som hela bebyggelsemiljöer, framförallt i städer och tätorter, men även på landsbygden. Förutom byggnader berörs alltså även andra delar av det byggda kulturarvet exempelvis torg och platsbildningar, parker, trädgårdar, gator och broar. Målet omfattar både äldre och nyare bebyggelse. Bebyggelsen kan vara värdefull ur ett nationellt, regionalt eller lokalt perspektiv. Väl tillvaratagna kulturmiljöer är en förutsättning för att kunna skapa en god bebyggd miljö. De utgör en resurs i arbetet med att utveckla attraktiva bostadsmiljöer och för att locka verksamheter till en region. Att de kulturhistoriska värdena i den byggda miljön uppmärksammas och bevaras, som delar av vår historia, är av stor betydelse för människors känsla av tillhörighet och trygghet.”*

Kulturmiljöprogram - Kulturhistoriska miljöer och byggnader i Trollhättans tätort

Trollhättans kommun har tagit fram ett kulturmiljöprogram (arbetsmaterial) med ett tydligt och uttalat miljömålssyfte. Av texten nedan framgår att programmet tar sin utgångspunkt i ett strategiskt arbete om hur staden ska arbeta för att nå de gemensamma miljömålen. Skrivningarna utgör ett bra exempel på hur programmet kan kopplas till miljömålen:

”År 1999 fastställde riksdagen 16 nationella miljömål för att ge en tydlig och hållbar struktur i Sveriges miljöarbete. Målet är att till nästa generation överlämna ett samhälle där de stora miljöproblemen är lösta. Ett av de 16 nationella miljömålen är God bebyggd miljö där den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen särskilt uppmärksammas som en del i att målet ska uppfyllas. Det står bland annat att; Natur- och kulturvärden ska tas till vara och utvecklas. Det kulturella, historiska och arkitektoniska arvet i form av värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer (...) används och utvecklas.

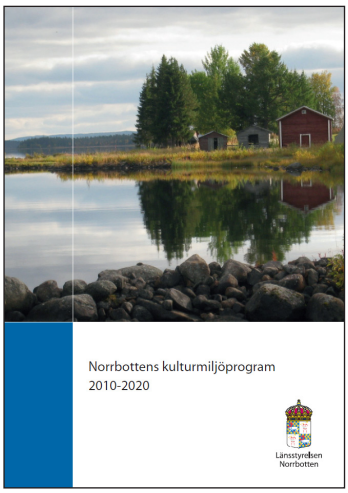
Rapporten Miljömål Trollhättan – Våra förutsättningar, syftar till att precisera vad utmaningen betyder för Trollhättan och hur staden ska arbeta för att nå de gemensamma miljömålen. Bland annat ska kulturhistorisk värdefull bebyggelse skyddas och planeringsunderlag för hur detta ska göras tas fram. För att det nationella målet ska nås, både på kommunal nivå men även på nationell nivå, måste staden även ge högre prioritet åt frågorna om kulturmiljö. Ett steg i arbetet med att uppfylla målet har varit att ta fram ett kulturmiljöprogram, vilket du nu håller i din hand.”

Stadens karaktärer - kulturmiljöer i Varbergs stadsområde
Varbergs kommun, 2012
www.varberg.se

Kulturmiljöprogram - Kulturhistoriska miljöer och byggnader i Trollhättans tätort
Trollhättans kommun, 2015
www.trollhattan.se

Norrbottens kulturmiljöprogram 2010-2020
Länsstyrelsen Norrbotten, 2010

Exempel:

Regionalt kulturmiljöprogram i Norrbotten med tydlig miljömålskoppling

Länsstyrelsen i Norrbotten har tagit fram ett regionalt kulturmiljöprogram. Programmet innehåller en kulturmiljöprofil som beskriver länets kulturmiljö på ett övergripande plan: ”vad som är karaktäristiskt för Norrbotten med historiska spår och sammanhang som kan avläsas i landskapet”. Utgångspunkten är olika ”övergripande faktorer [som] har påverkat Norrbottens utveckling genom tiderna och medverkat till att ge länets kulturmiljöprofil dess särprägel”.

I programmet uttrycks också en vision för kulturmiljövården i länet ”en mångfald kulturmiljöer berikar vår livsmiljö och är en tillgång för en hållbar utveckling i Norrbotten”. Målsättningen i programmet utgår från de nationella målen inom kulturmiljöområdet ”ett hållbart samhälle med goda och stimulerande miljöer och med kulturmiljöarbetet som en drivande kraft i omställningen”. Regionalt i Norrbottens län innebär det ”vi medverkar till en hållbar utveckling i länet där kulturmiljön är en resurs för att uppnå miljömässig, social och ekonomisk hållbarhet.” Kulturmiljövården ska verka för det genom att ”aktivt delta i det regionala miljömålsarbetet och tydliggöra kulturmiljöernas betydelse som en resurs”.

Programmet ”ska kunna användas både regionalt och lokalt. Det ska bl. a. kunna fungera som planeringsunderlag och vara till stöd och inspiration för olika insatser för regional utveckling.” Målsättningen är också att det ska utgöra ”ett viktigt underlag för att nå Norrbottens miljömål.”

Kulturmiljöprogram och översiktsplanering

Enligt plan- och bygglagen (kap 3 § 5) ska det av översiktsplanen framgå ”hur kommunen i den fysiska planeringen avser att ta hänsyn till och samordna översiktsplanen med relevanta nationella mål, planer och program av betydelse för en hållbar utveckling inom kommunen”.

Det är av en grundläggande strategisk karaktär att kulturmiljöprogram som länsstyrelsen medverkar till också betraktas som ett underlag/program som har betydelse för en hållbar utveckling lokalt och regionalt. Om kulturmiljöprogrammet tar en tydligt utgångspunkt i och förhåller sig till miljömålen kan det medföra förbättrade förutsättningar för att frågorna ska få genomslag i den lokala planeringen. Länsstyrelsen ska verka för att miljömålen för genomslag i samhällsplanering och har därmed en viktig roll att verka för att översiktsplanerna på ett trovärdigt sätt förhåller sig till kulturmiljön.

Översiktsplanens samordning med nationella och regionala mål

”Av översiktsplanen ska det framgå hur kommunen i den fysiska planeringen tänker ta hänsyn till och samordna översiktsplanen med nationella och regionala mål, planer och program av betydelse för en hållbar utveckling inom kommunen. Det innefattar bland annat de nationella och regionala miljömålen och de preciseringar om kulturmiljön som de innehåller.”

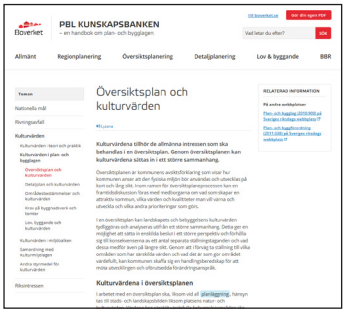
PBL-Kunskapsbanken, tema kulturvärden

Länsstyrelsens roll

”När ett förslag till översiktsplan ställs ut så ska länsstyrelsen avge ett granskningsyttrande, och av det ska det framgå om förslaget inte tillgodoser något av de utpekade riksintressena. När det gäller kulturmiljövården i länet har länsstyrelsen ett bredare ansvar än att enbart bevaka riksintressena och de uppgifter som följer av kulturmiljölagen. Under samrådet kring kommunens förslag till översiktsplan ska länsstyrelserna också tillhandahålla underlag för kommunernas bedömningar och ge råd i fråga om sådana områden och miljöer som på grund av deras kulturvärden har allmän betydelse.”

PBL-Kunskapsbanken, tema kulturvärden

Läs mer:

PBL-Kunskapsbanken, tema kulturvärden

På PBL- kunskapsbanken finns ett avsnitt om översiktsplan och kulturvärden där man bl. a. kan läsa om länsstyrelsens roll och hur översiktsplanen ska förhålla sig till kulturvärden.
www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/Kulturvarden/

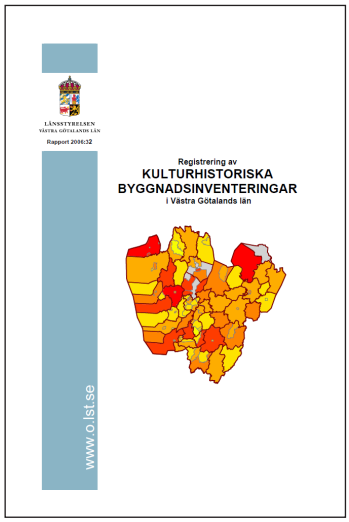
Riktade underlag inom några områden

Länsstyrelserna har inom flera områden medverkat till att ta fram riktade underlag. Ett arbete som för närvarande pågår i flera län kretsar kring *vattenanknutet kulturarv*. Därutöver har större särskilda insatser skett inom områdena *skog* (Skog och historia) och *odlingslandskap* (ekonomibyggnader). Underlagen kan i vissa fall ligga till grund för länsstyrelsens prioritering av insatser, exempelvis beslut enligt kulturmiljölagen och miljöbalken, eller om bidrag. I andra fall är underlagen utformade för den fysiska, kommunala planeringen, främst genom inventeringar av *kulturhistoriskt värdefull bebyggelse* som kan ligga till grund för detaljplanering och bygglov enligt plan- och bygglagen.

Bebyggd miljö

Kunskapsunderlag i form av inventeringar av den byggda miljön har tagits fram i stor utsträckning inom kulturmiljövården, såväl kategoriinventeringar av byggnader som inventeringar av geografiskt avgränsade områden. Inventeringarna har i regel hög relevans som viktiga underlag som kan bidra till att uppnå miljömålen, även om flera av dem saknar en direkt uttalad koppling till miljömålsarbetet.

Miljömålet *God bebyggd miljö* hade tidigare ett delmål som löd att ”den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen ska senast 2010 vara identifierad”. Med anledning av delmålet initierade Boverket, Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna en kartläggning av förekomsten och karaktären av byggnadsinventeringar i landet. Resultatet finns bl. a. refererat i Boverkets underlagsrapport inför Fördjupad Utvärdering 2008 (*Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse - underlagsrapport till fördjupad utvärdering).* Materialet registrerades via en särskild applikation utvecklad för

Registrering av kulturhistoriska byggnadsinventeringar i Västra Götalands län
Länsstyrelsen Västra Götaland
Rapport 2006:32

Läs mer:

Kartläggning av byggnadsinventeringar i Västra Götalands län
Länsstyrelsen Västra Götaland sammanställde erfarenheterna från sin registrering av byggnadsinventeringar i en särskild rapport där man konstaterar att 141 inventeringar har registrerats inom länet. Den övervägande delen av dessa inventeringar har tagits fram på 1980-talet eller tidigare.

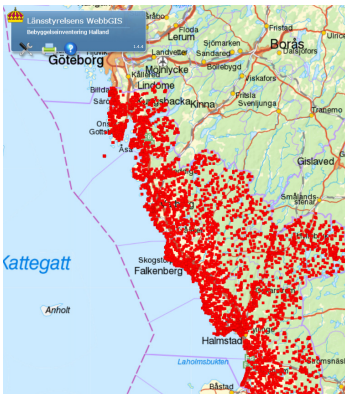
Exempel:

Bebyggelseinventering i Halland

Arbetet tog sin utgångspunkt i *God bebyggd miljö* och tidigare delmål om att bebyggelsen senast år 2010 skulle vara identifierad. Kommunerna, Hallands länsmuseer och Länsstyrelsen bedrev tillsammans ett arbete med ambitionen att identifiera all länets kulturhistoriskt värdefulla bebyggelse.

För att målsättningen skulle kunna realiseras behövdes en inventeringsmetod som var mer översiktlig än gängse tillvägagångssätt. En särskilt metodik utarbetades där all bebyggelse i länet skulle okulärbesiktigas med avseende på kulturhistoriskt värde. Alla farbara vägar har därför avverkats och de byggnader som, av erfarna byggnadsantikvarier, bedömts ha ett kulturhistoriskt värde har registrerats digitalt. Varje byggnad som bedömts ha ett kulturhistoriskt värde har registrerats med grunduppgifter, foto, kulturhistorisk värdering samt koordinater.

Totalt har ca 10 000 byggnader registrerats och värderats i tre klasser, A-C. I bedömningen har klass A motsvarat byggna

Bebyggelseinventeringen i Halland
ext-webbgis.lansstyrelsen.se/Halland/Bebyggelseinventering/

Sparbankshuset i Varberg, Hallands län
Foto: Bebyggelseinventeringen/Björn Ahnlund

ändamålet. Materialet har inte uppdaterats under senare år men finns tillgängligt via länsstyrelsernas GIS-system (via *Blått-plus*). Boverket, RUS och Riksantikvarieämbetet har fört diskussioner kring hur en mer kontinuerlig registrering av byggnadsinventeringar och andra kunskapsunderlag skulle kunna ske. Motivet skulle fortsatt vara miljömålsuppföljning och att kunna följa i vilken utsträckning som aktuella byggnadsinventeringar, kulturmiljöprogram eller andra underlag tas fram inom landet. Genom en förbättrad tillgång till olika former av geo-data skulle det också vara möjligt att undersöka i vilken utsträckning som olika former av underlag om kulturmiljö får genomslag i planeringen.

Ekonomibyggnader och överloppsbyggnader

Gemensamt för flera länsstyrelser är ett aktivt arbete med kunskapsuppbyggnad vad gäller odlingslandskapets bebyggelse och då särskilt ekonomibyggnader och överloppsbyggnader. I flera län ligger fokus på lador för lagring av hö; hölador, ängslador, madhus m.m. (kärt barn har många namn!). De regionala satsningarna skiljer sig ibland åt, bl.a. beroende på regionala särdrag i det traditionella byggnadskicket. Exempelvis rundlogar förekommer företrädesvis i norra Sverige, och dessa har inventerats i Västerbottens län.

Kopplingen till miljömålen anges i intervjuerna ”som uppenbara” och är även i flera fall uttalad i projektbeskrivningar, rapporter och liknande. Kunskapsunderlagen har kommit till användning i samband med att länsstyrelserna satsat bidragsmedel från kulturmiljöanslaget och inom ramen för ersättningar inom Landsbygdsprogrammet (utvald miljö m.m.), ibland som kampanjriktade projekt. Det finns även exempel på det omvända, att man sammanställt information från genomförda vårdinsatser vilket har gett ny kunskap om odlingslandskapets bebyggelse. En särskild utmaning för lantbrukets överloppsbyggnader är att finna nya användningsområden för byggnaderna. Även på det området har några län tagit fram kunskap, genom att leta fram och förmedla goda, inspirerande exempel.

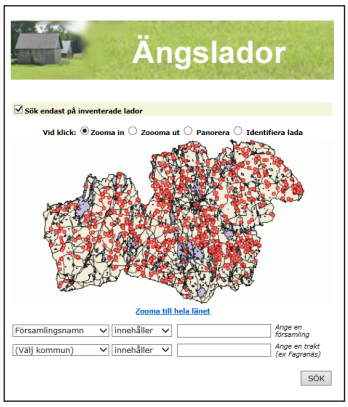
Faktorer som varit drivande för den här typen av kunskapsunderlag i förhållande till miljömålen är troligen följande:

- en tydlig och allvarlig hotbild mot den agrara bebyggelsen i och med ökande mängd överloppbyggnader och nedläggningen av jordbruksföretag,

- förhållandevis tydliga delmål inom *Ett rikt odlingslandskap* t.ex. har det funnits ett nationellt delmål om program för lantbrukets ekonomibyggnader samt skrivningar om bebyggelsen i strecksatserna ”Odlingslandskapets byggnader och bebyggelsemiljöer med särskilda värden bevaras och utvecklas”, och nu finns en särskild precisering om odlingslandskapets kultur- och bebyggelsemiljöer,
- möjligheter till finansiering av åtgärder i olika delar av Landsbygdsprogrammet,
- en förhållandevis lång tradition av att arbeta med odlingslandskapets värden bl.a. inom ramen för NOLA och KOLA redan på 1980-talet.

Drageryds by i Kalmar län
Foto: Coco Dedering

Sökbara ängslador i kartapplikation på länsstyrelsen Kronobergs hemsida

Ängsladan i Landskapet
Jönköpings läns museum, Byggnadsvårdsrapport 2013:53 (Franzén, A)

Exempel:

Inventering av ängslador i Smålandslänen
Länsstyrelsen i Kalmar län genomförde 1994-1995 en länsomfattande ängsladeinventering. Det visade sig att de bevarade ladorna var ganska koncentrerade till länets sydvästra delar och till Bråbygden och Kristdala socken. Inventeringen gjordes före miljömålens tid, men länsstyrelsen har haft nytta av kunskapsunderlaget inom arbetet med *Ett rikt odlingslandskap*, projekt och bidrag. Inventeringen baserades på enkätsvar från hembygdsföreningar m.fl., där ladorna sedan besöktes och dokumenterades i fält av en antikvarie. På länsstyrelsen finns pärmar där varje ängslada beskrivs i text och med fotografier samt ett digitalt skikt med de inventerade ängsladorna.

Under 2003 genomförde Smålands museum en inventering av ängslador i Kronobergs län på uppdrag av länsstyrelsen. Inventeringen resulterade i ett förvånansvärt stort antal lador med relativt jämn spridning över länet. Genom jämförelse av kartmaterial från 1950-talet och 1990-talet hittade man över 2000 byggnader som skulle kunna vara ängslador. Dessa besöktes. Totalt fann man cirka 770 väl bevarade ängslador varav de flesta, runt 550 st., är brädlador troligen byggda på 1900-talet. Över 130 st. är knuttimrade lador, troligen från 1800-talet.[1] Inventeringen låg även till grund för en analys av materialets användbarhet i det regionala miljömålsarbetet som en indikator på *Ett rikt odlingslandskap*; *Ängslador som miljöindikator – en analys av 2003 års ängsladuinventering i Kronobergs län*.[2] Kunskapsunderlaget har gjorts tillgängligt i en kartapplikation via länsstyrelsens hemsida. Det är ett bra exempel på tillgängliggörande av kunskapen.

Länsstyrelsen i Jönköping har nyligen genomfört projektet *Ängsladan i landskapet* som handlar om kartläggning och dokumentation av kulturhistoriskt värdefulla ängslador och ängslademinljöer i Jönköpings län. Resultaten presenteras bl.a. i en fyllig och rikt illustrerad rapport, *Ängsladan i landskapet*. Ungefär 100 ängslador har besökts och dokumenterats, och det kulturhistoriska värdet bedöms inte bara utifrån ladubyggnaderna utan också utifrån landskapets beskaffenhet och historiska utveckling. I såväl projektbeskrivningen som i rapporten framhåller länsstyrelsen resp. länsmuseet bäringen på miljömålen *Ett rikt odlingslandskap* och *God bebyggd miljö* och att länet tack vare kunskapsuppbyggnaden kan närma sig berörda delmål.

1 Nyhetsbrev Miljömål Kronobergs län nr 2004
2 Höglin, S. 2004

Exempel:

Program för lantbrukets ekonomibyggnader

På Gotland har länsstyrelsen utifrån miljömålet *Ett rikt odlingslandskap* tagit ett helhetsgrepp om lantbrukets byggnader och formulerat ett *Program för lantbrukets ekonomibyggnader*. Det togs fram 2005 och har några år på nacken men är ett bra exempel på en kortfattad och koncis plan över åtgärder som behövs för att nå miljömålet. Programmet handlar om både bidrag, utbildning, information, uppföljning, skydd och inventeringar samt förslag på kunskapsuppbyggnad, bl.a. vad gäller kvarnar, bulhus, ladugårdar och tröskhus.

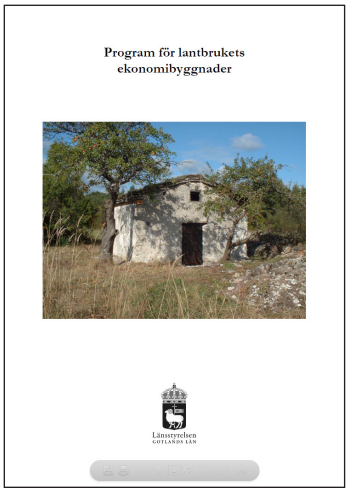
Liknande program har tagits fram i andra län, t.ex. Kronobergs *Landsbygdens ekonomibyggnader - hur tar vi tillvara dem? Kronobergs läns delmål 6 inom miljökvalitetsmålet Ett rikt odlingslandskap.*[1]

Nya användningsområden för ekonomibyggnader

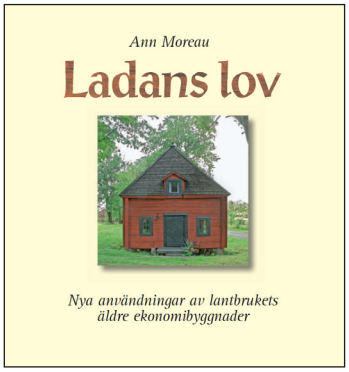
Att hitta nya användningsområden för jordbrukets överloppsbyggnader är en viktig strategisk fråga för att hindra förfall och rivning. Några länsstyrelser har arbetat aktivt med att finna goda, inspirerande och praktiska exempel att förmedla till fastighetsägare. Även detta är ett slags kunskapsunderlag, även om det som verktyg i ett målinriktat arbete även handlar om insatser inom information och rådgivning.

I högermarginalen finns ett par exempel *Ladans lov – nya användningar av lantbrukets äldre ekonomibyggnader* där kopplingen till miljömålsarbetet lyfts fram i förordet och sexton inspirerande exempel redovisas m.m. och *Lantbrukets gamla byggnader – Rum för nya idéer* med tolv goda exempel på nya verksamheter i äldre byggnader. Länsstyrelsen Kronobergs län har 2006 gett ut *Värdefulla gårdsmiljöer i Kronobergs län* som genom att presentera sexton gårdar och dess brukare vill visa på hur man kan nyttja och underhålla gamla ekonomibyggnader.

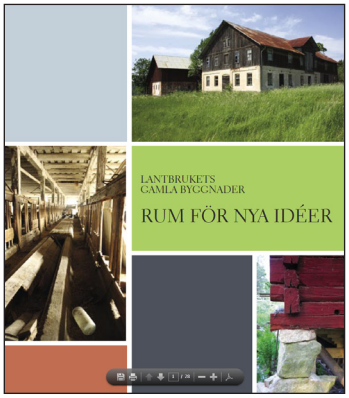
1 Länsstyrelsen Kronoberg Meddelande 2006:03.

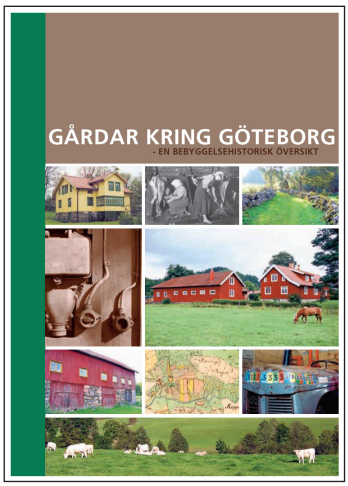
Program för lantbrukets ekonomibyggander
Länsstyrelsen Gotland,
www.rus.lst.se se under fliken
Stöd för åtgärdsarbetet

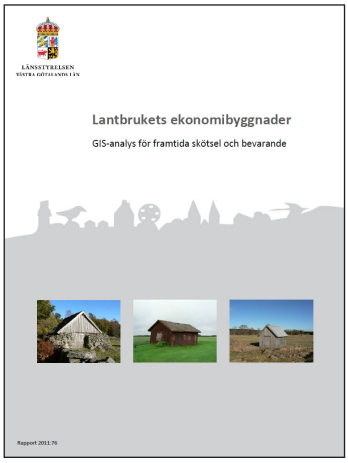
Ladans lov - nya användningar av lantbrukets äldre ekonomibyggnader
Länsstyrelsen Kalmar,
(Moreau, A 2004)

Rum för nya idéer
Länsstyrelsen Värmland
(Björklöf, S 2006)

Gårdar kring Göteborg ingår i serien *Agrarhistoria i Västra Götaland*
Länsstyrelsen Västra Götaland, Rapport 2007:25

Lantbrukets ekonomibyggnader - GIS-analys för framtida skötsel och bevarande
Länsstyrelsen Västra Götaland, Rapport 2011:76

Exempel:

Bebyggelsehistoriska studier - miljömålskunskap i Västra Götaland

I Västra Götalands län har kulturmiljövården jobbat aktivt med kunskapsuppbyggnad om jordbrukets bebyggelse, vilket resulterat i ett flertal publikationer som refererar till miljömålen och som används i miljömålsarbetet. Dokumentation av agrar bebyggelse har genomförts i hela länet i etapper, med start år 2001. Studierna har haft formen av samarbetsprojekt mellan de regionala museiorganisationerna och Länsstyrelsen i Västra Götaland. Arbetet har bedrivits något olika i de fyra delområdena Bohuslän, Västergötland, Dalsland och kommunerna runt Göteborg (Göteborg, Mölndal, Partille och Härryda kommuner). De olika delprojekten har mynnat ut i en skriftserie benämnd Agrarhistoria i Västra Götaland. I förord och i inledning till rapporterna anges att de kan ses som ett led i uppfyllandet av miljömålet *Ett rikt odlingslandskap*.

Lantbrukets ekonomibyggnader - GIS-analys för framtida skötsel och bevarande

Västra Götaland är ett av de län som under flera år och med olika finansiering har satsat på vård av lantbrukets överloppsbyggnader, bl.a. mot bakgrund av det regionala delmålet om Lantbrukets ekonomibyggnader. Genomförda åtgärder har sammanställts och analyserats i skriften *Lantbrukets ekonomibyggnader – GIS-analys för framtida skötsel och bevarande*. Satsningarna har utöver en vårdande miljönytta gett ny kunskap om exempelvis interregionala mönster i byggnadsbeståndet: *”En förhoppning inför arbetet med att sammanställa det insamlade materialet har varit att vissa mönster i byggnadsbeståndet skulle kunna urskiljas. Detta låter sig göra till viss del, trots att långt ifrån alla lantbrukare eller övriga boende på landsbygden är med i kulturmiljöstödet. Andelen smedjor är till exempel hög i södra Dalsland, Trollhättan och Lilla Edet, medan den är betydligt lägre i södra delen av gamla Älvsborgs län (Borås, Ulricehamn och Mark). Det omvända gäller för källare – de är få i Dalsland men utgör en relativt stor andel i Borås, Ulricehamn och Mark. Fårhus finns i materialet representerade i södra Älvsborg och på Tjörn, men saknas helt i materialet för Dalsland där hönshusen i stället är vanligare. Brygghus är i det insamlade materialet vanligare i södra Älvsborg. En koncentration av mosslador finns invid Ätran och Lidan, där man under 1900-talets förra hälft dikade ut mossmarker för att odla havre. Vid en kartläggning av hela länets byggnadsbestånd i kulturmiljöstödet skulle bilden sannolikt ändras.”*

Skog

I såväl kulturmiljövårdens svar till den fördjupade utvärderingen 2012 som i samband med intervjuer (inför denna rapport) omnämns ofta kunskapsuppbyggnaden kring det skogliga kulturarvet. Det hänger samman med att de flesta län varit delaktiga i projektet *Skog och historia*.

Skog och historia var ett samarbete mellan Riksantikvarieämbetet och Skogsstyrelsen, och bedrevs regionalt tillsammans med Länsstyrelser, Skogsstyrelsens regionorganisation, Länsarbetsnämnder och Länsmuseer. Det syftade till att öka kunskapen om skogens kulturmiljöer och genom inventeringar, utbildning och information hindra att lämningarna förstörs eller försvinner. En viktig uppgift inom projektet var att inventera och dokumentera de fysiska lämningarna, men även immateriella spår och biologiska kulturarv. Inventeringarna inom *Skog och historia* utfördes av folk från bygden under ledning av utbildade arkeologer. Inventeringsresultatet samlas i Riksantikvarieämbetets FMIS samt i Skogsstyrelsens digitala handläggningssystem Kotten.[1]

Inventeringen är numera avslutad men efterarbete och kvalitetssäkring pågår alltjämt. Att förbättrad kunskap om skogens forn- och kulturlämningar har betydelse för miljömålet *Levande skogar* är en självklarhet, särskilt mot bakgrund av den stora utmaningen att hejda skogsbrukets skadegörelse på forn- och kulturlämningar. Utan kunskap om var lämningarna finns försvåras det arbetet för såväl skogssektorn som myndigheterna.

Skog och historiasatsningen har gett mycket ny kunskap och även spridit intresse och väckt engagemang ute i bygderna. Men satsningen har också kritiserats. Kritiken har framför allt handlat om att inventeringen genomfördes som en arbetsmarknadsåtgärd och att man inte anställde utbildad personal för fältarbetet. Det har även inneburit ett ganska omfattande kvalitetssäkringsarbete i efterhand.

Över 200 000 lämningar registrerades inom *Skog och historia*. Läs mer på Riksantikvarieämbetets och Skogsstyrelsens hemsidor.

1 Se Riksantikvarieämbetets hemsida om *Skog och historia*

Skogens biologiska kulturarv - Att tillvarata föränderliga kulturvärden
Rapporten finns tillgänglig via samla.raa.se

Läs mer:

Skogens biologiska kulturarv
Skogens biologiska kulturarv har varit ett eftersatt kunskapsfält. Det har dock fått ökad uppmärksamhet de senaste åren, bl.a. tack vare Skog och historia. 2003 utkom Riksantikvarieämbetet med skriften *Skogens biologiska kulturarv – att tillvarata föränderliga kulturvärden*. Det är ett idé- och handlingsprogram som även kopplar till miljömålsarbetet och kunskapsuppbyggnad. Inom FoU-projektet *Biologiskt kulturarv i landskapet – mötesplats för kulturmiljö- och naturvård* har CBM (Centrum för biologisk mångfald, SLU) studerat fäbodskogar som biologiskt kulturarv vilket 2011 resulterat i en fyllig rapport Fäbodskogen som biologiskt kulturarv där fyra fäbodställen i Dalarna analyserats och inventerats [1]. I Riksantikvarieämbetets *Vårda Väl*-serie finns flera broschyrer som beskriver hur man kan identifiera och tolka biologiskt kulturarv i bl.a. skogliga miljöer; Bondeskog : Husbehovsbruk skapade varierade skogar, Träd och buskar : Månghundraåriga historieberättare, och Fäbodar och fäbodskogar : Biologiskt kulturarv i nordliga skogar.

Riksantikvarieämbetet har även satsat på digital information om hur man inventerar och utvecklar kunskap om biologiskt kulturarv, se www.raa.se/kulturarvet/landskap/det-biologiska-kulturarvet

1 *Fäbodskogen Som Biologiskt Kulturarv - Betade boreala skogars innehåll av historisk information och biologisk mångfald. En studie av fyra fäbodställen i Dalarna.* Centrum för biologisk mångfald, skriftserie 49 (Tomas Ljung, 2011)

Kulturlämningar i skogsmark
Foto: Per Lindegård

Uppföljning av skador på forn- och kulturlämningar i skogsmark

De senaste 5-10 årens satsningar på uppföljning av skogsbrukets skador på forn- och kulturlämningar[1] är ett betydelsefullt kunskapsunderlag för Skogsstyrelsens och länsstyrelsernas arbete med miljömålet *Levande skogar*, kulturmiljölagen och skogsvårdslagen, information och rådgivning. Uppföljningen tydliggör omfattningen på skadorna vilket signalerar stora behov av satsningar på tillsyn, fortsatt kunskapsuppbyggnad samt utökad information och kommunikation med skogsnäringen.

1 Se t.ex. Miljömålsportalen/Levande skogar och indikatorn *Skadade forn- och kulturlämningar*

Sjöar och vattendrag

Ett kunskapsfält som varit starkt eftersatt och där miljömålen och vattenförvaltningen haft stor betydelse för att driva fram bättre kunskapsunderlag för kulturmiljön, är kulturmiljöer vid sjöar och vattendrag. Biologisk återställning av vattendrag hamnar ofta i konflikt med bevarande av kulturmiljövärden varför krav på mer likvärdiga, och för kulturmiljövården delvis nya, kunskapsunderlag har lyfts fram i många sammanhang[2]. Miljömålet *Levande sjöar och vattendrag* anger exempelvis att såväl biologisk mångfald som kulturmiljövärden ska bevaras. Ekologisk och biologisk restaurering av vattendrag berör nästan utan undantag kulturmiljöer och hänsyn behöver tas. Flera kulturmiljöhandläggare upplever att detta miljömål hör till ett av de mest komplicerande att hantera (internt, på länsstyrelserna). Behoven av kunskapsunderlag för kulturmiljön lyfts även fram inom ramen för vattenförvaltningen och arbetet med EU:s vattendirektiv. Åtgärd 20 i vattenmyndigheternas åtgärdsprogram (2009-2015) anger att *”Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna behöver ta fram underlag för vilka vattenmiljöer och vattenanläggningar som har särskilt stort kulturmiljövärde i, eller i anslutning till, befintliga vattenförekomster där det behöver vidtas åtgärder i syfte att uppnå god ekologisk status eller god kemisk status.[3]”* Riksantikvarieämbetet har 2011-2013 haft vattendragen som ett särskilt tema för fördelning av medel till kunskapsunderlag ur kulturmiljöanslaget. Under 2013 fördelades t.ex. 4,7 miljoner till 16 länsstyrelser för kunskapsunderlag för det vattenanknutna kulturarvet[4]. I stort sett alla länsstyrelser har varit eller är involverade i olika slags kunskapsprojekt de senaste 4-5 åren. Utmärkande för flera av satsningarna runt om i landet är att *andra sektorer*, utanför kulturmiljövården, också har tagit på sig ett visst kostnadsansvar för kunskapsuppbyggnaden för att möjliggöra avvägningar mellan intressen och effektivisera och kvalitetssäkra åtgärdsarbetet vid vattendragen.

Även om intressekonflikter varit en pådrivande faktor och arbetet ofta riktats till kulturmiljöer som berörs av natur- och vattenvårdens åtgärder, så har kulturmiljövården själva naturligtvis en stor nytta av bättre kunskapsunderlag för egna prioriteringar av insatser inom vård, skydd och information. Genom intressekonflikterna och att miljömålet tydligt integrerar flera värdegrunder, däribland kulturmiljön, har miljömålet *Levande sjöar och vattandrag* ofta en tydlig plats i projektens bakgrundsbeskrivningar och syften. Satsningarna på kunskapsunderlag har

Lämning efter flottning (släntmur) som sparats i samband med biologisk återställning, Sävarån, Västerbottens län
Foto: Coco Dedering

2 Se t.ex. dokumentation av Vattensamtalet i samband med RAÄ:s Höstmöte 2009

3 Vattenmyndigheterna Åtgärdsprogram 2009-2015

4 Riksantikvarieämbetet, uppföljning kulturmiljöanslaget § 9 kunskapsunderlag till vattenanknutna kulturmiljöer, Margaretha Hasselmo 2014-02-18

även inneburit att det tvärsektoriella arbetet vad gäller vattendrag har utvecklats på många länsstyrelser. Den nyvunna kunskapen används vid vattendragsvandringar för fastighetsägare, föreläsningar för hembygdsföreningar och s.k. vattenråd etc.

Arbetet med kunskapsunderlag för vattendragen runt om i landet har i flera fall lett till ett utökat samarbete mellan länsstyrelserna, med värdefulla kunskaps- och erfarenhetsutbyten som en följd. Det har även inneburit metodutveckling för inventering och värdering, en ökad samsyn och fler gemensamma referenser vad gäller de vattenanknutna kulturmiljöerna. Framtagandet av nya kunskapsunderlag för vattendragens kulturarv är ett av de tydligaste exemplen på hur ett miljömål varit drivande för en utveckling inom kulturmiljöområdet. Tyvärr finns det inte utrymme att visa upp alla goda exempel, nedan ett axplock av alla insatser de senaste åren.

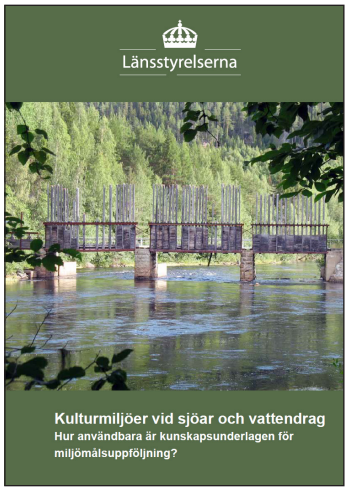
Uvärdering av befintliga kunskapsunderlag

Inom miljömålsprojektet *Kulturmiljöer vid sjöar och vattendrag – hur användbara är kunskapsunderlagen för miljömålsuppföljning?* har länsstyrelserna i Västerbotten och Kalmar län (2010) gjort en detaljerad utvärdering av kulturmiljövårdens kunskapsunderlag, även vad gäller *hur väl* underlagen fångat upp vattenanknutna kulturmiljöer. I rapporten konstateras bl.a. att befintliga kunskapsunderlag som riksintressen, kommunala kulturmiljöprogram och fornminnesregistret inte ger en representativ bild av de vattenanknutna kulturmiljöerna. ”Det vattenanknutna kulturarvet är överlag dåligt inventerat. Flottningslämningar, dammar, rensningar och för vattendragen karaktärsskapande bebyggelse såsom bykhus, flottarkojor, mjölnarbostäder och kraftstationer är exempel på sådant som fallit mellan stolarna. Till exempel flottningslämningar ökade med 1600 % vid referensinventeringen. Överlag bekräftar inventeringen att kulturspår, bebyggelsemiljöer och anläggningar från senare delen av 1800-talet och 1900-talet behöver en bättre representation beträffande urval och värdering i underlagen. Kunskapen om lämningar under vatten är i princip obefintlig, detsamma gäller biologiskt kulturarv i och vid vatten.”

Länsövergripande samarbeten i större paraplyprojekt i vattendistrikten

De senaste åren har länsstyrelserna tillsammans med vattenmyndigheterna i mellersta och södra Sverige gjort gemensam sak för att förbättra kunskapsunderlagen för kulturmiljön. Det har inneburit ett intensivt samarbete mellan länsstyrelserna, framtagande av definitioner, pilotstudier och metoder för kunskaps-

Läs mer:

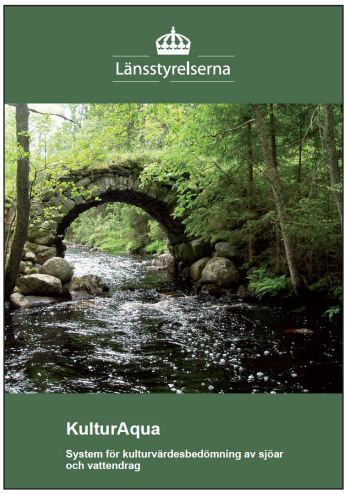
Kulturmiljöer vid sjöar och vattendrag - hur användbara är kunskapsunderlagen för miljömålsuppföljning?
Länsstyrelsen Västerbotten, meddelande 2010:5
Länsstyrelsen Kalmar
Meddelande 2010:15

Exempel:

Kultur Aqua
Länsstyrelsen i Jönköpings län har under flera år bedrivit inventeringar av kulturmiljövärden vid sjöar och vattendrag, under benämningen *Kultur Aqua*. Bakgrunden är bl.a. miljömålet *Levande sjöar och vattendrag* samt behoven av kunskap för att hantera intressekonflikter med natur- och fiskevården. Inom projektet har en metod för värdering och karaktärisering av vattenanknutna kulturmiljöer tagits fram. Värderingsmodellen bygger på ett poängsättningssystem där olika kriterier såsom dokumentvärde, kvalitet, sällsynthet, pedagogiskt värde m.m. även viktas mot varandra. Inventeringarna publiceras i rapportform i serien *Minnen vid vatten* men grundmaterialet finns i GIS och registreras i en databas.

Finansieringen av *Kultur Aqua* har framförallt skett via kulturmiljöanslaget. Som inventerings- och värderingsmetod betraktad är den förhållandevis tidskrävande. Samtidigt blir kunskapsunderlagen så pass detaljerade att de kan användas i handläggning av enskilda ärenden, och fornlämningarna inrapporteras till FMIS. *Kultur Aqua* inventeringar har bl.a. genomförts i vattendragen kring Vättern och i Emåns avrinningsområdet.

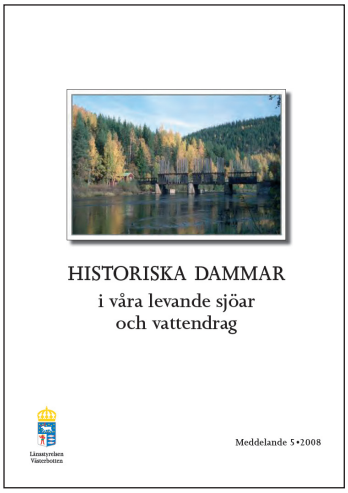
sammanställningar, analys, kunskapsuppbyggnad och värdering. Först ut var *Norra Östersjöns vattendistrikt,* där arbetet inleddes med en kulturgeografisk karaktärisering av vattendistriktet. En fältblankett för inventering och kulturhistorisk värdering i tregradig skala av vattenanknutna kulturmiljöer togs fram och därefter inventerades under 2009-2010 ett antal miljöer inom distriktet utifrån denna metod. Arbetet utfördes av en arkeolog och en byggnadsantikvarie som åkte runt och inventerade i de berörda länen (Sörmland, Stockholm, Uppland, Västmanland, Örebro, Dalarna). Kulturmiljöerna registrerades i GIS med länkar till scannade inventeringsprotokoll. En slutrapport *Inventering och värdering av kulturmiljöer i och/eller i anslutning till sjöar och vattendrag i Norra Östersjöns vattendistrikt* håller på att utarbetas av Länsstyrelsen i Västmanlands län som ansvarade för projektledning. Det distriktsgemensamma projektet, som bekostades av Vattenmyndigheten för Norra Östersjöns vattendistrikt, är numera avslutat men kunskapsuppbyggnaden har fortsatt i bl.a. Stockholms, Örebro och Västmanlands län. I Örebro län har man bl.a. publicerat resultat från inventeringar i Timsälven och Trösälven, *Kulturvärden vid vattendrag i Örebro län Timsälven och Trösälven* (Länsstyrelsen Örebro län 2010-38). Stockholms läns museum har, med bidrag från länsstyrelserna i Stockholms och Västmanlands län, 2011 gjort en specialstudie

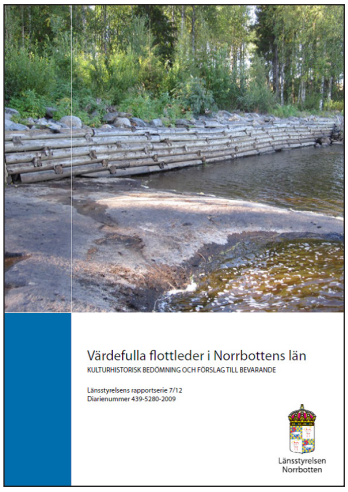
Kultur Aqua - system för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag
Länsstyrelsen Jönköping, meddelande 2009:46

Minnen vid vatten - inventering av kulturplatser längs tolv Vätterbäckar i Habo och Jönköpings kommuner, Jönköpings län
Rapport 2013:20

Historiska dammar i våra levande sjöar och vattendrag
Länsstyrelsen Västerbotten,
Meddelande 2008:5

Värdefulla flottleder i Norrbottens län - Kulturhistorisk bedömning och förslag till bevarande
Länsstyrelsen Norrbotten,
Rapport 2012:7

Exempel:

Nya kunskapsunderlag om flottning och dammar i norrlandslänen

I norra Sverige är det framför allt anläggningar från flottningsepoken som i stor skala berörs av natur och vattenvårdens åtgärder. Avsaknaden av kunskapsunderlag har försvårat kulturmiljövårdens möjligheter att avgöra vilka vattendrag eller anläggningar som inte bör bli föremål för biologisk återställning och var särskild hänsyn behöver tas. Länsstyrelserna i Västerbotten och Norrbotten har under de senaste 5-10 åren i omgångar arbetat med kunskapsuppbyggnad och inventeringar av flottningslämningar. Arbetet har varit nydanande eftersom dessa lämningar inte tidigare i nämnvärd utsträckning har registrerats i exempelvis fornminnesregistret eller i kulturmiljövårdens andra kunskapsunderlag. En nomenklatur har utvecklats för olika slags flottningsanläggningar. En gedigen genomgång av olika slags flottningsanläggningar, historiskt källmaterial och litteratur kring ämnet har bl.a. publicerats i *Flottningslämningar i Västerbottens län – historisk översikt och kulturhistoriska värdekriterier* (Törnlund, 2006, Länsstyrelsen Västerbottens län Meddelande 2006:1). Länsstyrelsen i Västerbotten presenterar även nya kunskapsunderlag i *Kulturmiljöer i vatten – ett kunskapsunderlag om flottningslämningar, kraftstationer, kvarnar och sågar i Västerbottens län* (2013, meddelande 5). En gedigen genomgång av flottningskonstruktioner och inventeringsresultat från 2010-2011 i Norrbottens län finns i *Värdefulla flottleder i Norrbottens län. Kulturhistorisk bedömning och förslag till bevarande* (Länsstyrelsen Norrbotten 2012/7). Även om en stor mängd vattendrag fortfarande återstår att inventera med avseende på flottningslämningar så har kunskapssatsningarna i norra Sverige resulterat i nya insikter och att vissa vattendrag har mycket höga värden och därför inte bör bli föremål för biologisk återställning. Exempelvis Laisälven har mycket höga kulturhistoriska värden och diskussioner om bildande av kulturreservat finns. I Västerbottens och Norrbottens län har man också tagit fram kunskapsunderlag som på ett mer systematiskt sätt behandlar dammar utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv[1]. Liknande kunskapsunderlag för flottning och dammar saknas ännu i stor utsträckning i mellersta och södra Sverige.

1 *Historiska dammar i våra levande sjöar och vattendrag.* Länsstyrelsen Västerbotten, meddelande 2008:5 och
Historiska dammanläggningar i Norrbottens län. Länsstyrelsen Norrbotten, rapport 2010:9

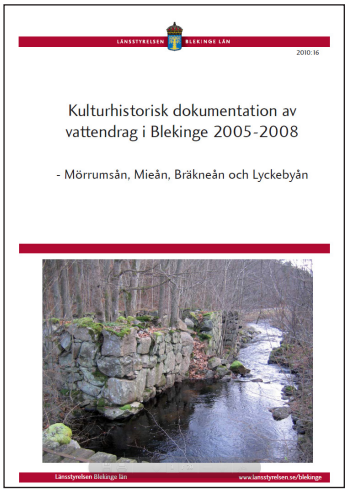
Exempel:

Dokumentation av vattendrag i Blekinge

Länsstyrelsen i Blekinge län har 2005-2008 jobbat med att dokumentera kulturmiljöer vid vattendrag. Dokumentationen bygger i stor utsträckning på fotografier, har gjorts i fyra av länets vattendrag och är publicerad i Kulturhistorisk dokumentation av vattendrag i Blekinge 2005-2008 – Mörrumsån, Mieån, Bräkneån och Lyckebyån. Bakgrunden är bl.a. miljömålet levande sjöar och vattendrag och behoven av bättre kunskapsunderlag för hantering av ärenden inom biologisk återställning. Arbetet har bekostats med medel från den regionala miljöövervakningen och kulturmiljöanslaget. Dokumentationen är förhållandevis tidseffektiv men innehåller ingen värdering av kulturmiljöerna. Tack vare dokumentationen har länsstyrelsen fått en referensbank vad gäller kulturmiljövärden vid Blekingska vattendrag; vad som är typiskt, ovanligt etc. Det har blivit tydligt att olika vattendrag har delvis olika kulturhistorisk karaktär och kulturmiljöinnehåll.

om fiskets historia och anläggningar som heter *Dammar, kvarnar och fasta fisken.* Under 2012 inventerades Hedströmmens avrinningsområde i Västmanlands och Örebro län[1]. I Stockholms län har länsstyrelsen 2013 inventerat och värderat dammar och deras kulturmiljöer.

I *Södra Östersjöns vattendistrikt* drivs 2010-2016 ”paraplyprojektet” *Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt*. Projektet finansieras av medverkande sju länsstyrelser, Riksantikvarieämbetet och Vattenmyndigheten för Södra Östersjöns vattendistrikt[2]. Arbetet i delprojekt 1 och 2 har fokuserat på att sammanställa befintlig kunskap och utifrån det dra slutsatser om vilken ny kunskap som behövs, dels i förhållande till natur-och vattenvårdens åtgärder, dels för kulturmiljövårdens egna behov. Det har gjorts en förstudie och en gemensam mall och metod för att sammanställa befintlig kunskap för varje huvudavrinningsområde har tagits fram. De sju medverkande länsstyrelserna; Skåne, Blekinge, Kalmar, Kronoberg, Jönköping, Östergötland och Gotland har alla jobbat med sådana kunskapsöversikter och arbetsrapporterna inklusive kartbilagor är tillgängliga via projektets hemsida[3]. Inom delprojekt 3 pågår inventeringsarbete i berörda län, delvis med olika inriktning beroende på bl.a. kunskapsläget i respektive län. Gemensamma

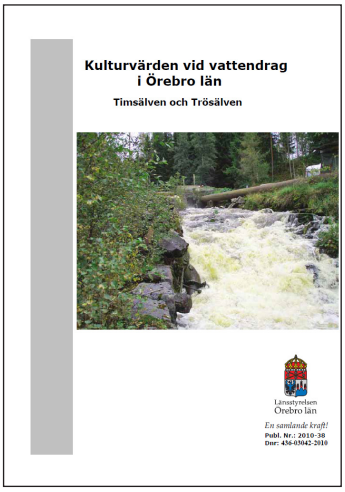
Kulturhistorisk dokumentation av vattendrag i Blekinge 2005-2008
Länsstyrelsen Blekinge, Meddelande 2010:16

Kunskapsöversikt - Stångåns avrinningsområde
Exempel på en, av ett 40-tal, områdesvisa kunskapsöversikter inom Södra Östersjöns vattendistrikt

1 Se *Vattenanknutna kulturmiljöer i Västmanlands och Örebro län - Hedströmmens avrinningsområde* (Länsstyrelsen Västmanland, rapport 2013:25)
2 Även Havs- och vattenmyndigheten är med och finansierar projektet 2014-2015.
3 http://www.vattenmyndigheterna.se/Sv/sodra-ostersjon/projekt/Pages/kulturmiljo-och-vattenforvaltning.aspx

Exempel:

Kulturvärden vid vattendrag i Örebro län - Timsälven och Trösälven
Länsstyrelsen Örebro,
Publikation 2010:38

VaKul - Vattenanknutet kulturarv i Halland
Länsstyrelsen Halland,
Publikation 2013:4

nämnare är att underlagen tillgängliggörs i GIS. Kulturhistorisk värdering är ett viktigt moment. I exempelvis Östergötland har kulturhistoriska utredningar gjorts i vattendrag där biologisk återställning planeras, i Kalmar län har elektriska vattenkraftverk och deras kulturmiljöer inventerats och värderats på en tregradig skala och i Jönköpings län fortsätter man sina Kultur Aqua inventeringar. För aktuell och mer information hänvisas till projektets och länsstyrelsernas egna hemsidor där rapporter och liknande läggs ut.

I *Västerhavets vattendistrikt* drivs 2010 – 2016 ”paraplyprojektet” *VaKul - Vattenförvaltning och Kulturmiljö i Västerhavets vattendistrikt*. Projektet finansieras av medverkande länsstyrelser, Riksantikvarieämbetet och Vattenmyndigheten för Västerhavets vattendistrikt[1]. I Etapp 1 har bl.a. gjort GIS-analyser gjorts utifrån befintliga kunskapsunderlag över hela vattendistriktet. För att underlätta, standardisera och kvalitetssäkra det fortsatta arbetet på de enskilda länsstyrelserna har ett GIS-verktyg utvecklats med lager som innehåller olika kategorier, klassificeringar och utsorteringar av den sammanställd kulturmiljödata, vattenförekomster med färdiga buffertzoner på 50 och 100 meter, ARO, HARO samt underlagskartor för olika skalor[2]. Därefter har länen jobbat med vidare med att förbättra sina kunskapsunderlag på olika sätt. I Skåne har man gjort en kunskapssammanställning om Rönne å och i Jönköping jobbar man vidare med Kultur Aqua inventeringar. Västra Götaland har inventerat platser där åtgärder för biologisk återställning ska genomföras. I Värmlands län har kulturhistoriska inventeringar gjorts i bl.a. Halgån, Kölan och Acksjöbäcken. I Kronobergs län har ett pilotprojekt om inventering av flottningslämningar genomförts 2011, vilket resulterat i fortsatta inventeringar av flottningslämningar[3]. I Halland har länsstyrelsen jobbat med metodutveckling för att möjliggöra GIS-analyser samt karaktärisering utifrån befintliga kunskapsunderlag och inventering av lämningar i samverkan med Skogsstyrelsen. För aktuell och mer information hänvisas till projektets och länsstyrelsernas egna hemsidor där rapporter och liknande läggs ut.

Det som har varit och är lite speciellt med satsningarna på kunskapsunderlag för vattendragen är en utvecklad samverkan

1 Även Havs- och vattenmyndigheten är med och finansierar projektet 2014-2015. Sedan 2014 finns även ett nära samarbete med motsvarande projekt i Södra Östersjöns vattendistrikt, med gemensam styr- och arbetsgrupp.
2 *VaKul – Vattenförvaltning och Kulturmiljö. Slutrapport Etapp 1.* (Magnusson, Jan 2011)
3 Se rapporter på länsstyrelsen Kronobergs hemsida bl.a. *Flottningslämningar i Kronobergs län* 2012

mellan län, vattendistrikt och Riksantikvarieämbetet vilket även resulterat i flera seminarier med just den här inriktningen. Under 2012 hade länsstyrelserna i Norra Östersjöns vattendistrikt, Västerhavets vattendistrikt och Södra Östersjöns vattendistrikt två gemensamma fältseminarier (i Västerås respektive Eksjö) där olika metoder för inventering och värdering av vattenanknutna kulturmiljöer testades och i viss mån utvärderades. Riksantikvarieämbetet arrangerade 2011 och 2013 seminarier för länsstyrelserna för diskussioner kring Åtgärd 20 i vattenmyndigheternas åtgärdsprogram. Ett landskapsarkeologiskt seminarium med fokus på sjöar och vattendrag ordnades våren 2011 av Riksantikvarieämbetet tillsammans med länsstyrelsen i Kalmar län. Samma år gick en tvådagar lång konferens om kulturarv i och vid sjöar och vattendrag av stapeln, i regi av Riksantikvarieämbetet, Skogsstyrelsen och Länsstyrelsen och länsmuseet i Jönköpings län. Inom paraplyprojekten i Södra Östersjöns vattendistrikt och Västerhavets vattendistrikt har gemensamma seminarier och kompetensutvecklande insatser för inventerare fortsatt 2013-2014. Utbildningar om bl.a. kulturhistoriska perspektiv på vattenkraftverk som genomförts via Lync (online) har även erbjudits länsstyrelsepersonal utanför de båda vattendistrikten.

Hav, kust och skärgård

Mot bakgrund av de traditionella näringarna inom fiske, sjöfart och handel har kust- och skärgårdslandskapet ett specifikt kulturmiljöinnehåll, som sedan lång tid tillbaka också fått särskild uppmärksamhet inom sektorn. Miljömålet *Hav i balans och levande kust- och skärgård* är sannolikt ett av de miljömål som kulturmiljövården har haft lättast att ”känna igen sig i”. Kunskapsunderlagen har så att säga en naturlig koppling till miljömålet, och vice versa – oavsett om det i underlagen är uttalat eller inte. Ett eftersatt kunskapsfält är de marina lämningarna (under havsytan), som på senare år fått viss uppmärksamhet även inom miljömålssystemet genom en egen precisering *Kulturlämningar under vatten*[4].

Labyrinter är karaktäristiska för kust- och skärgårdslandskapet. Labyrint i naturreservatet Hall-Hangvar på Gotland.
Foto: Coco Dedering

Det har varit svårt att få grepp om i vilken utsträckning riktade kunskapsunderlag för just kust- och skärgårdslandskapet fått genomslag i landet. Nedan följer några goda exempel där miljömålet varit en mer eller mindre viktig utgångspunkt.

4 Preciseringen Kulturlämningar under vatten anger att ”Tillståndet är oförändrat för kulturhistoriska lämningar under vattnet”.

Exempel:

Kartläggning av marina lämningar i Blekinge

Under 2008-2009 drev Länsstyrelsen i Blekinge ett projekt som handlade om kartläggning av marinarkeologiska lämningar med syfte att öka kunskapen om vad som finns på havets botten och i strandområdet. Projektet hade ett uttalat miljömålssyfte och finansierades genom medel för miljömålsuppföljning och i samarbete med Statens maritima museer. Uppgifter om maritima lämningar samlades in från sportdykare, fiskare, kustbevakningen, polisen med flera; den lokala kunskapen togs alltså tillvara. Projektet ökade kännedomen om exempelvis fartygs- och båtlämningar i Blekinge med mer än 70 procent. Uppgifterna har registrerats i fornminnesregistret och är tillgängliga via Fornsök på Riksantikvarieämbetets hemsida. Detta kommer att underlätta handläggningen av maritima ärenden på länsstyrelsen, samt ligga till grund för framtida fysisk planering. Kunskapsprojektet resulterade även i en utställning *Under ytan* på Marinmuseum i Karlskrona. Utställningen handlade om maritima lämningar såsom vrak, gamla boplatser, försvarsanläggningar, rester efter fossila skogar, flygplan, gifter m.m. samt om Sveriges miljömål.[1]

1 Se t.ex. *Miljöekstra – ett nyhetsblad om miljömålsarbetet i Blekinge* nr 3 2009 och nr 3 2008 samt uppgifter på www.miljomal.se

Strupö i Kalmar län
Foto: Per Lindegård

Exempel:

Kustbebyggelseprojektet

Projektet syftade till att utveckla metoder för att beskriva hur bebyggelsen i olika kustorter förändrats och utvecklats över tid. Utgångspunkten var bl. a. miljömålen *Hav i balans & levande kust och skärgård* och *God bebyggd miljö*. Resultatet skulle kunna användas som en del i arbetet med kustzonplanering, kommunal översiktsplanering och information till allmänheten. Länsstyrelserna i Västra Götaland, Blekinge och Västernorrland medverkade. Projektets första skede genomfördes under 2010 i form av fältinventeringar i tolv olika kustorter i norra Bohuslän. Situationen vid inventeringstillfället jämfördes med situationen i början av 1980-talet utifrån materialet *Kustorter i Göteborg och Bohus län – bebyggelsens tillväxt och framtid* (1982). Resultatet av projektets första skede presenteras i en slutrapport utgiven av Länsstyrelsen i Västra Götaland.

I projektets andra skede genomfördes motsvarande inventeringar i kustorter i Blekinge och Västernorrland. I slutrapportens sammanfattas erfarenheterna från projektet.

Stor skärgårdsinventering i Kalmar län

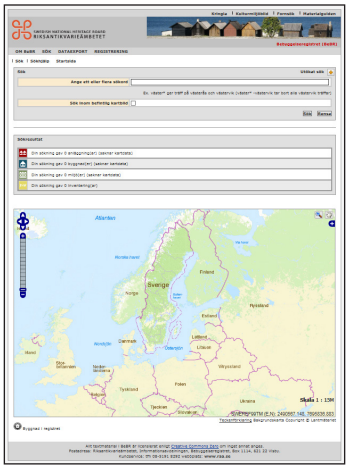
En stor satsning på inventering av skärgårdens kulturmiljöer har gjorts i Kalmar län. Arbetet bedrevs under flera år (1996-2003) och innebar en totalinventering av bebyggelsen (tillgängliggjord i Bebyggelseregistret), historisk-kulturgeografiska studier och s.k. örapporter. Örapporterna samlar tillgänglig kunskap om varje ös kulturhistoriska utveckling i en kortfattad historik där även öns landskap och bebyggelse karaktäriseras under rubriker som Natur, Historia, Bebyggelse, Dagsläget och Skydd och förordningar. Även om inventeringen hade fokus på bebyggelsen så fångar den upp landskapsperspektiven.

Syftet med inventeringen var att få ingående kännedom om öarnas äldre byggnadsbestånd och odlingslandskap, vilket gett underlag för ställningstaganden beträffande skydd, bidrag och vård av bebyggelse och odlingslandskap. Materialet kan även användas i utvecklingsprojekt, vid rådgivning, olika former av informationsinsatser samt för att utarbeta ett skärgårdens kulturmiljöprogram. Satsningen möjliggjorde en kulturhistorisk värdering av länets hela skärgård och i Regionala miljömål för Kalmar län konstateras[1]: ”Resultatet från inventeringen pekar entydligt på att Smålands skärgård är ett område med mycket stort kulturhistoriskt värde, ur vilket det egentligen inte går att bryta ut enstaka områden som varande mer kulturhistoriskt värdefulla än andra. Smålands skärgård är ett område där storskalig utvecklings-, förändrings- och byggnadsverksamhet inte förekommit och där den fysiska strukturen formad av de traditionella näringarna ännu dominerar landskapet” .

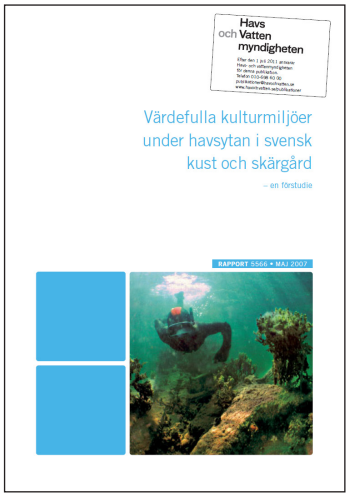
1 Länsstyrelsen Kalmar, meddelande 2003:18

Kustbebyggelseprojektet - slutrapport skede 1 & 2
Länsstyrelsen Västra Götaland, rapport 2011:29
Länsstyrelsen Blekinge, rapport 2012:10

Bebyggelseregistret
Bebyggelseregistret, BeBR, är ett nationellt informationssystem med information om det byggda kulturarvet. Många inventeringar har tillgängliggjorts via bebyggelseregistret, exempelvis skärgårdsinventeringen i Kalmar län.

Värdefulla kulturmiljöer under havsytan i svensk kust- och skärgård – en förstudie
Naturvårdverket
Rapport 2007:5566

Exempel:

Nationella myndigheter samverkar i förstudie

Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet och Statens maritima museer samverkade 2005 i en förstudie *Värdefulla undervattensmiljöer i svensk kust och skärgård - samverkanspotential mellan natur- och kulturmiljövård* (rapporten bytte senare namn och gavs efter viss redigering ut av Naturvårdsverket med titeln *Värdefulla kulturmiljöer under havsytan i svensk kust- och skärgård – en förstudie*). På uppdrag av de två förstnämnda myndigheterna har Statens maritima museers med bl.a. länsstyrelsernas hjälp gjort en sammanställning över värdefulla kulturmiljöer under vatten i havet och hur dessa sammanfaller med naturvårdens skyddade områden. Rapporten tar upp tvärsgående frågor rörande natur- och kulturmiljöer under vatten som:

- samband och kopplingar mellan natur- och kulturmiljöer under vatten,
- problem och hotbilder, och
- möjligheter till ökad samverkan och samordning gällande bevarande, förvaltning, tillvaratagande och uppföljning.

Sammanställningen ”utgör ett kunskapsunderlag inför Naturvårdsverkets, Riksantikvarieämbetets och länsstyrelsernas fortsatta arbete inom miljökvalitetsmålet Hav i balans samt levande kust och skärgård”[1]. (Genom att delar av Naturvårdsverket och Fiskeriverket slogs ihop och 2011 blev Havs- och vattenmyndigheten, ingår rapporten numera i Havs- och vattenmyndighetens skriftserie. Havs- och vattenmyndigheten är även miljömålsansvarig myndighet för detta miljökvalitetsmål.)

Det här är ett exempel på ett mycket intressant kunskapsunderlag som ännu inte verkar ha implementerats i myndigheternas arbete. Ett skäl är stuprör beträffande finansieringen.

1 *Värdefulla undervattensmiljöer i svensk kust och skärgård – samverkanspotential mellan natur- och kulturmiljövård.* Förstudie inom miljömålsarbetet, RAÄ, VN och SMM

Rekommendationer

Tydliggör miljömålskopplingen

Kunskapsuppbyggnad har under lång tid framhållits som en av de viktigaste verktygen för kulturmiljövårdens arbete. Det är en viktig strategisk fråga att kulturmiljövårdens arbete framstår som angeläget för resten av samhället. Kulturmiljöarbetet är en viktig del i arbetet utifrån miljömålen och är väsentligt för att uppnå en hållbar utveckling. Det perspektivet är en utgångspunkt i nationella mål och lagstiftning. Det finns all anledning att tydliggöra detta perspektiv vilket kan göras genom att framhålla kopplingen mellan kunskapsunderlagen och miljömålen. Det kan exempelvis handla om att tydligt uttrycka att ett kunskapsunderlag tas fram också i syftet att uppnå miljömål.

Arbeta mot mål och för största möjliga nytta

Kulturmiljövården arbetar med starkt begränsade resurser. Det framhålls i många sammanhang som ett problem i förhållande till miljömålen. Det är också tydligt att medel för kunskapsuppbyggnad via kulturmiljövårdsanslaget konkurerar med andra behov. Här är viktigt att fundera i termer av vad som leder till största möjliga nytta ur ett kulturmiljöperspektiv. Miljömålen antyder att det är kulturmiljön som helhet som ska bevaras, värnas osv. Ett väl utformat kunskapsunderlag som möjliggör att andra aktörer som exempelvis en kommun eller vattenförvaltningen kan ta ett kulturmiljöansvar kan vara väl satsade pengar.

Ta till vara tidigare erfarenheter och var lyhörd gentemot det sammanhang och den målgrupp som planeringsunderlaget riktas mot

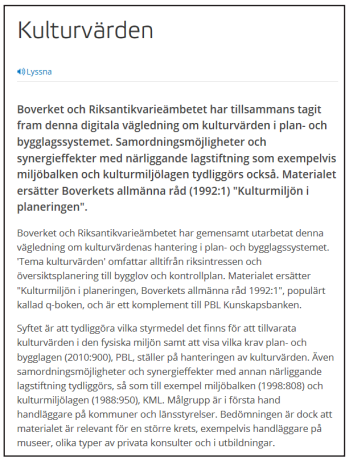
Kulturmiljövårdens uppfattning om vad som är ett bra kunskaps-/planeringsunderlag behöver inte överensstämma med planerarens. Ta utgångspunkt i andra länsstyrelsers arbete och plocka de bästa bitarna inför kunskapsuppbyggnad i länet eller i samband med bidrag till lokal dito. Tänk nytt och metodutvecklande utifrån befintliga erfarenheter och använd regionala medel smart och tidseffektivt med tanke på att resurserna är starkt begränsade.

Fysisk planering

Fysisk planering syftar till att avgöra hur mark och vatten ska användas. Det är kommunerna via plan- och bygglagen som huvudsakligen bestämmer hur mark och vatten ska användas och bebyggas. Översikts- och detaljplaner är viktiga verktyg för detta arbete. Hur marken ska användas eller hur den byggda miljön ska användas, utvecklas och bevaras är förstås av grundläggande vikt för kulturmiljöaspekter i flera miljömål. Miljömålsarbetet har fokuserat förhållandevis mycket på den fysiska planeringen både kopplat till kunskaps- och planeringsunderlag men också planeringens möjligheter att långsiktigt bevara kulturvärden i den byggda miljön. Miljömålsuppföljningen, fördjupade utvärderingar m.m. har bl.a. konstaterat att det ur miljömålssynpunkt är en avgörande fråga. Det här kapitlet, likt vägledningen i övrigt, fokuserar på länsstyrelserns roll i miljömålsarbetet.

Fysisk planering som verktyg

Plan- och bygglagen och miljöbalken är viktiga verktyg för att uppnå miljömålen avseende kulturmiljöaspekter. Miljömålsuppföljningen har till stora delar uppehållit sig vid skydd av värdefull bebyggelse och hur kulturmiljövärden hanteras i översikts- och detaljplaner. Kunskaps- och planeringsunderlag är också en fråga som har haft stort fokus i sammanhanget (behandlas närmare i kapitel *Kunskapsuppbyggnad*). Därutöver framhålls ofta antikvarisk kompetens i kommunerna som avgörande för att frågorna ska få genomslag i planeringen. I särskilda rapporter som tagits fram inom ramen för miljömålsarbetet har miljökonsekvensbeskrivningar behandlats. Hanteringen av kulturmiljövårdens riksintresseområden är för tillfället en levande fråga i länsstyrelsevärlden varför den inte kommer att behandlas ytterligare i detta sammanhang. Riksintresseområden i förhållande till miljömålen omnämns i kap. *Lagstiftning och skydd*. Det här kapitlet, likt rapporten i övrigt, fokuserar främst på länsstyrelsens roll i planeringen utifrån ett miljömålsperspektiv och kan förhoppningsvis utgöra ett komplement till det särskilda tema om kulturvärden som finns på PBL-kunskapsbanken (se nedan).

Kulturvärden

Lyssna

Boverket och Riksantikvarieämbetet har tillsammans tagit fram denna digitala vägledning om kulturvärden i plan- och bygglagssystemet. Samordningsmöjligheter och synergieffekter med närliggande lagstiftning som exempelvis miljöbalken och kulturmiljölagen tydliggörs också. Materialet ersätter Boverkets allmänna råd (1992:1) "Kulturmiljön i planeringen".

Boverket och Riksantikvarieämbetet har gemensamt utarbetat denna vägledning om kulturvärdenas hantering i plan- och bygglagssystemet. 'Tema kulturvärden' omfattar alltifrån riksintressen och översiktsplanering till bygglov och kontrollplan. Materialet ersätter "Kulturmiljön i planeringen, Boverkets allmänna råd 1992:1", populärt kallad q-boken, och är ett komplement till PBL Kunskapsbanken.

Syftet är att tydliggöra vilka styrmedel det finns för att tillvarata kulturvärden i den fysiska miljön samt att visa vilka krav plan- och bygglagen (2010:900), PBL, ställer på hanteringen av kulturvärden. Även samordningsmöjligheter och synergieffekter med annan närliggande lagstiftning tydliggörs, så som till exempel miljöbalken (1998:808) och kulturmiljölagen (1988:950), KML. Målgrupp är i första hand handläggare på kommuner och länsstyrelser. Bedömningen är dock att materialet är relevant för en större krets, exempelvis handläggare på museer, olika typer av privata konsulter och i utbildningar.

PBL Kunskapsbanken - kulturvärden

Boverket och Riksantikvarieämbetet har tillsammans tagit fram en digital vägledning om kulturvärden i plan- och bygglagssystemet. Samordningsmöjligheter och synergieffekter med närliggande lagstiftning som exempelvis miljöbalken och kulturmiljölagen tydliggörs också. Syftet är att tydliggöra vilka styrmedel det finns för att tillvarata kulturvärden i den fysiska miljön samt att visa vilka krav plan- och bygglagen (2010:900), PBL, ställer på hanteringen av kulturvärden.

www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/Kulturvarden/

Genom intervjuer av företrädare för länsstyrelserna (från kulturmiljöenheter eller motsvarande) samt i enkätsvar om regionalt och lokalt miljömålsarbete framgår att länsstyrelserna betraktar sin roll på något olika sätt. Länsstyrelsen kan vara mer eller mindre aktiv när det gäller hur kulturmiljöfrågor hanteras i den fysiska planeringen. Sammanfattningsvis bör det finnas en viss förbättringspotential och länsstyrelsen har i avseendena en viktig roll att fylla som kan bidra till miljömålsuppfyllnad.

Följande kapitel syftar inte till att utreda ansvarsförhållanden utan snarast bidra med en översikt inom området genom att i någon utsträckning tydliggöra länsstyrelsens uppdrag. Beskrivningen tar sin utgångspunkt i lagar och förordningar men också hur länsstyrelserna själva betraktar denna roll. Kapitlet redovisar rapporter och material som har tagits fram inom miljömålsarbetet och relaterar i övrigt till material som kan vara av intresse i sammanhanget. Kapitlet innehåller också några exempel på hur miljömålen kan integreras i länsstyrelsens samrådsyttranden.

Länsstyrelsens roll

När kulturmiljöarbetet utifrån plan- och bygglagen har behandlats i bl.a. miljömålssammanhang har fokus till stor del varit på brister i det kommunala arbetet. Länsstyrelsens har dock en viktig roll i sammanhanget vilken i mindre utsträckning har belysts. Det finns därför anledning att översiktligt beskriva länsstyrelsens roll när det gäller dessa frågor.

Inledningsvis kan det vara meningsfullt att konstatera att länsstyrelsens uppdrag kan beskrivas brett likväl som den egna rollen kan tonas ned till förmån för det kommunala (egen)ansvaret. Generellt kan nog hävdas att länsstyrelser som har bedrivit ett mer aktivt arbete inom området i större utsträckning framhåller den bredare synen och vice versa. I sammanhanget kanske det är mindre intressant att utreda vad rollen ska bestå i utan vi fokuser snarast på vad den *kan* bestå i. Det sistnämnda bedöms som mer intressant för miljömålsuppfyllnad. Ett aktivt arbete handlar bl.a. om att tydligt framhålla kulturmiljön som en resurs i planeringssammanhang och att kulturmiljö som allmänt intresse ska hanteras på det sätt som är tänkt utifrån lagstiftning och politiska mål. Det kan exempelvis röra sig om samverkan med länets kommuner kring kunskaps- och planeringsunderlag. Eller att aktivt verka för att kulturvärden på olika sätt tas till vara eller skyddas i planeringssammanhang. Vissa länsstyrelser har bedrivit informations- och utbildningsinsatser kopplade till exempelvis fysisk planering och värdefull bebyggelse (se vidare kap. *Utåtriktad arbetet - att kommunicera miljömål*). Ett viktigt

arbete i sammanhanget är också den översyn av kulturmiljövärdens riksintressen som pågår på många håll.

Företrädare för kulturmiljöenheter (eller motsvarande) som har intervjuats framhåller miljömålsuppdraget som en viktig ingång i det kommunala arbetet med kulturmiljöfrågor. Det ger ökade möjligheter för länsstyrelsen att uppmärksamma frågan och med olika insatser uppmärksamma kulturvärden och hur dessa hanteras utifrån plan- och bygglagen och på olika sätt förespråka hur de ska tas tillvara. Som nämndes i föregående stycke ser man på rollen på olika sätt. Utrymmet att agera utifrån kulturmiljöintresset gentemot kommunerna kan upplevas som mer eller mindre begränsat beroende på vilka ramar som den enskilda länsstyrelsen har satt upp för verksamheten. Det tycks vidare handla om vilket fokus som den enskilda kulturmiljöenheten har. En del länsstyrelser tycker att arbetet gentemot kommunerna eller att ha en mer aktiv roll gentemot kommunerna i planeringssammanhang är ett prioriterat område. Andra länsstyrelser prioriterar andra frågor.

Flera länsstyrelser har arbetat aktivt med kulturhistoriskt värdefull bebyggelse gentemot kommunerna bl.a. i samband med kunskapsuppbyggnad och genomförande av projektet Räkna Q (se kap. *Övergripande arbete*). En del länsstyrelser har också arbetat mer aktivt med rådgivning kring hur lagen ska tillämpas och hur skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse bör utformas. Någon länsstyrelse har framhållit detta som ett utvecklingsområde där man skulle vilja ha utökade möjligheter i att stödja kommunerna och verka för att frågorna får ett större genomslag i planeringen. Det är framförallt miljömålet *God bebyggd miljö* som i miljömålssammanhang har diskuterats i relation till plan- och bygglagen. Fysisk planering och användningen av mark och vatten har dock mer eller mindre relevans för samtliga miljömål som rör kulturmiljöaspekter.

Plan- och bygglagen ställer vissa krav på att kulturvärden ska tas till vara och erbjuder möjligheter att på olika sätt värna och utveckla dessa värden. Det är i första hand kommunerna som fattar beslut enligt plan- och bygglagen och det är den tillämpningen som är avgörande för hur miljömålen i form av kulturmiljöaspekter hanteras. Länsstyrelsen har i sitt uppdrag att verka för att miljökvalitetsmålen ska uppnås samt att verka för att målen får genomslag i lokal och regional samhällsplanering. Länsstyrelsen ska därutöver verka för att nationella mål i allmänhet ska få genomslag regionalt (däribland inom kulturmiljöområdet).

Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse - Underlagsrapport till fördjupad utvärdering av God bebyggd miljö
Boverket 2007

”Den genom sin volym väsentligaste delen av kulturarvet hanteras endast genom plan- och bygglagen (PBL). I PBL finns ett flertal instrument för att värna kulturvärdena. Framför allt finns det ett krav på att alla beslut i hela kedjan från översiktsplan till bygganmälan ska vila på ett rejält kunskapsunderlag. I översiktsplanen ska det redovisas hur den bebyggda miljön ska utvecklas och bevaras (4 kap 1 §). Vid planläggning ska kulturvärdena beaktas.”

Länsstyrelsen har en viktig roll planeringen när det gäller kulturmiljövärden i och med samrådsförfarandet i samband med att detaljplaner och översiktsplaner upprättas. Här har länsstyrelsen rådgivande roll i förhållande till allmänna intressen som kulturvärden. Flera länsstyrelser framhåller den här rollen som viktig i förhållande till att värna bl.a. kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Plansamråden är med andra ord ett väsentligt sammanhang där länsstyrelsen kan verka för att miljömålen ska få genomslag i den lokala samhällsplaneringen. Konkret kan det handla om att tillhandahålla och verka för att kunskaps- och planeringsunderlag som finns tillgängliga om kulturmiljön används på avsett vis eller att påtala behovet av att värdefull bebyggelse bevaras, används och utvecklas, exempelvis genom skydd. En viktig och återkommande uppgift kan också vara hur ett eventuellt skydd i form av skydds- eller varsamhetsbestämmelser ska utformas. Utöver länsstyrelsens rådgivande roll i förhållande till de allmänna intressena ska länsstyrelsen också ta tillvara statliga intressen och verka för att riksintressena tillgodoses i planeringen.

Kulturmiljö i planer

Ny plan- och bygglag – nya möjligheter för miljömålsarbetet?

I och med den nya plan- och bygglagen som trädde i kraft 2011 (2010:900) genomfördes ändringar som har relevans för miljömålen. Översiktsplanen ska ta hänsyn till och samordnas med regionala mål, planer och program av betydelse för en hållbar utveckling inom kommunen. Det innefattar regionala och nationella miljömål och därmed också de preciseringar som rör kulturmiljö.

Översiktsplaneringen är ett avgörande verktyg för miljömålet God bebyggd miljö och ändringen innebär att ÖP ska vara mer strategisk genom att samordnas med nationella och regionala mål samt ha ett helhetsperspektiv på användningen av mark och vatten.

Länsstyrelsen bör här ha en viktig roll att verka för att översiktsplanerna får den strategiska betydelse som eftersträvas, också vad gäller kulturvärden. Att översiktsplanen exempelvis samordnas på lämpligt sätt med kulturmiljöprogram eller andra kunskaps- och planeringsunderlag avseende kulturmiljö bör ingå i den rollen.

Att integrera miljömålen i planeringen beskrivs ofta som viktigt för miljömålsarbetet generellt. Att det finns brister i det nuva-

rande arbetet och att det är ett viktigt område att utveckla har i olika sammanhang framhållits. Ett par länsstyrelser har med miljömålsmedel tagit fram rapporter som syftar till att ge vägledning om hur miljömålen kan integreras i planeringen (se bl.a. exempel från Skåne och Blekinge). Vägledningarna har kanske främst kommunerna som målgrupp men har också relevans för länsstyrelsens handläggare.

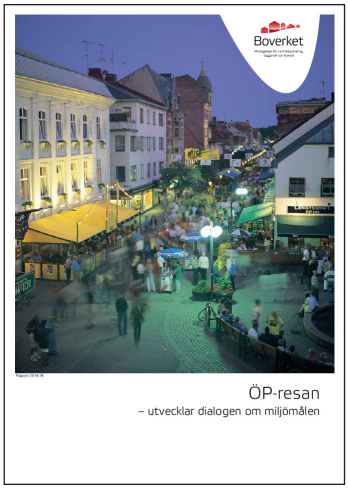
Flera länsstyrelser framhåller samrådet som viktigt för att framhålla kulturmiljöaspekterna i planeringen. I samband med samrådet kan länsstyrelsen verka för att miljömålen och kulturmiljöaspekter ska få genomslag i fysisk planering/samhällsplanering. Nationella mål bör höra till en väsentlig del av statens intressen och däribland miljömålen. Länsstyrelsen har en viktig roll i att tillhandahålla underlag för kommunens bedömningar. Till sådana underlag hör också kunskaps- och planeringsunderlag inom kulturmiljöområdet.

Översiktsplan

Länsstyrelsen roll i översiktsplaneringen kopplad till miljömål och kulturmiljöaspekter kan övergripande beskrivas enligt nedan.

- När kommunen upprättar ett förslag till översiktsplan eller ändring av planen ska kommunen samråda med länsstyrelsen (…) Syftet med samrådet är att få fram ett så bra beslutsunderlag som möjligt och ge möjlighet till insyn och påverkan. Under samrådet ska länsstyrelsen (bl.a.) särskilt ta tillvara och samordna statens intressen, tillhandahålla underlag för kommunens bedömningar och verka för att riksintressen enl 3 och 4 kap miljöbalken tillgodoses.
- I länsstyrelseförordningen preciseras bl.a. länsstyrelsens uppgifter ifråga om miljömålsarbete; ”verka för att de av riksdagen fastställda miljökvalitetsmålen uppnås (…), verka för att målen får genomslag i den lokala och regionala samhällsplaneringen”.

Länsstyrelsen har utifrån plan- och bygglagen en väsentlig uppgift i att verka för att översiktsplaneringen får den strategiska roll som är tänkt, bl.a. genom att den samordnas med nationella mål, planer och program av betydelse för en hållbar utveckling. Ett av huvudsyftena med en översiktsplan är också att redovisa ”hur den byggda miljön ska användas, utvecklas och bevaras”. En fråga som bör vara en viktig aspekt för översiktsplanens aktualitet är i vilket avseende den har koppling till aktuella kunskaps- och planeringsunderlag som berör kulturmiljö samt i vilken utsträckning den förhåller sig till kulturmiljövärden.

ÖP-resan - utvecklar dialogen om miljömålen
Boverket, Rapport 2014:18

Kulturmiljön som resurs i kommunal utveckling och planering
Riksantikvarieämbetet, 2008

- Översiktsplanens strategiska roll stärks genom att det av planen ska framgå hur kommunen i den fysiska planeringen avser att ta hänsyn till och samordna översiktsplanen med nationella och regionala mål, planer och program av betydelse för en hållbar utveckling inom kommunen.
- Länsstyrelsen ska minst en gång varje mandatperiod redovisa synpunkter om sådana statliga intressen som kan ha betydelse för översiktsplanens aktualitet. Synpunkterna ska redovisas i en sammanfattande redogörelse för kommunen.

Läs mer:

ÖP-resan

Projektet ÖP-resan är ett samarbets- och utvecklingsprojekt mellan Boverket och länsstyrelserna inom ramen för miljömålsarbetet. Projektet har haft en resplan med stopp i olika kommuner och län med olika förutsättningar att jobba med miljömålen och hållbar utveckling. Rapporten är resultatet av ett flertal diskussioner med kommuner och länsstyrelser runt om i landet. Den övergripande frågan för diskussionerna har varit problematiken runt att hantera miljömålet *God bebyggd miljö* och hållbar utveckling i översiktsplaneringen.

Kulturmiljön som resurs i kommunal utveckling och planering

Rapportens syfte är att lyfta fram goda exempel på hur kulturmiljövärden kan behandlas i översiktsplaner så att de utgör ett bra underlag för ställningstaganden. Studiens slutsatser är begränsade bl.a. beroende på att få goda exempel stod att finna. Avslutningsvis presenteras några generella slutsatser om hur kulturmiljöaspekter ska behandlas och hur beskrivningar av kulturmiljön kan förbättras.

Den kommunala fysiska planeringen har, som många gånger konstaterats, en stor betydelse för miljömålen också gällande kulturmiljöaspekter. Miljömålsarbetet utifrån *God bebyggd miljö* och kulturhistoriskt värdefull bebyggelse har till stora delar tagit utgångspunkt i att kunskaps- och planeringsunderlag är av avgörande betydelse för att kunna hävda kulturmiljövärdena i planeringssammanhang. Tillgången till aktuella underlag avseende kulturmiljö kan därmed anses ha en strategisk betydelse för att uppnå en hållbar utveckling avseende den byggda miljön.

Exempel:

Hur miljömålen kan integreras i samrådsyttranden

Exemplen nedan framhåller på olika sätt kulturmiljön som resurs vad för turism eller en god livsmiljö samt tydliggör kopplingen till miljömålet God bebyggd miljö.

”Länsstyrelsen ser mycket positivt på kommunens förhållningssätt till kulturarv och kulturmiljöer. Särskilt positivt är kommunens avsikt att anta ett kulturmiljöprogram. Att arbeta fram ett kulturmiljöprogram kan bidra till att öka allmänhetens kunskap om befintliga miljöers värde, skapa riktlinjer för vård och underhåll och peka på bebyggelsens utvecklingspotential som livsmiljö, näringsverksamhet och/eller besöksmål. Likaså kan ett gestaltningsprogram för Vadstena stad effektivt och pedagogiskt väva samman arkitektoniska, estetiska och kulturhistoriskt värdefulla kvaliteter och bidra till att Vadstenas karaktär lyftas fram och utvecklas. Att satsa på att vidareutveckla turism- och besöksmål baserade på kommunens många och upplevelserika natur- och kulturmiljöer bedöms likaså som mycket positivt. […] Många av riktlinjer och mål som ingår i planen faller väl inom ramarna för det nationella och regionala miljömålet om kulturvärden i bebyggd miljö, exempelvis förslagen på antagande av kulturmiljö- och gestaltningsprogram, riktlinjer för bevarande och underhåll samt formellt skydd i detaljplaner och områdesbestämmelser.”

(Länsstyrelsen i Östergötland samrådsyttrande ÖP Vadstena kommun, 2011)

”I kommunen finns omfattande och ambitiösa kunskapsunderlag avseende kulturhistoriskt värdefull bebyggelse (däribland Stadens yttre årsringar och Bebyggelseinventeringen). Av programmet framgår också att resultatet av den pågående revideringen av kommunens kulturmiljövårdsprogram ska redovisas i ÖP. Länsstyrelsen har genom bidragsmedel för kulturmiljövård medverkat till framtagande av nämnda kunskapsunderlag för att identifiera och beskriva områden och bebyggelse med kulturhistoriskt värde. Arbetet har bl. a. syftat till att ge förutsättningar för att kulturvärdena ska kunna säkerställas i den fysiska planeringen. Utgångspunkten har varit miljömålen och arbetet utifrån God bebyggd miljö. Översiktsplanen uttrycker ett antal strategier för att uppnå beslutade mål avseende en hållbar samhällsutveckling. Ovan nämnda kunskaps- och planeringsunderlag skulle kunna få en tydligare koppling till ÖP exempelvis genom att tydliggöra kulturmiljöns betydelse för en attraktiv boende och livsmiljö samt uttrycka strategier härför. Med tanke på översiktsplaneringens övergripande syften skulle programmet med fördel kunna redovisa tydligare strategier för hur kulturmiljövärden och kunskaps- och planeringsunderlag avseende dessa ska beaktas och hanteras i planeringen. Förtätning av befintliga miljöer kan exempelvis innebära en konflikt med kulturmiljövärden. Med tanke på de omfattande underlag som kommunen har att

tillgå avseende dessa värden bör det finnas goda förutsättningar för att undvika en sådan konflikt."

(Länsstyrelsen i Halland samrådsyttrande ÖP Falkenbergs kommun, 2011)

Detaljplaner & områdesbestämmelser

Länsstyrelsen roll avseende detaljplaner kopplat till miljömål och kulturmiljöaspekter kan på ett övergripande plan beskrivas enligt nedan.

Läs om detaljplan och områdesbestämmelser på Boverkets hemsida www.boverket.se. Ett mark- eller vattenområdes användning samt bebyggelse och byggnadsverk regleras med hjälp av detaljplan. En detaljplan eller områdesbestämmelser kan exempelvis innehålla bestämmelser om skydd av allmänna platser, byggnader eller mark som har ett värde ur kulturhistorisk eller miljömässig synpunkt.

- När kommunen upprättar ett förslag till detaljplan ska kommunen samråda med länsstyrelsen.
- Under samrådet ska länsstyrelsen (bl.a.) särskilt ta tillvara och samordna statens intressen.
- Ge råd om tillämpningen av 2 kap om allmänna intressen; bl.a. kulturvärden.
- Verka för att riksintressen enl 3 och 4 kap miljöbalken tillgodoses.
- I länsstyrelseförordningen preciseras bl.a. länsstyrelsens uppgifter inom ifråga om miljömålsarbete; "verka för att de av riksdagen fastställda miljökvalitetsmålen uppnås […], verka för att målen får genomslag i den lokala och regionala samhällsplaneringen".

I miljömålsarbetet har det funnits ett visst fokus på detaljplaneringen som verktyg för att uppnå miljömålen. Vägledningar och checklistor med kommunerna som främsta målgrupp har tagits fram. Materialet är också användbart för länsstyrelsens verksamhet och kan vara vägledande för hur miljömålsaspekter kan tas tillvara i planeringen. I likhet med översiktsplaneringen finns det inga dokument, vägledningar eller dylikt som klargör länsstyrelsens roll i förhållande till de aspekter som specifikt berör kulturvärden.

Flera länsstyrelser framhåller samrådet som viktigt för att föra fram kulturmiljöaspekterna i planeringen. Samrådsmöten är ett sammanhang då länsstyrelserna kan verka för att miljömålen och kulturmiljöaspekter ska få genomslag i fysisk planering/samhällsplanering. "Statens intressen" preciseras inte närmare. Nationella mål bör höra till en väsentlig del av statens intressen och däribland miljömålen.

Länsstyrelsen ska i samband med samrådet "särskilt ge råd om tillämpningen av 2 kap " vilket innefattar allmänna intressen i

form av bl.a. kulturvärden. Vidare anges i kapitlet att ”bebyggelse ska lokaliseras med hänsyn till stads- och landskapsbild, natur- och kulturvärdena på platsen.” Länsstyrelsen har utifrån sin roll i samrådsskedet, utöver att verka för att ta tillvara de statliga intressena, en rådgivande roll kring tillämpning av plan- och bygglagen, bl.a. när det gäller kulturvärden.

Läs mer:

Länsstyrelsen i Skåne har tagit fram en skrift detaljplanering och miljömål.

I förordet skriver länsarkitekt Elisabeth Weber: ”Översiktsplanen är det mest lämpliga planinstrumentet för att hantera miljökvalitetsmålen. Här tas de strategiskt viktiga besluten kring användningen av mark och vatten. Visionerna för kommunens utveckling redovisas. Men för att visionerna ska få genomslag krävs att de finns med hela vägen, även i de juridiskt bindande detaljplanerna.” Skriften ger en allmän introduktion till planeringen som verktyg för att uppnå miljömål. Ett avsnitt handlar specifikt om Kulturmiljö och estetiska värden med exempel på lokalt arbete i Höganäs kommun.

Handläggningsstöd i form av checklista

Länsstyrelsen i Blekinge har tagit fram en checklista för integrering av regionala miljömål i den fysiska planeringen. Rapporten är ett handläggningsstöd vid framtagande av översikts- och detaljplaner och däribland kulturmiljövärden och skydd av bebyggelse. Utifrån en poängbedömning är det möjligt att göra en samlad bedömning av planen.

Miljömålen i detaljplaneringen - hur gör man?
Länsstyrelsen Skåne
Rapport 2010:35

Checklista - ett handläggningsstöd för integrering av regionala miljömål i den fysiska planeringen
Länsstyrelsen Blekinge

Exempel:

Hur miljömålen kan integreras i samrådsyttranden för detaljplan

”Många av riktlinjer och mål som ingår i planen faller väl inom ramarna för det nationella och regionala miljömålet om kulturvärden i bebyggd miljö, exempelvis förslagen på antagande av kulturmiljö- och gestaltningsprogram, riktlinjer för bevarande och underhåll samt formellt skydd i detaljplaner och områdesbestämmelser.

En förbifart kan vara positivt för kulturmiljön, dock kan den bidra till att minska antalet besök i centrala Vadstena. Länsstyrelsen delar därför kommunens uppfattning att det är viktigt att skapa attraktiva och enkla lösningar att ta sig in i centrum. Även nylokalisering av extern handel längsmed förbifarten kan få en negativ inverkan på stadskärnans attraktivitet då befintliga butiker, besöksmål m.m. i kulturmiljöns centrum riskerar att få sämre ekonomiska förutsättningar.”

Länsstyrelsen Östergötland, Yttrande 2012-02-29,
d.nr. 401-8836-11

”Den inom kvarteret belägna brandstationen är att betrakta som en särskilt värdefull byggnad enligt plan- och bygglagens 3 kap 12 §. I den inom länet genomförda bebyggelseinventeringen har brandstationen pekats ut med hög bevarandeklass. Bebyggelseinventeringen har genomförts i syftet att identifiera bebyggelsens kulturhistoriska värden. Planförslaget innebär att en byggnad med höga kulturhistoriska värden rivs. En detaljplan för det aktuella området bör med tanke på miljömålet God bebyggd miljö ta sin utgångspunkt i de identifierade värdena och i möjligaste mån bevara dessa. Ur ett långsiktigt hållbarhetsperspektiv borde byggnaden snarast betraktas som en resurs som i samband med stadsförnyelse och förtätning i området som kan tillföra stadsmiljön något positivt.”

Länsstyrelsen Halland, samrådsyttrande, 2010-03-05,
d.nr. 402-457-10

Exempel:

Skydd av kulturvärden i detaljplan

Att kulturvärden säkerställs genom juridiskt skydd har i miljömålsarbetet betraktats som en viktig förutsättning för bevarande och långsiktig förvaltning av kulturmiljövärden. Länsstyrelsen kan utifrån miljömålen framhålla vikten av att skydda kulturvärden:

”Som underlag för planarbetet har en kulturmiljöutredning och ett gestaltningsprogram tagits fram som visar den befintliga bebyggelsens värden. Länsstyrelsen konstaterar att dessa underlag i bara begränsad utsträckning fått genomslag i planen i form av skydds-, varsamhets- och utformningsbestämmelser, trots att det är ett av planens uttalade syften.

Vilka de karaktärsdrag är, som ska bevaras, finns inte beskrivna i plan-beskrivningen. Länsstyrelsen anser att det är mycket angeläget att mer preciserade skyddsbestämmelser upprättas för de befintliga värden som bebyggelsen är bärare av och inte enbart ett rivningsförbud.

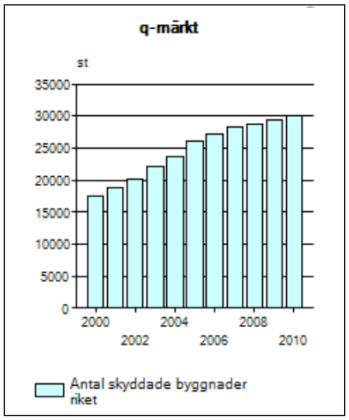
Generellt sett ska skyddsbestämmelserna (q) vara så tydliga att det framgår vilka byggnadsdelar som ska bevaras och även hur de ska underhållas. Konsekvenserna av planen ska kunna förutses och därmed bör det i planerna preciseras vad som ska skyddas mot förvanskning, t ex tak, fasad och karaktäristiska detaljer. Vad som avses bör skrivas ut på plankartan. Vilka karaktärsdrag som respektive byggnad har och som avses skyddas bör preciseras. Den varsamhetsbestämmelse (f) som omnämns i planhandlingen och som innebär en hänvisning till gestaltningsprogrammet saknas på plankartan.

Länsstyrelsen ser dock positivt på att kommunen har ambitionen att upprätta skyddsbestämmelser för den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen inom planområdet. Planen kommer på så vis att bidra till måluppfyllelsen av det nationella och regionala miljömålet 15 God bebyggd miljö.”

Länsstyrelsen i Värmland, samrådsyttrande 2011-10-12, d.nr. 402-5036-2011

”Med tanke på miljömålet God bebyggd miljö och delmålet om kulturhistoriskt värdefull bebyggelse är det positivt att kulturhistoriskt värdefulla byggnader inom planområdet försetts med relevant skyddsbestämmelse.”

Länsstyrelsen Halland, samrådsyttrande 2009-01-26, d.nr. 402-26996-09

Indikatorn q-märkt

På miljömålsportalen finns indikatorn q-märkt som bl.a. visar antalet skyddade byggnader i de län som ingår i materialet. Uppskattningsvis är endast ca 2 procent av bebyggelsen i riket skyddad via skydd- eller varsamhetsbestämmelser (se www.miljomal.se)

Kulturmiljön som resurs

Miljömålsuppföljningen har ett visst fokus på skyddad bebyggelse och länsstyrelsernas arbete i miljömålssammanhang har kanske bl. a. därigenom kommit att fokusera på detta. Skyddet kan antas stå i relation till bevarande och anses också kunna indikera omfattningen av ett lokalt kulturmiljöarbete. Skydd för kulturvärden utifrån plan- och bygglagen kan betraktats som en viktig åtgärd för ett bevarande eller långsiktigt hållbar förvaltning av bebyggelsen. Skyddet anses som särskilt viktigt i områden med högt exploateringstryck (och det är också där skyddet av byggnader tillämpas i störst utsträckning). Uppföljningen inom kulturmiljöområdet har i sin tur fokuserat på vad som är praktiskt möjligt att följa upp. Skydd av värdefull bebyggelse ger också en indikation på omfattningen av kulturmiljöarbetet i en kommun eller i ett län. Att framhålla kulturmiljön som en resurs för exempelvis regional utveckling, turism, attraktiva livsmiljöer etc är delvis ett annat perspektiv än att betona att värdefull bebyggelse ska och bör skyddas. Det finns givetvis många exempel på hur länsstyrelser också lyft fram kulturmiljön som en resurs att ta tillvara i samband med fysisk planering.

Länsstyrelsen i Östergötland har drivit ett aktivt arbete för att kulturmiljöaspekterna skulle få ett större genomslag i den fysiska planeringen samt hur länsstyrelsen i samrådsyttranden ska framhålla intressen knutna till olika sakområden. Medarbetare intervjuades med avseende på när kulturmiljöfrågorna fick genomslag i planeringen. Frågor kring hur kulturmiljöaspekter kommunicerades internt och extern diskuterades. Utifrån de slutsatser som drogs valde länsstyrelsen att i större utsträckning framhålla positiva aspekter genom att betona kulturmiljön som en resurs för bl.a. turism och attraktivt boende. Länsstyrelsen valde också att ha en person som samordnade synpunkterna avseende kulturmiljö. Detta skedde samtidigt som länsstyrelsen genomförde en kartläggning av skyddad bebyggelse genom Räkna Q.

”Utifrån de slutsatser som drogs valde länsstyrelsen att i större utsträckning framhålla positiva aspekter genom att betona kulturmiljön som en resurs för bl.a. turism och attraktivt boende.”

Stadsvandring i Åtvidaberg, riksintresse för kulturmiljö, Östergötlands län
Foto: Coco Dedering

Exempel:

Samrådsyttrande avseende översiktsplan. Exempel på formuleringar i yttrandet som framhåller kulturvärden som en resurs.

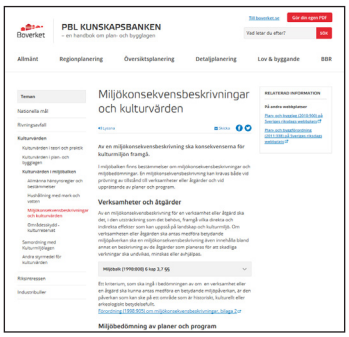
Länsstyrelsen ser mycket positivt på kommunens förhållningssätt till kulturarv och kulturmiljöer. Särskilt positivt är kommunens avsikt att anta ett kulturmiljöprogram. Att arbeta fram ett kulturmiljöprogram kan bidra till att öka allmänhetens kunskap om befintliga miljöers värde, skapa riktlinjer för vård och underhåll och peka på bebyggelsens utvecklingspotential som livsmiljö, näringsverksamhet och/eller besöksmål. Likaså kan ett gestaltningsprogram för Vadstena stad effektivt och pedagogiskt väva samman arkitektoniska, estetiska och kulturhistoriskt värdefulla kvaliteter och bidra till att Vadstenas karaktär lyftas fram och utvecklas. Att satsa på att vidareutveckla turism- och besöksmål baserade på kommunens många och upplevelserika natur- och kulturmiljöer bedöms likaså som mycket positivt.

Länsstyrelsen Östergötland, yttrande 2012-02-29,
d.nr. 401-8836-11

Miljökonsekvensbeskrivningar

Miljökonsekvensbeskrivningar har uppmärksammats som ett viktigt verktyg för att i planeringen värna kulturmiljövärden. Utvärderingar och rapporter har tagits fram med utgångspunkt i hur kulturmiljövärden hanteras i miljökonsekvensbeskrivningar och frågan har också uppmärksammats i fördjupade utvärderingar av miljömålen. Sammantaget ger rapporter och utvärderingar en bild av att det finns brister i hur kulturmiljövärden hanteras i sammanhanget. Vidare framhålls att länsstyrelserna har en viktig roll i sammanhanget.

Läs mer:

Läs mer om miljökonsekvensbeskrivningar på Naturvårdsverkets hemsida www.naturvardsverket.se samt på PBL Kunskapsbanken som har ett särskilt avsnitt om miljökonsekvensbeskrivningar och kulturvärden (www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/)

MKB i praktiken – aktörers inställning till och agerande kring kulturmiljö i transportinfrastrukturens MKB-arbete
KMV-forum/
Riksantikvarieämbetet, 2009

Kulturmiljön som resurs - Hur kulturmiljöaspekterna på ett ändamålsenligt sätt kan behandlas i miljöbedömningar och miljökonsekvensbeskrivningar
Riksantikvarieämbetet, 2007

Läs mer:

MKB i praktiken - om miljökonsekvensbeskrivningar i samband infrastrukturlösningar, bl.a. om länsstyrelsens roll
”Den här studien visar att aktörerna har en samstämmig syn på vad kulturmiljö är och hur det i grova drag bör hanteras, i teorin. I praktiken ser det i normalfallen fortfarande helt annorlunda ut. Beställarna ställer inte krav på kulturmiljöns hantering eller underlagens inriktning som ligger i linje med utvecklingen. Länsstyrelserna efterfrågar inte heller detta. Det ger inte konsulten anledning att förändra rutiner och arbetssätt eller de underlag som de producerar. Därmed finns inte heller anledning att öka närvaron av kulturmiljökompetens i processen.”

Kulturmiljön som resurs
”Länsstyrelsen är den aktör som kan vara pådrivande för en utvecklad praktik. Länsstyrelsen styr i många fall både målsättning och metod i arbetet och de har en avgörande betydelse for hur kulturmiljöaspekterna hanteras.”

Rapporten har tagits fram inom ramen för Riksantikvarieämbetets miljömålsarbete. I rapporten föreslås ett antal övergripande åtgärder som kan förväntas leda fram till en bättra praktik när det gäller kulturmiljövärdenas hantering. Rapporten ger en bra förståelse för området och de förändringsbehov som finns. Länsstyrelsens nyckelroll lyfts fram och behovet av tvärsektoriella arbetssätt betonas.

Riksantikvarieämbetet har även tagit fram *MKB och kulturmiljön* (2006). Rapporten analyserar olika framgångsfaktorer för MKB-arbete med koppling till kulturmiljö.

Utöver ovan kan också nämnas *Kulturmiljöbeskrivningar i planeringsunderlag – några exempel*, (Riksantikvarieämbetet 1996). Rapporten syftar till att visa exempel på hur kulturvärden kan hanteras i olika underlag för fysisk planering och miljökonsekvensbeskrivningar.

Rekommendationer

Integrera miljömålen i samrådsyttranden

Uppmärksamma kulturmiljövärden i samråden enligt plan- och bygglagen med hänvisning till miljömålen. Påtala behovet av skydd där ett sådant kan anses vara motiverat. Underskatta inte länsstyrelsens roll och förmåga att påverka hur allmänna intressen som kulturmiljö hanteras i planeringen.

Inta en aktiv roll

Inta en aktiv roll i samband med plansamråd och se det som ett viktigt tillfälle att verka för att miljömålen ska få genomslag i den lokala planeringen. Se den egna rollens betydelse för att tydliggöra vad aktuell plan/åtgärd får för konsekvenser för kulturmiljön/miljömålen.

Reflektera över din länsstyrelses roll vad gäller kulturmiljöaspekterna i miljökonsekvensbeskrivningar med utgångspunkt i Riksantikvarieämbetets problemformulering (se föregående sida).

Trähusbebyggelse i Kungälv, Västra Götalands län
Foto: Kristofer Sjöö

Utåtriktat arbete – att kommunicera miljömål

Länsstyrelser har framhållit vikten av ett aktivt och utåtriktat arbete. Det kan handla om att föra dialog med en viss målgrupp eller sprida information om kulturmiljö och kulturarv. Det kan också handla om utbildning riktad till tjänstemän, politiker eller allmänhet. Många insatser av det här slaget har skett över tid inom ramen för kulturmiljöarbetet. Alla sådana insatser har naturligtvis en större eller mindre relevans också för miljömålen. I det här sammanhanget fokuserar vi på utåtriktat arbete som har ett uttalat miljömålssyfte och där insatsen ska bidra till att miljömålen uppfylls. Nedan redovisas exempel på sådana insatser. Vi vill även framhålla att många av de åtgärder och exempel som varit med i föregående kapitel på olika sätt också innehåller eller tangerar utåtriktat arbete, information och kommunikation!

Utåtriktat arbete som verktyg

Flera av de länsstyrelser som vi har intervjuat framhåller att miljömålen förbättrat kulturmiljövårdens möjligheter att verka genom att de kopplar an till ett brett samhälleligt perspektiv om hållbar utveckling. Det har medfört förbättrade möjligheter att hävda kulturmiljöintresset både internt inom länsstyrelsen och gentemot externa aktörer. Vissa menar att miljömålen har lett till att kulturmiljövården i mindre utsträckning betraktas som ett särintresse. Det beror bl.a. på att miljömålen är nationella politiska mål som har en förhållandevis stor acceptans och dignitet. Det kan då finnas en potential att tydliggöra hur kulturmiljöarbetet kopplar an till målen.

Utifrån ovan är det därför intressant hur länsstyrelserna använder miljömålen i informationsinsatser och utåtriktat arbete gentemot omvärlden. Om kulturmiljövården förmår att knyta verksamheten till miljömålen och framhålla kulturmiljöarbetets relevans för att uppnå en hållbar utveckling kan det ge det större möjligheter att få genomslag för frågorna. I det utåtriktade arbetet handlar det därför i sammanhanget i hög grad om att utnyttja denna potential. Det kan handla om att gentemot kommuner framhålla att den fysiska planeringen också måste inriktas mot att bevara och utveckla kulturhistoriskt värdefull bebyggelse eller att förmå skogsbrukets aktörer att visa större hänsyn till lämningar i samband med avverkning och markberedning. Miljömålen ger en styrka som kan utnyttjas i det utåtriktade arbetet.

Läs mer:

Kulturmiljöarbete under utveckling - Delrapport i uppdraget Ett offensivt och angeläget kulturmiljöarbete

I rapporten framhåller Riksantikvarieämbetet bl.a. vikten av ett utåtriktat och inkluderande arbete.

”Kulturmiljöarbetet är alltså inte enbart en fråga för experter på ett fåtal institutioner. Det handlar inte heller om att enbart skydda fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkor. Kulturhistoriska värden är inte entydiga och självklara. Kulturmiljön har ett eget värde genom att historien kan vidga våra perspektiv på samtiden och användas som en kunskapskälla. Därmed behöver inte kulturmiljöarbetet enbart vara till ”nytta” för andra politik-och verksamhetsområden även om kulturmiljöarbetet självklart bidrar till uppfyllelsen av en mängd samhällsmål. Argument för kulturmiljöns värde i termer av ekonomiska eller miljömässiga vinster snarare än humanistiska och sociala verkar å andra sidan lättare få genomslag.”

Riksantikvarieämbetet 2015

Miljömålskonferens 2015 i Skåne anordnad av länsstyrelsen

När vi betraktar de informationsinsatser som sker är det dock slående att potentialen skulle kunna utnyttjas mer. Ett par länsstyrelser har framhållit det här som en viktig strategisk fråga. I det enskilda sammanhanget kanske det framstår som omotiverat att relatera en insats till miljömålen. Det kan dock vara strategiskt viktigt att i samband med utåtriktade insatser överlag tydliggöra kulturmiljöarbetets relevans i ett större samhälleligt sammanhang och att för omvärlden tydliggöra detta. På motsvarande sätt är det med tanke på länsstyrelsernas miljömålsuppdrag viktigt att tydliggöra de insatser som faktiskt sker som bidrar till att målen uppfylls. Som kulturmiljövårdare är det lätt att ta för självklart att verksamheten bidrar till en hållbar utveckling och att insatserna bidrar till miljömålen. Omvärlden betraktar det nödvändigtvis inte så.

Miljömålsseminarier m.m.

Flera länsstyrelser ordnar olika typer av *seminarier och konferenser* och andra utåtriktade aktiviteter om miljömålen där olika aktörer som kommuner, föreningar, organisationer och näringsliv inbjuds att medverka. Ofta drar miljömålssamordnarna det stora lasset för att ordna själva arrangemangen. Detta är förstås viktiga tillfällen till utåtriktad information och kommunikation även vad gäller kulturmiljön; vad gör länsstyrelsen inom kulturmiljöområdet, vilka åtgärder behöver genomföras av andra aktörer för att målen ska nås, och så vidare. På Skånes miljömålskonferens 2015 informerade länsstyrelsen bl.a. om skydd av Skånes natur- och kulturvärden[1]. På Länsstyrelsen i Jönköpings län har arbetet med *God bebyggd miljö* skett i form av en serie möten med en tillsatt arbetsgrupp från olika intresseområden inom och utanför länsstyrelsen, vilket fungerat mycket bra enligt kulturmiljövårdens företrädare[2].

Några län har eller har haft *nyhetsbrev* om miljömålen, där naturligtvis även kulturmiljön har eller bör ha en plats. I *Miljömål Väst – Nyhetsbrev för miljömålsarbetet i Västra Götaland,* nr 2014/2 skriver länsstyrelsen bl.a. om att Skogsstyrelsen genomfört en helikopterinventering för att se om kulturmiljöer tagit skada vid avverkningar. Via nyhetsbrevet når man en film från inventeringen. Filmmaterialet från avverkningarna ska användas vid dialog med skogsbruksaktörerna.

Genom att använda de kommunikativa redskap och resurser som länsstyrelserna har tack vare miljömålssamordnarna och miljömålsuppdraget, kan kulturmiljöarbetets relevans för att nå

1 Program för Miljömålskonferens 2015, länsstyrelsen Skåne hemsida

2 Muntlig uppgift Carl-Johan Sanglert, länsstyrelsen Jönköping

ett hållbart samhälle och miljömålen synliggöras oavsett om det har etiketterats som miljömålsarbete eller ej.

På samma sätt erbjuder även länsstyrelsens ordinarie löpande arbete med den *årliga bedömningen av miljömålen* tillfällen att sprida kunskap om hur kulturmiljön mår och vilka åtgärder som behöver genomföras. Om kulturmiljön ”tappas bort” i det sammanhanget går kulturmiljösektorn miste om en informationskanal som når såväl allmänhet som regering och riksdag. Syftet med årlig uppföljning är bl.a. att förse regering och riksdag med underlag till budgetpropositionen. RUS har 2013 och 2014 ordnat särskilda möten avseende kulturmiljöaspekterna för att söka förmå länsstyrelserna att bättre inkludera dessa i de regionala bedömningarna.

Arbete gentemot areella näringar

Skogsbruket

En stor andel forn- och kulturlämningar finns i skogsmark. Miljömålsuppföljningen visar att den negativa påverkan från skogsbruket på dessa lämningar är fortsatt hög. Flera länsstyrelser har arbetat med informationsinsatser gentemot skogsägare för att uppnå större hänsyn till kulturmiljövärden. Däribland Jönköpings län som under 2010-2011 bedrivit projektet *Kompetensutveckling – ökad hänsyn till kulturmiljövärden i skogsbruket* bl.a. med utgångspunkt i miljömålet *Levande skogar*. Projektet genomfördes i samverkan med de skogliga aktörerna och utbildnings- och informationsinsatserna riktade sig till markägare och skogsbolag. Länsstyrelsen sökte medel till projektet från EU:s jordbruksfonds stöd för ett hållbart skogsbruk som administreras av Skogsstyrelsen. De slutsatser och rekommendationer som tagits fram är av intresse för flera länsstyrelser.

Ett annat exempel kommer från länsstyrelsen i Dalarna, som framhåller att det strategiska och förebyggandet arbetet är särskilt viktigt i miljömålssammanhang. De jobbar på detta sätt i ett treårigt utbildningsprojekt riktat till skogsbruket, tillsammans med Skogsstyrelsen och Dalarnas museum. Ett annat exempel från detta län, som dock inte berör skogsbruket specifikt utan markägare i allmänhet, är arbetet med den s.k. Förstudien för västra Leksands omarrondering. Inom denna sker ett mer omfattande samråd mellan myndigheterna samtidigt som dialog förs med markägarna kring t.ex. natur- och kulturvärden, hur de påverkas av omarronderingen och hur värdena kan bevaras och utvecklas[3].

3 Intervjusvar Länsstyrelsen Dalarna 2013, se även publikationen *Västra Leksand – en förstudie om omarrondering*, Länsstyrelsen Dalarna, Rapport 2014:02

”Årlig uppföljning syftar till att förse regering och riksdag med underlag till budgetpropositionen. Årlig uppföljning ger även tillfälle att kommunicera miljömålsystemetet och utvecklingen för miljökvalitetsmålen till en bredare målgrupp, huvudsakligen via miljömål.se”

(ur Naturvårdsverkets anvisningar till länsstyrelserna om årlig uppföljning av regionala miljökvalitetsmål 2014-06-05, NV-10674-12)

Exempel:

Fornlämningar i Skogsbruket - Kompetensutveckling för ökad kulturmiljöhänsyn
Länsstyrelsen Jönköping
Meddelande 2012:6

KULTURMILJÖER

Bebyggelselämningar

Typisk byggnadstomning på skogsmark efter ett torp där framförallt den nedrasade murstocken syns som en tydlig förhöjning. Närområdet bör ses som en helhet och kan innehålla fler lämningar av olika typ. Här kan även finnas ett biologiskt kulturarv.

Definition
Orubrica lignoholtobbyggelse, bytorst och hagrunder i form av lämningar efter mindre och större bebyggelseenheter, gård, torp, fäbod, etc., samt vidare andra typer av hagrunder efter olika verksamheter t.ex. lövarar, ängslador, utbua, sommarladugårdar och jordkällare m m.

Målbild
Objektet är fritt från kör- och markskador och fritt från täckande ris. Inga träd växer på eller i absolut närhet till lämningarna med undantag av ett till bebyggelsen tillhörande biologiskt kulturarv, såsom t ex syren eller äldre vårdträd.

Historik och funktion
Byggnadslämningar har tillkommit sedan människorna började bli bofasta eller bygga mer varaktiga hus för bostad eller verksamhet. Den vanligaste typen är efter torp, gårdar och fäbodar från 17- och 1800-tal. Vanligen syns en översiktt stenhög som utgör den rasstrade skorstenen. Ofta finns även en stensatt källarhål, en trappsten eller de större hörnstenarna på grunden. Bebyggelselämningar kan bestå av flera mer eller mindre intilliggande husgrunder inklusive övergrivna åkrar, stjänginrissen och stenröjda ytor i form av tomt, gårdsplan eller tun. På och omkring bebyggelsen kan även ett biologiskt kul-

Bebyggelselämningar
Exempel på faktablad som tagits fram inom Skogsstyrelsens projekt *Dialog om miljöhänsyn*

Se hemsida:
www.skogsstyrelsen.se/Aga-och-bruka/Skogsbruk/Skota-skog-/God-miljohansyn/

Ett bra exempel på utåtriktat arbete med dialog och miljömål i fokus är också *Dialog om miljöhänsyn*. Här har Skogsstyrelsen tillsammans med representanter från andra berörda myndigheter (däribland länsstyrelser), skogsbruket och ideella organisationer tagit fram målbilder för en god miljöhänsyn. En särskilt arbetsgrupp har jobbat med att ta fram målbilder för skogssektorns hänsyn till kulturmiljöer, och då särskilt övriga kulturlämningar, i samband med skogsbruksåtgärder. I rapporten *Målbilder för god miljöhänsyn* presenteras såväl generella målbilder för kulturhänsyn som särskilda hänsyn för olika typer av vanligt förekommande kulturmiljöer/-lämningar som exempelvis röjningsrösen, bebyggelselämningar, färdvägar och stigar och tjärframställningsplatser [1]. Detta har också resulterat i bl.a. faktablad som är tillgängliga via Skogsstyrelsens hemsida.

Läs även om *En dörr in* i kapitel *Tvärsektoriell samverkan.*

1 *Målbilder för god miljöhänsyn,* Skogsstyrelsen, Rapport 2013:5,

Ringlande stenmurar och odlingsrösen i skogsmark i Småland
Foto: Per Lindegård

Jordbruket

Med utgångspunkt i Landsbygdsprogrammet sker en stor mängd insatser som är knutna till rådgivning och utbildning till markägare med flera. Bland många goda exempel finns kurser på temat ”Lär känna din by” som anordnas av bland annat länsstyrelserna i Västra Götaland och Halland. Kurserna tar utgångspunkt i natur- och kulturvärden på platsen. Andra kurser som länsstyrelserna anordnar handlar om praktisk byggnadsvård, hur man bygger trägärdesgårdar eller restaurerar stenmurar. Länsstyrelsen i Jämtland har drivit rådgivningsprojektet *Rikare odlingslandskap*, som utgår från miljömålen och där kulturmiljön ingår som en självklar del.

Många vittnar om att den här typen av åtgärder har stor betydelse för att väcka intresse, sprida kunskap och få fler åtgärder att komma till stånd.

Många informationsinsatser har kretsat kring det särskilda schablonbidrag som tidigare funnits inom Landsbygdsprogrammet och Utvald miljö gällande överloppsbyggnader/ekonomibyggander. Informationsinsatserna har handlat om att informera om möjligheten att söka bidrag och i vissa fall kring att lyfta fram de insatser som har ägt rum. Länsstyrelsen i Västra Götaland har drivit ett aktivt arbete på området. Det särskilda schablonbidraget och insatserna via landsbygdsprogrammet är tätt förknippade med miljömålet *Ett rikt odlingslandskap*. Västra Götaland har bland annat tagit fram skriften *Husen som blev över – varsam renovering ger nytt liv*. Den lyfter fram insatser som har skett med hjälp av bidraget under 2006 – 2007. I skriften *Ladans lov* ger länsstyrelsen i Kalmar råd och vägledning om hur äldre ekonomibyggnader kan användas för nya verksamheter. Läs mer i kap. *Kunskapsuppbyggnad* och *Vård med miljömålsnytta*.

Den kurs- och rådgivningsverksamhet som sker inom bl.a. Landsbygdsprogrammet framhålls av länsstyrelserna som ett bra och effektivt verktyg. Här lär sig några kursdeltagare att bygga trägärdesgård.
Foto: Liselotte Källström

Exempel:

Kurser på temat *Lär känna din by* arrangeras av länsstyrelsen Halland
bykurser.hemsida24.se

Klimatförändringar och kulturhistoriska byggnader i Värmland - anpassning genom förebyggande underhåll
Länsstyrelsen Värmland, 2012

Klimatanpassning

Arbetet med att anpassa samhället till ett förändrat klimat relaterar till miljömålet *Begränsad klimatpåverkan*. Dels är det en målsättning i sig att begränsa klimatpåverkan och dels utgör ett förändrat klimat ett hot mot bland annat natur- och kulturvärden. Klimatanpassning är en fråga som berör kulturmiljön och kulturmiljöarbetet. När det gäller informationsinsatser har länsstyrelsen i Värmland tagit fram en folder om *Klimatförändringar och kulturhistoriska byggnader i Värmland – anpassning genom förebyggande underhåll*. Foldern riktar sig till fastighetsägare och redovisar viktiga åtgärder som man som fastighetsägare bör tänka på när det gäller förebyggande kontroll och underhåll. Den redovisar också vilka problem som ett förändrat klimat kan föra med sig när det gäller värdefull bebyggelse.

Arbete gentemot kommuner

Dialog om skyddad bebyggelse m.m.

Några länsstyrelser nämner att de med informationsinstatser och/eller i dialogform gentemot kommunerna har uppmärksammat behovet av och formerna för skydd av bebyggelse i detaljplanering. Arbetet har skett bland med utgångspunkt i genomförande av Räkna Q (se kap. *Övergripande arbete*). Dialogen har bl.a. riktat sig till bygglovshandläggare eller skett i samband med länsplangruppsmöten eller motsvarande arrangemang då länets planhandläggare och länsstyrelsen träffas för att utbyta information och erfarenheter. I samband med nämnda insatser har exempelvis resultatet av Räkna Q-kartläggningen tydliggjorts och legat till grund för en diskussion. I Kalmar län har skydd av och kunskapsunderlag för kulturmiljöer vid *Levande sjöar och vattendrag* varit föremål för information och diskussion på s.k. länsplanedagar med kommunerna.

Seminarium om skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse

Länsstyrelserna i Östergötland, Halland och Västra Götaland anordnade i samverkan med RUS och Göteborg stadsmuseum ett seminarium om skyddad värdefull bebyggelse. Seminariet tog utgångspunkt i slutsatser kring skyddad bebyggelse. Seminariet mötte stort intresse från kommuner i västra Sverige och antalet deltagare fick begränsas i förhållande till lokalens storlek. För arrangörerna var det tydligt att det finns en efterfrågan från kommunerna kring information från länsstyrelserna vad gäller skydd av bebyggelse i detaljplaner eller områdesbestämmelser. Arrangörerna kunde också konstatera att intresset för frågan från tjänstemannasidan i kommunerna är mycket stort. Projektet finansierades av miljömålsmedel från Naturvårdsverket.

Kommunstödsprojektet - Lokalt arbete med miljömål

Länsstyrelserna har utifrån sitt miljömålsuppdrag i uppgift att stödja kommunerna och verka för att miljömålen får genomslag i samhällsplaneringen. Med utgångspunkt i uppdraget har RUS under 2013-2014 tagit fram en *Guide till lokalt arbete med miljömål*. Guiden är intressant på flera sätt då den utgör en länsstyrelsegemensam produkt samt utgår från en helhetssyn på lokalt miljöarbete. Rapporten ska utgöra ett stöd till kommunerna vars arbete är grundläggande för miljöarbetet också vad gäller kulturmiljö. Miljömålsuppdraget ansluter också väl till länsstyrelsernas återrapporteringskrav i regleringsbrevet för 2014-2015 om hur länsstyrelserna arbetar med att främja kommunernas kulturmiljöarbete. Guiden innehåller en särskild del om kulturmiljö som bland annat exemplifierar hur en kommun kan arbeta med lokala miljömål som innefattar kulturmiljöaspekter samt pekar på kulturmiljöarbetet som en del i kommunens miljöarbete. Underlaget kan vara en bra utgångspunkt för dialog med kommunerna. Rapporten utgör också en bra plattform för att framhålla kulturmiljöfrågans relevans i det lokala miljöarbetet.

Insatser kring riksintressen

Flera länsstyrelser har i samband med insatser som syftar till översyn av kulturmiljövårdens riksintresseområden fört dialog med kommunerna eller ordnat seminarier med koppling till arbetet. Det är ett arbete som har relevans för miljömålen. I den offentliga debatten har riksintressen ofta framställts som ett hinder för bostadsbyggande m.m. Bostadsbyggande ställs mot kulturhistoriska värden. Riksantikvarieämbetet har i samband

K-märt? - Skydd av kutlurhistorisk bebyggelse i den kommunala planeringen
Länsstyrelsen Östergötland
Rapport 2013:13

Ett seminarium anordnades under 2013 som tog utgångspunkt i rapporten.

Guide till Lokalt arbete med miljömål
RUS/Länsstyrelsen Västra Götaland, Rapport 2014:54

"Guiden ska ge stöd och inspiration i det lokala miljöarbetet. Guiden riktar sig till dig som är kommunal miljöstrateg, men även till andra kommunala tjänstemän och politiker."

med projektet *Kulturmiljövårdens riksintressen* tagit fram en vägledning. Där framgår bland annat att miljöbalkens syfte är att främja en hållbar utveckling vilket exempelvis handlar om att hushålla med mark- och vattenområden som är förknippade med natur- och kulturvärden. I vägledningen framhålls också att tillvaratagande av kulturmiljövårdens riksintressen har en avgörande betydelse för att nå de nationella miljömålen och målen för kulturmiljöarbetet, se vidare kap. *Lagstiftning och skydd.* Insatser som syftar till att se över riksintresseområden och ta fram fördjupade underlag bidrar således till att miljömålen kan uppnås och bör därför kommuniceras gentemot omvärlden och kommuner. Det ska inte ses som en självklarhet att omvärlden betraktar kulturmiljövårdens riksintresseområden som ett instrument som främjar en hållbar markanvändning och som bidrar till miljömålens uppfyllnad. Flera länsstyrelser har i sina åtgärdsprogram för miljömålen lyft in åtgärder kring kulturmiljövårdens riksintresseområden.

Dialog och samtal i Kronoberg

Länsstyrelsen i Kronoberg bedriver ett aktivt och utåtriktat arbete. På residenset ordnas regelbundet samtal kring olika sakfrågor. Representanter från kommuner, näringsliv, organisationer och andra statliga myndigheter brukar delta vid samtalen vilka alltid leds av landshövdingen. Målsättnigen är att synliggöra länsstyrelsens kunskap och kompetens och skapa förståelse för andras roller och försöka skapa samsyn och gemensamma lösningar. De strategiska samtalen berör inte specifikt miljömål eller kulturmiljöarbete utan framhålls här som en intressant arbetsform som är tillämplig för att hantera miljömåls- och kulturmiljöfrågor som är förknippade med en särskild problematik och där en ökad samsyn och erfarenhetstutbyte skulle kunna vara viktigt. Ett strategiskt samtal handlade om fornlämningar i skogsbruket. Vilket är en fråga som har tydlig koppling till miljömålet *Levande Skogar*. Samtalet tog bland annat sin utgångspunkt i de informationsinsatser som länsstyrelsen i Kronoberg bedrivit kring fossil åkermark och samlade ett större antal aktörer som på olika sätt hanterar frågan.

Ytterligare exempel på systematiskt utåtriktat arbete finns i Kronoberg i och med länsstyrelsens arbete med fördjupade riksintressebeskrivningar där man arbetar utifrån en dialogmodell. Utifrån bilder och kartor presenteras fördjupningen muntligen för både politiker och förvaltning i kommunen. Varje kommun får därefter ett material som består av en rapport, affisch och karta.

Sektorsdialoger i Dalarna

Ett annat intressant exempel på utåtriktat arbete, och där miljömålen är utgångspunkt, kommer från Dalarna. Länsstyrelsen Dalarna inledde under 2012 en rad så kallade sektorsdialoger med företrädare för olika sektorer som är användare av miljön och vars verksamheter har stor betydelse för om miljömålen ska uppnås. Kulturmiljöenheten har deltagit i sektorsdialogerna inom skogsnäringen, jordbruk och landsbygd, energiproduktion, transportnäringen, besöksnäringen och byggsektorn. Under 2012 har dessa dialoger landat i att aktörerna inom olika sektorer tillsammans med myndigheterna formulerat åtgärder för att nå miljömålen. Aktörerna har också tagit på sig eller är delaktiga i genomförandet av många åtgärder[1].

Information till fastighetsägare om natur- och kulturvärden

Länsstyrelsen Jönköping driver tillsammans med Skogsstyrelsen och länsstyrelserna Kalmar och Kronoberg projektet *Samlad fastighetsspecifik information*, även benämnt *Ett fönster ut*, som handlar om att ge fastighetsägare en samlad ingång på webben till information om natur- och kulturvärden på den egna fastigheten. Tanken är också att ge vägledning om skötsel, om möjlig rådgivning och möjlighet till ekonomiska stöd genom en och samma kanal. Förstudien presenterades 2014. Syftet är ”att bidra till ökad miljömålsuppfyllelse genom att främja och stimulera till bevarande och utveckling av natur- och kulturvärden och samtidigt förenkla för både fastighetsägare och myndigheter. De miljökvalitetsmål som främst gynnas är Levande sjöar och vattendrag, Hav i balans samt Levande kust och skärgård, Myllrande våtmarker, Levande skogar, Ett rikt odlingslandskap, Storslagen fjällmiljö, God bebyggd miljö samt Ett rikt växt- och djurliv.” I motiven för att få till stånd Ett fönster ut framhålls att bästa sättet att skydda natur- och kulturvärden är genom att skapa intresse och därmed ökad medvetenhet och engagemang. Med ökat kunnande om sin omgivning känner de flesta personer en större respekt för de värden som finns samtidigt som intresset ökar för att lära sig mer och för att bevara. Fastighetsägare är en mycket viktig grupp när det gäller att bevara våra natur- och kulturvärden i och med sina möjligheter att påverka vårt landskap. De har därmed en viktig roll i arbetet med att nå våra nationella miljömål och utveckla landsbygden.[2]

Ett fönster ut - förslag på informationsmodell som förenklar och ger miljömålsnytta

Projektet drivs av länsstyrelserna i Småland och Skogsstyrelsen. Läs mer om projektet på bl.a. Länsstyrelsen Kronobergs hemsida.

1 Intervjusvar Länsstyrelsen Dalarna 2013

2 *Resultatdel Samlad fastighetsspecifik information - en gemensam förstudie mellan Länsstyrelse i Jönköpings län, Länsstyrelsen i Kronobergs län, Skogsstyrelsen samt Länsstyrelsen i Kalmar län*. Länsstyrelsen Jönköping, Rapport 2014:09

Vårda Vattendragens Kulturarv
Exempel på illustration som tagits fram till informationsmaterial i projektet.
Illustration: Niklas Johansson

Vårda Vattendragens Kulturarv

Projektet *Vårda Vattendragens Kulturarv* är en treårig (2013-2015) regional satsning där kulturmiljövården vid länsstyrelserna i Skåne, Halland, Västra Götaland, Blekinge, Kalmar, Kronoberg, Jönköping, Östergötland och Gotland deltar. Arbetet tar sin utgångspunkt i miljömålet *Levande Sjöar och vattendrag*. Projektet syftar till att informera om kulturmiljöer vid sjöar och vattendrag och att stimulera till vård- och bevarandeinsatser. Fokus för det länsgemensamma arbetet har varit att ta fram broschyrer, faktablad och bildspel. Materialet kommer att presenteras på länsstyrelsernas gemensamma hemsida.

Projektet är ännu inte avslutat och informationsmaterialet kommer att vara färdigställt under 2015. Arbetet med att ta fram ett informationsmaterial kompletterar de insatser som sker inom de kunskapsuppbyggande *Kulturmiljö och vattenförvaltning* i Södra Östersjöns vattendistrikt respektive *VaKul* i Västerhavets vattendistrikt (se kap. *Kunskapsuppbyggnad*). Projektet är i sammanhanget intressant eftersom ett större antal länsstyrelser samverkat kring en gemensam fråga där det finns ett informationsbehov. Därtill att det kompletterar befintliga samverkansprojekt som syftar till kunskapsuppbyggnad. Projekten har tillsammans i hög grad bidragit till att föra upp frågan om kulturvärden vid sjöar och vattendrag på agendan. Miljömålet har i sammanhanget varit en mycket tydlig utgångspunkt och utgjort en förutsättning för att arbetet har kommit till stånd.

Läs mer om projektet i kap. *Vård med miljömålsnytta.*

Fler exempel

Slutligen ska framhållas att många av de åtgärder och exempel som förekommer i övriga kapitel på olika sätt också innehåller eller tangerar utåtriktat arbete, information och kommunikation, t.ex.:

- att ta fram och sprida kunskaps- och planeringsunderlag av olika slag och att framhålla deras betydelse för att nå uppsatta mål, kap *Kunskapsuppbyggnad* och *Fysisk planering*
- att synliggöra miljömålen i strategier, beslut och liknande, kap. *Övergripande arbete, Vård med miljömålsnytta, Fysisk planering* och *Lagstiftning och skydd*
- kampanjinriktade insatser som förutsätter information och kommunikation, kap. *Vård med miljömålsnytta*
- tvärsektoriella arbetssätt och projekt som tar fasta på dialog och förankring, kap. *Tvärsektoriell samverkan*.

Rekommendationer

Tydliggör miljömålskopplingen

Synlig- och tydliggör kopplingen till miljömålen i de utåtriktade insatser som sker. Det kan stärka möjligheterna att få genomslag för frågorna och ge de en större vikt i samhällsplaneringen. Ur ett strategiskt perspektiv är det viktigt att tydliggöra för omvärlden att det kulturmiljövårdande arbetet har relevans ur ett bredare samhälleligt perspektiv.

Använd befintliga kanaler

Ta tillvara de möjligheter och tillfällen som länsstyrelsen ändå har eller särskilt ordnar i form av t.ex. regionala miljömålsseminarier, nyhetsbrev om miljön/miljömålen och den regionala uppföljningen för att kommunicera kulturmiljöarbete och behov av insatser. Här finns tillfälle att föra ut budskap om byggnadsminnen som tillkommit, pågående projekt eller åtgärder som behöver genomföras.

Samverka med andra

Om flera länsstyrelser kan samverka kring en viss fråga kan det innebära att man når ett bättre resultat och kan få större genomslag för frågan. Enskilda länsstyrelser genomför viktiga insatser och tar fram ett material eller intressanta utåtriktade arbetssätt som skulle kunna användas av fler. Hitta former för samverkan och utbyte mellan länsstyrelser också på handläggarnivå.

Vård med miljömålsnytta

I länsstyrelsernas arbete ingår att i egen regi eller genom bidrag vårda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, fornlämningar, landskap och hela kulturmiljöer. Behoven av ökade resurser har i många sammanhang lyfts fram som en grundläggande förutsättning för att uppnå miljömålen för kulturmiljön och för att få igång åtgärdsarbetet. Länsstyrelserna måste fortsätta verka i frågan, ”skam den som ger sig”! Samtidigt behöver kopplingen till miljömålen synliggöras bättre. Åtgärder kan i högre utsträckning styras mot att nå miljömål av särskild relevans för det egna länet. Det finns flera goda exempel på hur länsstyrelserna kan synliggöra miljömålen i bidragsbeslut. Vad gäller riktade insatser, exempelvis styrning mot ett särskilt miljömål, har flera län arbetat med odlingslandskapets ekonomibyggnader och kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Ofta sker det inom ramen för större projekt, ibland med flera finansiärer och med ett kampanjinspirerat arbetssätt. Detta arbete kan inspirera till målstyrda insatser även inom andra miljömål och temaområden. Ett verktyg som skulle kunna utvecklas är fornvårdsprogrammen. Detsamma gäller integreringen av natur- och kulturmiljövård i skyddade områden, och att stödja och uppmuntra den ideella sektorn.

Vård som verktyg

Vårdande insatser behövs för att bevara och bruka kulturmiljöer och är därmed ett viktigt verktyg för att nå miljömålen. Vård av kulturmiljöer genomförs dagligen av fastighetsägare och föreningar. Med vård avses i detta kapitel *länsstyrelsernas arbete* med att i egen regi eller genom bidrag vårda kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, fornlämningar, landskap och hela kulturmiljöer. Arbetet upptar en ganska stor del av länsstyrelsernas tid. Skyddade miljöer och objekt såsom byggnadsminnen, kulturreservat och fornlämningar i länsstyrelsernas fornvårdsprogram prioriteras vad gäller kulturmiljöanslaget. Inom Landsbygdsprogrammet 2007-2013 ryms flera insatser som kommer kulturmiljövärden till godo, framför allt ett par av miljöersättningarna och insatser inom Utvald miljö. I någon mening kan allt detta arbete sägas vara miljömålsarbete. Ett problem är dock att kopplingen till miljömålen inte alltid medvetandegörs, varken för de egna handläggarna eller exempelvis en bidragsmottagare. Det innebär bl.a. en förlorad möjlighet att informera om vad som faktiskt utförs och vilka mål åtgärden gynnar.

”Vårdande insatser behövs för att bevara och bruka kulturmiljöer och är därmed ett viktigt verktyg för att nå miljömålen.”

Behoven av ökade resurser har i många sammanhang lyfts fram som en av de viktigaste aspekterna för att uppnå miljömålen för kulturmiljön och för att få igång åtgärdsarbetet[1]. Riksantikvarieämbetet påpekar i sin årsredovisning 2011 att kulturmiljöanslaget är underdimensionerat, bl.a. i förhållande till miljömålsarbetet:

”Länsstyrelserna har i sin bidragsgivning prioriterat de objekt som är skyddade enligt lag. Det har lett till att kulturvärden som saknar skydd fått minskad möjlighet till bidrag, vilket innebär att byggnader och andra landskapselement riskerar att förfalla. Upplevelsen av landskapet kan därmed förlora en viktig dimension. En annan konsekvens är att kunskapsöverföringen av det antikvariska synsättet till de oskyddade miljöerna minskar eftersom den kontaktyta som anslaget innebär går förlorad. Den Europeiska landskapskonventionens helhetssyn på landskapet och på människan, men även miljömålsarbetet, genererar efterfrågan på kulturmiljövårdens insatser och medverkan. KMV-anslaget är dock i dag inte dimensionerat för att täcka dessa behov. För att möta dessa behov behöver både anslaget öka och det strategiska och målinriktade arbetet utvecklas.”

Det är viktigt att länsstyrelserna fortsätter driva frågan genom alla sina kanaler, däribland uppföljningen och bedömningar inom miljömålssystemet. Trägen vinner! Samtidigt kan befintliga anslag användas mer effektivt, ge mer kulturmiljönytta. Och vård kan utföras och utförs genom fler typer av anslag.

1 Framhålls bl.a. vid intervjuer med länsstyrelseföreträdare. Framgår av FU12 och FU15 samt av Riksantikvarieämbetets årsredovisning 2011.

För länsstyrelsernas beslut, olika åtgärder	Utbetalade medel, mnkr			Utbetalade medel %			Antal objekt		
	Totalt			Totalt			Totalt		
För länsstyrelsernas beslut, olika åtgärder	2013	2012	2011	2013	2012	2011	2013	2012	2011
Kunskapsunderlag	36,4	35,2	31,8	16	15	14	237	203	202
Varav 9§	24,9	24,4	24,9	11	11	11	83	78	102
Vård	160,3	157,5	165,3	68	68	71	1065	1005	1197
Information/ tillgängliggörande	33,5	31,5	27,3	14	14	12	314	343	313
Arkeologi	3,7	6,3	7,3	2	3	3	83	84	87
Övrigt	0	0,3	1,0	0	0	0	0	1	2
Summa	**234,7**	**230,8**	**232,7**	**100**	**100**	**100**	**1699**	**1636**	**1801**

Tabellen visar en delmängd

Utdrag ur RAÄ:s årsredovisning 2013 som visar huvudsaklig fördelning på insatser för de medel som länsstyrelserna har (kulturmiljöanslaget).

Vård via olika anslag

Kulturmiljövårdsanslaget

Kulturmiljövårdsanslaget är det enskilt största anslaget som länsstyrelsernas kulturmiljöenheter via Riksantikvarieämbetets delegering förfogar över. Det används huvudsakligen till vård av och information om kulturhistoriskt värdefulla byggnader, landskap och fornlämningar, med prioritet till skyddade miljöer och objekt. Därutöver används det till bildande av kulturreservat, kunskapsunderlag och vissa arkeologiska åtgärder. Under 2011-2013 användes knappt 70 % av kulturmiljöanslaget till vård, se tabell på föregående sida. Vad kulturmiljövårdsanslaget kan användas till regleras av *Förordning (2010:1121) om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer*. Varken i förordningen, i Riksantikvarieämbetets handbok[1] eller på Riksantikvarieämbetets hemsida[2] görs någon koppling till just miljömålen. Detsamma gäller Riksantikvarieämbetets mall och instruktioner för länsstyrelsernas s.k. treårsplaner för kulturmiljöanslaget[3]. I vilken utsträckning länsstyrelserna ändå relaterat sina treårsplaner till miljömålsarbetet har inte undersökts.

Exempel:

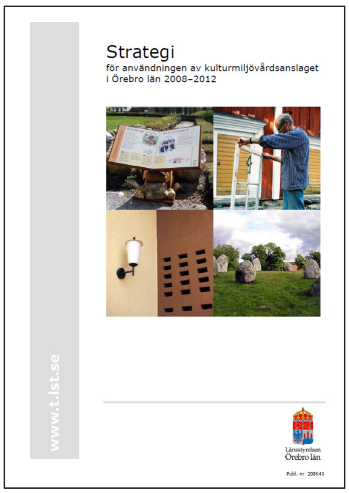
Örebro län är ett bra exempel på en länsstyrelse som tydligt inkluderar miljömålen i sin strategi för användningen av kulturmiljöanslaget (2008-2012). Miljömålen lyfts fram och beskrivs som en av fem övergripande prioriteringarna där man särskilt betonar att ”Länsstyrelsen bör prioritera insatser som medverkar till att miljömålen uppnås.” I de regionalt prioriterade temaområdena finns sedan miljömålen med som en röd tråd, bl.a. under rubriken Förväntade effekter. Bland de prioriterade områdena för bebyggelse lyfter man exempelvis fram bebyggelse med anknytning till kulturhistoriskt värdefulla sjöar och vattendrag med utgångspunkt i de 17 särskilt kulturhistoriskt värdefulla vattenmiljöer som pekats ut som underlag för arbetet med delmål 1 *Levande sjöar och vattendrag*.

1 Se Riksantikvarieämbetets Anslaget 7:2 Bidrag till kulturmiljövård – en handbok för länsstyrelsernas handläggning Version 1.9 2012-06-28

2 Se RAÄ:s hemsida 2012

3 Se mail och mall i utskick till länsstyrelserna från Riksantikvarieämbetet 2012-03-13

Eftersom varken förordningen eller andra styrande och rådgivande dokument tar upp miljömålen är det upp till varje enskilt län att utifrån intresse och ambitionsnivå synliggöra eller aktivt arbeta med kulturmiljöanslaget som ett mer miljömålsinriktat verktyg.

Strategi för användningen av kulturmiljövårdsanslaget i Örebro län 2008-2012
Länsstyrelsen Örebro
Publikation 2008:43

Överloppsbyggnad i form av jordkällare som restaurerats med bidrag via Landsbygdsprogrammet, Sävsås, Hylte kommun, Hallands län
Foto: Lena Berglund

Uppföljning av kulturmiljöanslaget via Källa

Sedan registreringsystemet Källa togs i bruk 2007 ska länsstyrelserna för bidragsärendena ange berörda miljökvalitetsmål. Det ger möjligheter till uppföljning av hur åtgärder med bidrag från kulturmiljöanslaget fördelar sig mellan olika mål. Riksantikvarieämbetet genomför inga sådana särskilda uppföljningar i dagsläget. Länsstyrelserna kan dock själva ta fram statistik i syfte att följa upp, analysera eller lyfta fram åtgärder som kulturmiljö genomfört av relevans för miljömålen. Det är ett sätt att synliggöra kulturmiljöarbetet vis a vis miljömålsarbetet.

Landsbygdsprogrammet 2007-2013

Sett i antal kronor utgör miljöersättningarna *Betesmarker och slåtterängar* och *Natur- och kulturmiljöer i odlingslandskapet* och inom Utvald miljö *Restaurera överloppbyggnad*, *stenmurar*, *trägärdesgårdar* m.fl. insatser det största ”anslaget” som länsstyrelserna betalar ut och som kommer kulturmiljön och kulturlandskapet tillgodo. Inom Utvald miljö finns även en satsning med koppling till *Storslagen fjällmiljö* och byggnader i samiska miljöer, vars handläggning sköts av sametinget[1]. Därutöver bidrar andra delar av Landsbygdsprogrammet till kulturmiljövård.

Vad gäller insatser inom Landsbygdsprogrammet är det tydligt att flera länsstyrelser bedrivit riktade insatser till förmån för just ekonomibyggnader och överloppsbyggnader, något som under programperioden 2007-2013 funnits med i Utvald miljö. Miljöersättningarna till ängs- och betesmarker och natur- och kulturmiljöer i odlingslandskapet (”kult-stödet”, skötsel av landskapselement) har en mycket stor betydelse för vården av kulturlandskapet, och kopplingen till miljömålet *Ett rikt odlingslandskap* är både uppenbar och specifikt uttalad. Men ersättningar och åtgärder inom landsbygdsprogrammet berör även andra miljömål som *Storslagen fjällmiljö* (där det finns en särskild miljöersättning för kulturmiljö i renskötselområden), *Myllrande våtmarker, God bebyggd miljö* (restaurering överloppsbyggnader m.m.) och *Levande skogar* (t.ex. genom ersättning för skogsbete). Det är ibland lätt att glömma bort att så pass stora belopp – och så många vårdinsatser – årligen kommer kulturmiljövärdena till godo via landsbygdsprogrammet. Därför är det också viktigt med en drivande kulturmiljövård i det arbetet.

2014 infördes ett nytt landsbygdsprogram varvid miljöersättningen för skötsel av landskapselement och stödet till restaurering av överloppsbyggnader försvann. De riktade ersättningar

1 Se t.ex. Länsstyrelsen Norrbottens hemsida, www.lansstyrelsen.se/norrbotten

för skötsel och restaurering av kulturmiljöer som fanns 2007-2013, och som nu tagits bort, omfattade närmare en miljard kronor [2]. En så pass stor försämring av ekonomiska styrmedel (ett tapp på nästan en miljard!) är naturligtvis ett hårt slag för kulturmiljön och kommer att innebära försämrade möjligheter att nå *Ett rikt odlingslandskap*. Det kommer att finnas insatser för kulturmiljön i det nya programmet (projektstöd) men hur och i vilken omfattning är i skrivande stund oklart, och totalt sett handlar det om betydligt mindre belopp än i förra programperioden.

2 Detta framgår av SJV:s remissversion av fördjupad utvärdering 2015 för miljömålet Ett rikt odlingslandskap. Enligt uppgift från SJV Johan Wallander: I förra landsbygdsprogrammet (2007-2013) utbetalades cirka 760 miljoner till miljöersättningen ”Bevarande av natur- och kulturmiljöer”, och inom specialinsatser cirka 180 miljoner till kulturinsatser, under programperioden.

Fakta om insatser för kulturmiljön inom ramen för Landsbygdsprogrammet 2007-2013

Visste du att:

- i Landsbygdsprogrammet utbetalades under 2007-2013 cirka 760 miljoner till miljöersättningen Bevarande av natur- och kulturmiljöer dvs skötsel av landskapselement och inom s.k. specialinsatser gick cirka 180 miljoner till kulturvärden[1],
- bara under 2013 gick närmare en miljard till miljöersättningar som gynnar kulturmiljön (betesmarker och slåtterängar 804 milj., natur- och kulturmiljöer 97 milj., kulturmiljöer i renskötselområden 20 milj. och utrotningshotade husdjursraser 7 milj.), se tabell nedan,
- under perioden 2007-2013 har drygt 47 miljoner miljoner gått till restaurering av överloppsbyggnader, som mest i Västra Götalands län och Jämtlands län, minst i Stockholms län. Se tabell på följande sida.

Miljöstöd	**2005**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
Betesmarker och slåtterängar	754	787	805	804	804
Natur- och kulturmiljöer	168	108	108	103	97
Kulturmiljöer i renskötselområdet	12	25	26	22	20
Utrotningshotade husdjursraser	5	8	8	8	7

Miljöersättningar med betydelse för kulturmiljön har uppgått till närmare en miljard per år. Utdrag ur tabell 9.1 Direktstöd till jordbruket utbetalade för 2000-2013, i milj. kr, publicerade i Jordbruksstatistisk årsbok 2014. För år 2013 avser beloppen de medel som utbetalats t.o.m. april år 2014.

1 Uppgifter från Jordbruksverket Johan Wallander 2014-12-15

Utfall restaurering av överloppsbyggnader

Miljöinvestering för restaurering av överloppsbyggnader, tabellen nedan redovisar totala belopp i kronor per län som ansökts om utbetalning för färdiga projekt i landsbygdsprogrammet 2007-2013.

Län	Belopp
AB	328 900
AC	3 160 300
BD	2 288 000
C	1 358 500
D	2 016 300
E	843 700
F	1 744 600
G	915 200
H	1 973 400
I	371 800
M	3 003 000
N	715 000

Län	Belopp
O	7 092 800
S	2 645 214
T	1 272 700
U	729 300
W	4 990 700
X	2 988 700
Y	2 002 000
Z	6 906 900
Summa:	**47 347 014**

Data från Jordbruksverket, Roger Gustavsson 2015-04-07

Utfall miljöinvestering för specialinsatser

Miljöinvestering för Specialinsats, tabellen visar det totala antalet objekt som lantbrukare och andra har ansökt om utbetalning för färdiga projekt i Landsbygdsprogrammet 2007-2013. Som framgår av tabellen har många av projekten inom specialinsatser varit kopplade till kulturvärden. Stockholm, Dalarna och Örebro utmärker sig med flera. Restaurering av överloppsbyggnader ingår inte i den här statistiken.

Län	Kulturvärden	Naturvärden	Tillgänglighet och rekreation	Totalsumma
AB	46	3		49
AC	4			4
BD	13	4		17
C	6	2		8
D	1	4	2	7
F	9	1		10
H	4		1	5
I			1	1
M	9	43	16	68
N	3	10	1	14
O	12	2	6	20
S	6	8	3	17
T	22		2	24
U			2	2
W	26		5	31
Y	1	3	8	12
Z	3			3
Totalsumma	**165**	**80**	**47**	**292**

Data från Jordbruksverket, Roger Gustavsson 2015-04-07

Andra typer av anslag - exempel

Naturvårdsverkets anslag för skyddade områden

Anslaget kan användas för skötsel av kulturmiljöer i skyddade områden där kulturmiljöer ingår i de utpekade värdena för området. I vilken omfattning detta sker är dock oklart[1]. Enligt Naturvårdsverkets hemsida gick 619 miljoner kronor till att sköta skyddad natur under 2013; ”Anslaget täcker in många olika områden. För att värdena i de skyddade områdena ska bevaras och utvecklas behövs insatser. Det handlar om både biologiska värden och värden för friluftsliv och *kulturmiljö*” (egen kursivering). [2]

LONA (lokal naturvårdssatsning)

Anslaget administreras regionalt av länsstyrelserna och kan också komma kulturmiljön tillgodo. Kommunerna kan bl.a. söka bidrag för följande där kulturmiljö finns särskilt omnämnt:

- Framtagande av underlag, som till exempel kommunala naturvårdsprogram inklusive friluftsliv, åtgärdsprogram för biologisk mångfald och underlag till bildade av kommunala natur- och kulturreservat.
- Vård och förvaltning av områden, naturtyper eller arter inklusive åtgärder som syftar till att främja friluftsliv i natur- och kulturmiljöer.
- Information, folkbildning och annan kunskapsspridning, vilket kan vara till exempel naturskoleverksamhet, naturguidning, studiecirklar, informationstavlor och foldrar om natur- och kulturmiljövärden i kommunen, friluftslivsguider till naturområden, information till invandrare.[3]

I Naturvårdsverkets (2006) *Naturvård Sverige runt – exempel på lokala naturvårdsprojekt 2004-2005* kan man läsa om projekt av betydelse för vård av kulturmiljön bl.a. under rubrikerna *Industrilandskapet i fokus i nytt reservat* i Norbergs kommun, *En tidsresa i historiskt odlingslandskap* i Sollentuna kommun, och *Ödegård röjs fram ur historiens gömmor* i Vimmerby kommun. Det finns förmodligen många fler och mer aktuella exempel på dylika projekt[4].

1 Remissversion FU15 2014-12-12 Ett rikt odlingslandskap sid. 27 och där anförd källa
2 Naturvårdsverkets hemsida/Miljöarbetet i samhället/Miljömål & samverkan
3 Se *Vägledning för statsbidrag till lokala naturvårdsprojekt*, Naturvårdsverket 2012-10-24
4 Ett sökbart register för beviljade LONA-projekt finns på Naturvårdsverkets hemsida

Nokås - natur och kulturmiljövårdsåtgärder

Skogsstyrelsen ger bidrag till skötsel av kulturmiljöer inom *Nokås*. Syftet med stödet natur- och kulturmiljövårdsåtgärder i skogen är att berika skogsmiljöer av allmänt intresse. Skogsstyrelsen samråder ibland med länsstyrelserna i bidragsärendena. Under 2009-2011 utbetalades 4 678 000 kronor till kulturmiljöåtgärder (se tabell nedan). Enligt Skogsstyrelsens hemsida har insatser för kulturmiljön främst gått till frihuggning och röjning vid äldre kulturmiljöer. Åtgärder för biologiskt kulturarv har dominerats av återskapande av skogsbete och äldre odlingslandskap.

Åtgärder som beviljats bidrag med Nokås 2009-2011

Åtgärder	2009		2010		2011	
	Hektar	Tkr	Hektar	Tkr	Hektar	Tkr
Naturvårdsåtgärder	420	5 913	411	5 960	322	6 794
Kulturmiljön	82(1)	1 352	114(1)	1 288	203(1)	2 038
Biologiskt kulturarv	87	742	48	366	113	1 305
Landskapsbild och friluftsliv	26(1)	367	23(1)	405	38	1 856
Summa		8 375		8 020		10 994

(1) Redovisat antal är punktobjekt, till exempel torpruiner (på grund av liten enskild areal).

Tabellen finns publicerad på Skogsstyrelsens hemsida.

Ideellt arbete

”Att stödja de ideella krafterna och utveckla samarbeten borde vara en viktig strategisk fråga för kulturmiljö-/miljömålsarbetet.”

En mycket stor mängd vårdåtgärder görs av hembygdsföreningar och andra ideella föreningar och organisationer. Inom kulturarvsområdet finns en förhållandevis stor ideell sektor som bedriver ett viktigt arbete. Ett exempel är de mer än 1 450 arbetslivsmuseerna, som till största delen drivs av ideellt arbetande personal. Värdet av det ideella arbetet på arbetslivsmuseerna har beräknats till mer än 120 miljoner kronor per år[1] och inom hembygdsrörelsen till 700 miljoner (år 2013)[2]. De cirka 2 000 hembygdsföreningarna har tillsammans cirka 430 000 medlemmar och naturskyddsföreningen cirka 203 000 medlemmar[3]. Att stödja de ideella krafterna och utveckla samarbeten borde vara en viktig strategisk fråga för kulturmiljö-/miljömålsarbetet. Att uppmärksamma det ideella arbetet och eldsjälarna

1 Se http://www.arbetsam.com/arbetslivsmuseer/

2 Pressmeddelande Sveriges hembygdsförbund 2014-10-29

3 Hembygdsförbundets hemsida respektive Naturskyddsföreningens hemsida 2014

genom olika priser och utmärkelser verkar förekomma i län och kommuner lite varstans i landet, bl.a. i kommunens regi. Riksantikvarieämbetet delar varje år ut en förtjänstmedalj till en person som gjort stora insatser inom kulturmiljövården. Svenska industriminnesföreningen SIM har en årlig utmärkelse ”Årets industriminne” och Svenska byggnadsvårdsföreningen ”Årets byggnadsvårdare”[4]. Den här typen av priser går ofta till eldsjälar och personer som arbetar ideellt.

4 Se RAÄ:s, SIM:s och BAF:s hemsidor för mer information.

Tjärbränning vid Töllstorps industrimuseum
Foto: Lotta Lamke

Exempel:

Dalarnas byggnadsvårdspris

I samband med Falu Rödfärgs 250-årsjubileum instiftade företaget tillsammans med Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund, Dalarnas museum och Länsstyrelsen Dalarna, ett byggnadsvårdspris för Dalarna. Priset ges till den eller de som

- bevarat en befintlig byggnad eller miljö med traditionella material och metoder och med utgångspunkt i traditionell byggnadskultur,
- gett en överloppsbyggnad en ny funktion för att därigenom bevara byggnaden, eller
- uppfört en ny byggnad med inspiration från landskapets traditionella byggnadskultur[1].

1 Se Länsstyrelsen Dalarnas hemsida

DALARNAS
BYGGNADSVÅRDSPRIS

Kampanjinriktade vårdåtgärder

Alla vårdåtgärder bidrar i någon mån till miljömålen men att jobba tematiskt, gärna med uppmuntransbidrag där vården kombineras med information och rådgivning och i samverkan mellan olika aktörer, bör framhållas som ett effektivt verktyg i miljömålssammanhang. Ett tematiskt arbete underlättar även en eventuell utvärdering och uppföljning av insatserna. Med uppmuntranbidrag avses flera men storleksmässigt mindre bidrag som därmed tillsammans ger en förhållandevis stor kulturmiljönytta.

Uppmuntransbidrag till odlingslandskapets ekonomibyggnader

”De intervjuade länsstyrelserna framhåller fördelarna med uppmuntransbidrag, som även i många fall är direkt länkade till information och rådgivning. Alla verkar ense om att det är ett gott exempel på ett effektivt åtgärdsarbete med uttalat miljömålssyfte. Med förhållandevis små medel erhålls en förhållandevis stor kulturmiljönytta.”

Vad gäller mer systematiska satsningar på vårdåtgärder med uttalad koppling till miljömålen verkar just satsningar på odlingslandskapets överloppsbyggnader (ekonomibyggnader, ängslador, jordkällare m.m.) vara det som förenar länen. Detta har varit en prioriterad fråga inte minst i norrlandslänen med sina stora ladulandskap. I Landsbygdsprogrammet 2007-2013 fanns som framgår av ovan Restaurering av överloppsbyggnader som en insats inom Utvald miljö (14 300 kr/byggnad) men även före dess använde flera länsstyrelser kulturmiljöanslaget på ett liknande sätt (förhållandevis små men många bidrag). De intervjuade länsstyrelserna framhåller fördelarna med uppmuntransbidrag, som även i många fall är direkt länkade till information och rådgivning. Alla verkar ense om att det är ett gott exempel på ett effektivt åtgärdsarbete med uttalat miljömålssyfte. Med förhållandevis små medel erhålls en förhållandevis stor kulturmiljönytta.

Ladulandskap vid Ammarsnäs, Västerbottens län
Foto: Länsstyrelsen Västerbotten

Läs mer:

Riksantikvarieämbetet har 2007 sammanställt och utvärderat åtta läns utvecklingsarbete med uppmuntransbidrag till landsbygdens ekonomibyggnader. Följande positiva effekter lyfts fram:

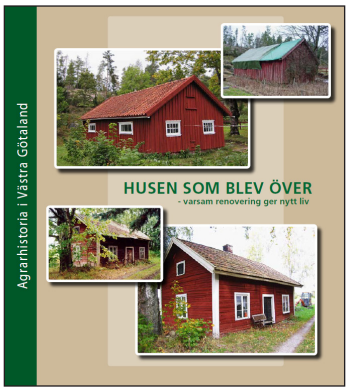
- Uppmuntransbidraget uppmärksammar på ett bra sätt behovet av underhåll av lantbrukets ekonomibyggnader.
- Satsningen har bidragit till ett ökat intresse hos fastighetsägarna för byggnadsvård och underhåll.
- Satsningen har fått ett stort gensvar från allmänheten med många ansökningar som följd.
- Bidraget har, trots att summan varit låg, motiverat fastighetsägarna att ta hand om sina ekonomibyggnader.
- Uppmuntransbidraget har gett en god spridning av bidragsmedlen, såväl geografiskt som byggnadskategoriskt.
- Den antikvariska rådgivningen har bidragit till större kunskap om lantbrukets bebyggelse hos fastighetsägarna.
- Uppmuntransbidraget är en god metod för länen att arbeta med i delar av anslaget Bidrag till kulturmiljövård.

Exempel:

Västra Götaland är ett av de län som under flera år och med olika slags finansiering satsat på vård av lantbrukets överloppsbyggnader, bl.a. mot bakgrund av sitt regionala miljömål om lantbrukets ekonomibyggnader. 2005-2008 erbjöd länsstyrelsen kostnadsfri rådgivning till lantbrukare som hade med överloppbyggnader i sina miljöstödsansökningar (skötsel av landskapelement). Byggnaderna måste då ligga i direkt anslutning till brukad mark och inbragte 160 kr/år i ersättning. 2006-2007 fanns även ett uppmuntransbidrag på max 20 000 från kulturmiljöenheten och kulturmiljöanslaget, med villkor om lika stor medfinansiering från sökanden. Denna satsning dokumenterades i skriften *Husen som blev över – varsam renovering ger nytt liv*. Totalt 163 byggnader fick bidrag och sammanlagt 2,4 miljoner betalades ut. Sedan 2008 finns liksom i många andra län överloppbyggnader med i Utvald miljö (i landsbygdsprogrammet, till och med 2013). Under perioden 2008-2011 har 329 byggnader erhållit schablonbeloppet på 14 300 kronor. Alla dessa satsningar har sammanställts och analyserats i skriften *Lantbrukets ekonomibyggnader – GIS-analys för framtida skötsel och bevarande* (Länsstyrelsen i Västra Götaland 2011). Satsningarna har utöver den kulturmiljövårdande nyttan gett mer kunskap om exempelvis interregionala mönster i byggnadsbeståndet och hur vårdbidragets storlek påverkar vad en söker för.

Uppmuntransbidrag till landsbygdens ekonomibyggnader
Riksantikvarieämbetet
Rapport 2007:1

Husen som blev över
Länsstyrelsen Västra Götaland
Publikation 2009:78

Exempel:

Överloppsbyggnader i Västerbotten

I Västerbottens län har man haft flera större och fleråriga projekt inom *Utvald miljö* för att vårda odlingslandskapets överloppsbyggnader och med finansiering från flera håll. *Utvald miljö i Ammarnäs* (2008-2012) tar ett helhetsgrepp om såväl slåttermarkerna som deras lador och handlar om att restaurera både slåtterängar som lador i byn Ammarnäs. Projektet ägs av Sorsele kommun. Utöver denna satsning har flera parallella och kompletterande projekt drivits i samma område, *Destination Ammarnäs* och *Utveckling av naturvårdsföretag*. Ett annat projekt fokuserar på renovering av lador och rökhus i byn Klabböle utanför Umeå. Här finns en unik samling av rökhus och dessutom ett sextiotal lador. Klabböle by är en kulturmiljö av riksintresse, och nu restaureras cirka 40 lador och fem rökhus till en kostnad av ungefär en miljon kronor. Projektet avslutas hösten 2012. Företaget Historiska Hus AB som står som projektägare. Satsningen i Klabböle inleddes redan 2008 då sju av de arton rökhusen som finns kvar för rökning av nätting[1] renoverades med statsbidrag från länsstyrelsen, vilket uppskattades av många bybor[2].

Västerbottens Museum driver 2011-2012 ett projekt för att restaurera ett 80-tal lador inom byarna Stöcksjö, Stöcke, Röbäck och Degernäs byar på slätten söder om Umeå. Framförallt är det ladorna i de mest publika lägena som restaureras. Satsningen innehåller även fältvandringar, kurser och skyltning. Projektet finansieras huvudsakligen genom Landsbygdsprogrammets åtgärd Utvald Miljö, med medfinansiering från Länsstyrelsens kulturmiljöenhet och Arbetsförmedlingen[3].

Laduprojekt i Norrbotten

Projektet genomfördes 2001-2004 av Länsstyrelsen Norrbotten läm, Norrbottens museum och Mål 1 Norra Norrland och innebar att sammanlagt 231 ängslador i riksintresseområden för natur- och kulturmiljövården restaurerades. Man tog även fram en Handbok för ladurestaurering[4]. Projektledaren Ingemar Sjölund tilldelades pris som Årets byggnadsvårdare av Byggnadsvårdföreningen år 2005[5]. Satsningar på de för det norrbottniska odlingslandskapets så karaktäristiska ladorna har fortsatt även efter projektet, bl.a. genom insatser inom Utvald miljö.

1 Nättingen (flodnejonöga) är Västerbottens landskapsfisk
2 Se Länsstyrelsen Västerbottens hemsida
3 Se Västerbottens museums hemsida
4 Se Norrbottens läns landstings hemsida
5 Se Byggnadsvårdsföreningens hemsida

Exempel:

Landskapsprojektet Tunaladan i Borlänge, Dalarna uppmärksammar och åskådliggör natur- och kulturvärden i ett vardagsnära landskap. Inom projektet satsade man bl.a. på renovering av 15 ängslador i området. Projektet finansierades genom medel från det statliga kulturmiljövårdsanslaget och landsbygdsprogrammet och renoveringen av ängsladorna avslutades 2011[1].

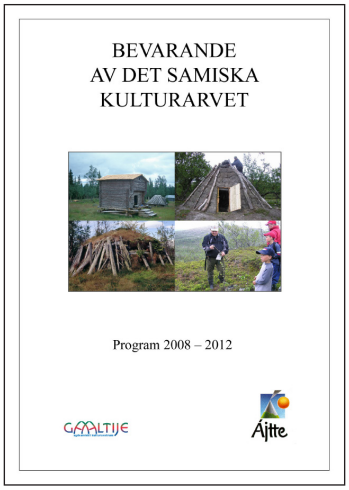
1 Se Länsstyrelsen Dalarnas hemsida

Tematiska satsningar fokuserar insatserna

Exempel:

Samiskt kulturarv

Bevarande av det samiska kulturarvet är exempel på en ”tidig” tematisk satsning, med bakgrund i bl.a. miljömålen *Storslagen fjällmiljö* och *Levande skogar*, och där arbetet skett i samverkan mellan ett flertal olika aktörer. Vårdåtgärder är ett av flera verktyg som ingår. 1998-2000 genomförde Riksantikvarieämbetet en riktad satsning för bevarande av det samiska kulturarvet, som efter uppvaktning av norrlandslänen förlängdes under åren 2001-2002. Därefter har respektive länsstyrelse gjort egna prioriteringar inom området. Som grund för arbetet har program tagits fram och uppdaterats i tre omgångar. Det senaste för 2008-2012 heter *Program för bevarande av det samiska kulturarvet* och redovisar bl.a. exempel på vårdåtgärder som genomförts i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län. Programmet är intresserant då det spänner över ett för flera län gemensamt område, har uttalad miljömålskoppling och mer detaljerade mål samt att det försöker ta ett helhetsgrepp på förutsättningarna för bevarande av det samiska kulturarvet.

Bevarande av det samiska kulturarvet - Program 2008-2012
Ájtte, Svenskt fjäll- och samemuseum, 2008

Vålådalen, Jämtlands län
Foto: Coco Dedering

”Många gånger är behovet av rådgivning och uppmuntran viktigare än stora summor pengar”

Exempel:

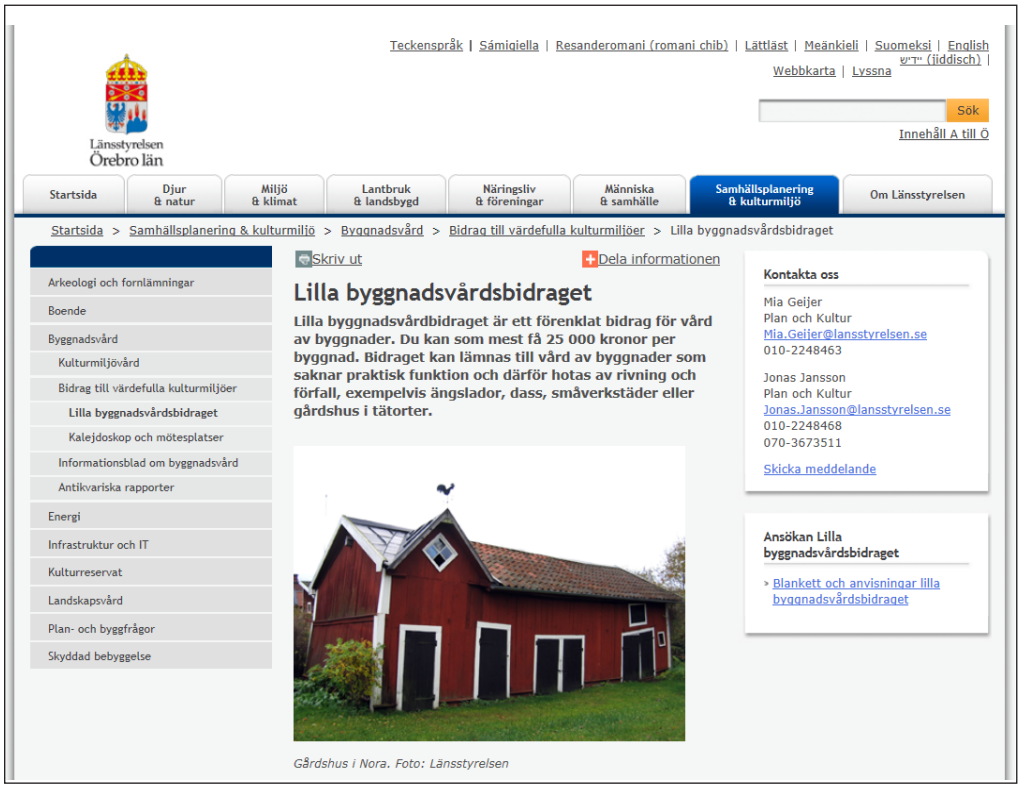
Temasatsningar i Stockholms län

I Stockholms län har länsstyrelsen arbetat med särskilda temasatsningar för olika historiskt värdefulla byggnadskategorier som riskerar försvinna eller skadas. Satsningarna har förutom till lantbrukets ekonomibyggnader riktats till skärgårdens båthus och sjöbodar och till kolonistugor. Under exempelvis 2009 renoverades 50 kolonistugor varsamt, maxbeloppet för bidraget var 20 000 kronor[1]. Det var även en satsning som fick ett förhållandevis stort medialt genomslag.

Lilla byggnadsvårdsbidraget i Örebro län

Under parollen Lilla byggnadsvårdbidraget vill Länsstyrelsen i Örebro län genom ett förenklat bidrag uppmuntra till vård av byggnader. ”Det kan vara byggnader som saknar praktisk funktion och därför hotas av rivning och förfall, exempelvis ängslador, dass, småverkstäder och gårdshus i tätorter.” Lilla byggnadsbidraget är ett förenklat byggnadsvårdsbidrag där den som söker kan få upp till 50 % av kostnaderna för reparationsåtgärder, men högst 20 000 kronor per byggnad. Erfarenheterna från den här typen av förenklade bidrag till upprustning av överloppsbyggnader har visat att det med relativt små medel går att uppnå goda byggnadsvårdande resultat. ”Många gånger är behovet av rådgivning och uppmuntran viktigare än stora summor pengar” (se hemsida nedan).

1 Se hemsida, www.lansstyrelsen.se/stockholm

Gårdshus i Nora. Foto: Länsstyrelsen

Exempel:

Vårda Vattendragens Kulturarv

Vårda vattendragens kulturarv är en särskild regional satsning inom ramen för de nya treårsplanerna (2013-2015) där nio länsstyrelser i södra Sverige (Skåne, Halland, Västra Götaland, Blekinge, Kalmar, Kronoberg, Jönköping, Östergötland och Gotland) samverkar. Insatserna handlar om information och praktiska vårdåtgärder i kulturmiljöer vid sjöar och vattendrag. I projektbeskrivningen lyfter man bl.a. fram att ”projektet ligger helt i linje med regeringens ökade betoning på åtgärdsarbete för att nå miljömålen, i detta fall främst Levande sjöar och vattendrag och God bebyggd miljö.” Det är ett helt åtgärdsinriktat projekt som bygger vidare på samarbeten, nätverk och kunskapsinhämtning som etablerats inom projekten VaKul i Västerhavets vattendistrikt och Kulturmiljö och vattenförvaltning i Södra Östersjöns vattendistrikt , jämför kap. *Kunskapsuppbyggnad*. Under 2014 genomförde de nio länen tillsammans ungefär 35 olika åtgärder ute i miljön. Bland bidragsobjekten finns inte oväntat många vattenkvarnar och broar, men också exempelvis restaurering av ett färgeri, en vadmalsstamp, en viadukt för ängsvattning, bidrag till bok om ett vattenregleringsföretag och en dansbana vars natursköna läge vid vattnet belyser vattnets betydelse ur turism- och rekreationssynpunkt[1]. Exemplet redovisas även i kap. *Utåtriktat arbete*.

1 Länsstyrelserna jan 2015, Sammanställning/redovisning av den regionala satsningen Vårda vattendragens kulturarv 2014, Länsstyrelsen Västra Götaland

Genom den regionala satsningen på Vårda vattendragens kulturarv har Brokvarns vattenränna med stöd av bidrag 2013 renoverats och sågen kan nu återigen drivas med vattenkraft. Foto: Karin Lundberg, Västarvet.

Skötsel och samverkan i skyddade områden

”Ett utvecklingsområde som är direkt relaterat till åtgärder och miljömål handlar om möjligheterna att använda de verktyg som länsstyrelsen förfogar över inom områdesskydd, vård och information mer rationellt och tvärsektoriellt”

Ett utvecklingsområde som är direkt relaterat till åtgärder och miljömål handlar om möjligheterna att använda de verktyg som länsstyrelsen förfogar över inom områdesskydd, vård och information mer rationellt och tvärsektoriellt, jämför kap. *Tvärsektoriell samverkan* där även goda exempel redovisas. När länsstyrelserna ändå pekar ut områden och investerar tid och resurser i handläggning, information och förvaltning så varför inte passa på att se till alla (eller åtminstone fler!) värden som länsstyrelsen ska arbeta för, bl.a. med utgångspunkt i miljömålen. Det finns nästan alltid naturvärden i utpekade kulturmiljöer, och kulturmiljövärden i utpekade naturmiljöer.

Med hänsyn till det här utvecklingsområdet är det glädjande att Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet 2015 fått ett gemensamt regeringsuppdrag om samverkan kring natur- och kulturreservat, vilket rör just förvaltningen:

”Riksantikvarieämbetet ska i samarbete med Naturvårdsverket redovisa hur samverkan mellan naturvård och kulturmiljöarbete fungerar rörande förvaltningen av natur- och kulturreservat. Redovisningen ska bl.a. omfatta goda exempel som kan inspirera till utvecklade förvaltningsmetoder. Myndigheterna ska även redovisa hur man avser att utveckla samverkan och stärka det gemensamma arbetet med natur- och kulturreservat. Uppdraget ska redovisas till Regeringskansliet (Miljödepartementet) senast den 15 mars 2016.”

Förhoppningsvis kommer detta även att leda till att kulturmiljöer i högre utsträckning kan uppmärksammas och skötas i naturreservaten och att samarbetet mellan natur- och kulturmiljövård i såväl teori som i praktisk förvaltning utvecklas.

Läs mer i kap. *Tvärsektoriell samverkan* och om kulturreservat specifik i kap. *Lagstiftning och skydd.*

Fornvårdsprogrammen som mer målinriktade verktyg?

Ett verktyg som länsstyrelserna har för att vårda och informera om kulturmiljöer är de regionala fornvårdsprogrammen. Inte någon av de intervjuade länsstyrelserna har emellertid uppgett att deras program används som ett medvetet verktyg i åtgärdsarbetet för miljömålen. Här finns utvecklingsmöjligheter. Det tål troligen att fundera kring om urvalet av fornvårdsområdena speglar den mångfald av olika typer av lämningar, från förhistorisk tid till ”idag”, som finns i eller är karaktäristiska för skogslandskapet (*Levande skogar*), vid sjöar och vattendrag (*Levande sjöar och vattendrag*), i kust- och skärgården (*Hav i balans och levande kust- och skärgård*), det samiska kulturarvet (*Storslagen fjällmiljö*), och så vidare. Åtminstone några av de intervjuade länsstyrelserna anger att urvalet av fornvårdsområden ”fortfarande” fokuserar på miljöer av typen gravfält, ruiner och runstenar och behöver uppdateras med fler lämningar från historisk tid och som representerar länets kulturarv bättre, samt att de flesta fornvårdsobjekten ligger i odlingslandskapet där vården är förhållandevis ”enkel”.

Gudhems klosterruin i Västra Götalands län

Att synlig- och medvetandegöra miljömålen i bidragsbeslut m.m.

Flera länsstyrelser däribland Västerbotten, Västra Götaland, Gävleborg och Värmland hänvisar till miljömålen i sina bidragsbeslut, antingen i motiveringen eller i beslutsmeningarna. Några uppger att detta är eller har varit inskrivet i deras bidragsmallar. Det är ett mycket bra och enkelt sätt att tydlig- och medvetandegöra vårdåtgärdernas koppling till målen. Det blir även ett tillfälle att informera fastighetsägare och andra aktörer om att kulturmiljö är en del av miljömålen, och vice versa. Åtminstone vad gäller byggnadsvårdsbidragen så är dokumentation i form av byggnadsantikvariska kontroller och liknande ytterligare ett tillfälle där vårdåtgärdens relation till miljömålsarbetet bör framhållas. Ett aktivt synliggörande av vårdinsatsens koppling till miljömålen torde även förenkla länsstyrelsernas uppföljning av åtgärder, på vilket sätt de bidrar till miljömålen och utfallet på olika miljökvalitetsmål. Har länsstyrelsen dessutom inkluderat miljömålen i strategier för kulturmiljöanslagets användning eller liknande, vilket är att rekommendera, är en sådan uppföljning ännu mer betydelsefull.

Exempel:

Beslut

Länsstyrelsen beslutar med stöd av 5 § förordningen (1993:379) om bidrag till kulturmiljövård att lämna bidrag till byggnadsvårdsåtgärder på Partavallen med **112 000 kronor inklusive moms**, vilket motsvarar 75% av den kulturhistoriskt motiverade överkostnaden för stössbyggnaden respektive 50% för stall, härbren, fårhus och tröskloge (se vidare under Bakgrund).

Länsstyrelsen lämnar även bidrag till antikvarisk medverkan och dokumentation, med 100 % av kostnaden. Kostnaden uppgår till **10 500 kronor** inklusive moms enligt offert från MiGo Byggnadsvård.

Bidraget ska belasta **2012** års ram för byggnadsvårdsbidrag.

Detta beslut bidrar till måluppfyllelsen av miljömålen ”Ett rikt odlingslandskap” och ”God bebyggd miljö”.

Utdrag ur bidragsbeslut Gävleborgs län. Byggnadsvårdsarbeten på Partavallen, Södra Edsbyn 17:45, Ovanåkers socken och kommun, Hälsingland

Länsstyrelsens bedömning

Länsstyrelsen bedömer att planerade åtgärder är angelägna för att säkra byggnadernas framtida bestånd.
Med hänvisning härtill och den samlade miljöns stora kulturvärden beviljar Länsstyrelsen sökanden statliga bidragsmedel.

Arbetena bidrar till måluppfyllelse av de nationella miljömålen 8 Levande sjöar och vattendrag samt 15 God bebyggd miljö.

Utdrag ur bidragsbeslut Värmlands län. Reparation av damm och skvaltkvarn vid Hamra vadmals-stamp, Grinnemo 1:91, Ekshärads socken, Hagfors kommun

Exempel:

Motivering

Bykhuset på fastigheten Åkarp 2:10 ligger invid Lillån som ingår i ett större område som, i det nationella programmet för delmål 1 miljömålet Levande sjöar och vattendrag, utpekats som nationellt särskilt värdefullt. Bevarade bykhus blir allt ovanligare, men är en omistlig del av det vattenanknutna kulturarvet. Ofta har de liksom detta hus förvandlats till överloppsbyggnader, samt utsätts för påfrestningar från vattennivåfluktuationer, översvämningar o dyl. Bykhusen utgör även mycket viktiga historiska dokument över kvinnornas arbete i hem och hushåll – det var nästan uteslutande kvinnor som utförde byk och tvätt i det äldre bondesamhället. Något som ytterligare förhöjer kulturmiljövärdet är att det finns ytterligare ett bevarat bykhus i samma by, Åkarp.

Fastighetsägaren är intresserad av att bevara byggnaden som gårdsmuseum, och den gamla bykutrustningen ska förvaras på platsen. I sammanhanget kan även nämnas att det interiört på väggar och fönsterfoder finns flera inskriptioner från verksamheten, streck som markerar ösningar, ”Vårbykh 1934” och liknande.

Satsningen utförs inom ramen för ett länsstyrelseinitierat projekt, syftande till bevarande av Lillåns natur- och kulturmiljövärden, i god samverkan mellan natur-, kulturmiljö- och fiskevården. Inom projektet har t ex exkursioner och möten hållits med markägare och andra intressenter lokalt. Föredragande i ärendet har vid flera tillfällen i samband med projektet, besökt bykhusen och träffat fastighetsägarna.

Bidragsobjektet är av betydelse för att nå miljömålet Levande sjöar och vattendrag, samt att bevara ett utpräglat kvinnodominerat kulturarv. Länsstyrelsen bedömer att bykhuset har ett betydande kulturhistoriskt värde.

Utdrag ur bidragsbeslut Kalmar län. Bidrag till bykhus i Åkarp, Lönneberga socken och Hultsfreds kommun

Restaureringen av de två bykhusen är av betydelse för att nå miljömålet Levande sjöar och vattendrag, samt för att bevara ett utpräglat kvinnodominerat kulturarv.

Kulturmiljön

Lillån ingår i ett större område som, i den nationella strategin för miljömålet Levande sjöar och vattendrag, utpekats som nationellt särskilt värdefullt för både kulturmiljö-, fiske- och naturvård (Naturvårdsverket 2007). En översiktlig beskrivning av kulturmiljövärden vid Lillån finns redovisade i en rapport från länsstyrelsen (2008).

Utdrag ur byggnadsvårdsrapport Kalmar län. Bykhusen i Åkarp – byggnadsantikvarisk kontroll, Länsstyrelsen Kalmar, Meddelande 2011:3

Rekommendationer

För in hänvisningar till miljömål

För in hänvisningar till vilka miljökvalitetsmål (och eventuellt etappmål eller preciseringar) som vårdåtgärden gynnar i bidragsbeslut och deras rapporter, och ange gärna på vilket sätt åtgärden gynnar målet.

Inkludera miljömålen i länsegna strategier, kulturmiljöprofiler, treårsplaner och liknande.

Kampanjer och tematiska vårdåtgärder

Nyttja en del av kulturmiljöanslaget för att arbeta kampanjinriktat och tematiskt med vårdåtgärder utifrån ett visst miljökvalitetsmål (etappmål eller precisering) med inspiration från de goda exemplen med bl.a. överloppsbyggnader i odlingslandskapet och Lilla byggnadsvårdsbidraget. Kombinera vårdåtgärderna med information till fastighetsägare och effektuppföljning.

Integrera natur- och kulturmiljövård

Utveckla integrering och samordning av natur- och kulturmiljövård i skyddade områden.

Följ upp anslagsfördelning

Följ upp hur kulturmiljövårdsanslaget fördelar sig på olika miljömål och i förhållande till länets kulturmiljöprofil, och reflektera över fördelningen samt hur anslaget kan användas som ett mer medvetet verktyg i miljömålsarbetet.

Nyttja flera anslag

Tänk på att kulturmiljöanslaget bara är ett av flera anslag som finns eller skulle kunna finnas för vård av kulturmiljöer. Många möjligheter och verktyg finns hos andra, utanför länsstyrelsernas kulturmiljöenheter. Att investera tid i att till få till bra skrivningar för kulturmiljön i landsbygdsprogram och liknande är av stor strategisk betydelse och kan göra stor skillnad.

Idella krafter

Glöm inte bort att på olika sätt uppmärksamma de ideella krafterna i länet! Deras arbete är på många sätt ovärderligt för att nå målen för kulturmiljön.

Tvärsektoriell samverkan

De flesta länsstyrelsers kulturmiljöpersonal är ense om att miljömålen bidragit till att stärka samarbetet med andra sektorer, särskilt inom länsstyrelserna. God samverkan med andra verksamhetsområden beskrivs av flera län som en viktig framgångsfaktor och styrka[1]. Nästan alla länsstyrelser anger i intervjuerna att miljömålen haft positiva effekter för just det tvärsektoriella arbetet. Ofta har kulturmiljövården varit drivande i dessa processer. Konflikter har ibland fungerat som katalysator för att kulturmiljö ska inkluderas, särskilt tydligt är det vad gäller vattendragen. Det finns goda exempel på att såväl personella som finansiella resurser har tillförts kulturmiljö från andra verksamhetsområden inom länsstyrelsen, för att kulturmiljöperspektiven ska integreras bättre i dessa. Men det ser olika ut på olika länsstyrelser och potentialen är inte fullt utnyttad: ett ökat erfarenhetsutbyte är därför betydelsefullt. Behoven av ett utökat tvärsektoriellt arbete för att nå de nya nationella målen för kulturmiljöarbetet framhålls också av länsstyrelserna i återrapportering till Riksantikvarieämbetet, läs mer i Riksantikvarieämbetets rapport 2015 *Nya nationella mål för kulturmiljöarbetet - Myndigheters arbete för att bidra till målens uppfyllelse*. Att utveckla och *prioritera* tvärsektoriella arbetssätt en viktig strategisk fråga.

”Nästan alla länsstyrelser anger i intervjuerna att miljömålen haft positiva effekter för det tvärsektoriella arbetet.”

Tvärsektoriell samverkan som verktyg

Att jobba tvärsektoriellt är ett för länsstyrelserna i allmänhet och för kulturmiljövården i synnerhet viktigt förhållnings- och arbetssätt. Nästan alla länsstyrelsens verksamhetsområden; naturvård, vattenvård, fysisk samhällsplanering, lantbruk, regional utveckling, klimat, jämställdhet etc. berör ju kulturmiljön. Genom att verka genom andra och att ”finnas där det händer” kan verktyg som kulturmiljövården inte själva har rådighet över nyttjas. Miljömålsarbetet har i flera sammanhang beskrivits som ett gigantiskt samarbetsprojekt. Det ställer höga krav på samverkan mellan sektorer men också mellan nivåer i samhället, från det internationella ned till det lokala. Det tvärsektoriella ska genomsyra och bära hela miljömålsystemet/-arbetet. Länssty-

Länsstyrelsens tvärsektoriella uppdrag finns bl.a. inskrivet i länsstyrelseinstruktionen:

”Länsstyrelsen ska verka för att nationella mål får genomslag i länet samtidigt som hänsyn ska tas till regionala förhållanden och förutsättningar. Länsstyrelsen ska utifrån ett statligt helhetsperspektiv arbeta sektorsövergripande och inom myndighetens ansvarsområde samordna olika samhällsintressen och statliga myndigheters insatser”

Ur 2 § Förordning (2007:825) med länsstyrelseinstruktion

1 Se sid. 15 i *Hur går miljöarbetet regionalt och lokalt, del 2 - Sammanställning av länsstyrelsernas rapportering – delprojekt i fördjupad utvärdering av Sveriges miljömål 2012* ang. kulturmiljövårdens svar till frågor fördjupad utvärdering

relsen har även utan miljömålen ett uttalat uppdrag att ”knyta ihop säcken” på regional nivå, att jobba sektorsintegrerat. Det framgår bl.a. av länsstyrelseinstruktionen. Därutöver dyker särskilda skrivningar upp med jämna mellanrum upp i länsstyrelsens regleringsbrev. 2007 formulerades det exempelvis så här ”Länsstyrelserna ska stärka det sektorsövergripande arbetet och samordningen av de olika sakområdena för att uppnå effektiva lösningar och bidra till en hållbar utveckling i länen.” I återrapporteringskravet angående framgångsfaktorer, svårigheter och behov av stöd nämndes, detta år, särskilt sakområdena kulturmiljö, naturvård, miljöskydd, integration och hållbar utveckling[1]. Se även kap. *Kulturmiljö och miljömål.*

Läs mer:

Läs mer om Europeiska landskapskonventionen på RAÄ:s hemsida.

Ytterligare ett skäl till förbättrad samverkan är Sveriges ratificering (2011) av *Europeiska landskapskonventionen*. Den förespråkar en helhetssyn på landskapet vad gäller såväl utbildning, planering, skydd och förvaltning och betonar medborgarnas inflytande i landskapsfrågor[2].

I det här kapitlet fokuseras i första hand på utveckling av tvärsektoriella arbetssätt på den egna länsstyrelsen, t.ex. genom:

- att ta fram rutiner och policys för tvärsektoriella arbetssätt,
- att integrera natur-, vatten- och kulturmiljövården bättre i skydd, vård, information,
- praktiska samarbeten med andra sektorer inom länsstyrelsen i projektrelaterad verksamhet,
- tvärsektoriell hantering av ärenden,
- sektorsövergripande metodutveckling,
- samverkan och synergieffekter av olika slag.

1 Regleringsbrev för länsstyrelserna 2007, kap 1.1.1.1

2 Information om Europeiska landskapskonventionen finns på Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se

Regeringen har vid flera tillfällen sedan miljömålen introducerades uttryck ambitionerna för ett utvecklat tvärsektoriellt arbete, bl.a. med utgångspunkt i miljömålen. Ett par exempel:

Regeringens skrivelse 2001/02:173 *En samlad naturvårdspolitik*

Ur kap 3.7 Naturvård och kulturmiljövård – två aspekter i samma landskap:
”Natur och kultur kan ses som två ständigt närvarande aspekter i det svenska landskapet. (…) För naturvården innebär ovanstående ett förhållningssätt där kulturmiljö inkluderas som en aspekt som finns med praktiskt taget överallt. Utgångspunkten bör vara en helhetssyn på landskapet.”

Regeringens bedömning:

- Natur- och kulturmiljövården bör förstärka, utveckla och fördjupa den samverkan som redan sker mellan dessa bevarandeområden. Det bör ske genom att gemensamma samarbetsformer, metoder och arbetssätt utvecklas och genom utveckling av gemensamma analyser när det gäller att värdera natur- och kulturlandskapet.
- Regeringen avser att underlätta samverkan på central och regional nivå genom att fortsätta att utveckla gemensamma styrformer för natur- och kulturmiljövården.
- Samarbete och samverkan mellan natur- och kulturmiljövård bör ske på alla nivåer.

I Miljömålspropositionen Prop.2004/05:150

I samband med ”Hushållningsstrategin” (strategin för hushållning med mark, vatten och bebyggd miljö) betonas bland annat landskapsperspektivet och behoven av utvecklad och fördjupad samordning mellan kulturmiljövården, naturvården, turism m.fl. sektorer.

Vad gäller arbetet med regionala landskapsstrategier m.m. ”Detta förutsätter ökad samverkan mellan naturvårds- och kulturmiljöarbetet”. Apropå områdesskydd, miljöersättningar, turism etc..: ”Även i detta sammanhang bör möjligheter till samordning mellan naturvården och kulturmiljöarbetet tas tillvara” ”Möjligheterna att arbeta med gemensamma förvaltningsstrategier inom natur- och kulturmiljövården behöver utvecklas”. Apropå miljöanpassad fysisk planering skriver man: ”Det gäller bl.a. att regionala utvecklingsprogram med en tvärsektoriell helhetssyn för hållbar utveckling skall utarbetas för alla län”.

”En grundläggande förutsättning för kulturmiljövårdens medverkan i tvärsektoriella sammanhang och i miljömålsarbetet är att länsstyrelsen prioriterar och avsätter tid och resurser.”

Tid för kulturmiljövården

En grundläggande förutsättning för kulturmiljövårdens medverkan i tvärsektoriella sammanhang och i miljömålsarbetet är att länsstyrelsen prioriterar och avsätter tid och resurser. Här verkar ambitionsnivån variera mellan länsstyrelserna men också över tid[1]. Ett allmänt intryck, som dock behöver verifieras, är att länsstyrelser som är aktiva med kulturmiljöpersonal i projektverksamhet verkar lyckas bättre med att implementera kulturmiljö i det tvärsektoriella arbetet. Om det stämmer belyser det projektens betydelse för utveckling och högre kvalitet även i den ordinarie och ramfinansierade verksamheten.

Exempel:

Goda exempel på satsningar på kulturmiljövårdens medverkan i miljömålsarbetet och det tvärsektoriella arbetet:

Västerbottens län, där en ramfinansierad miljömålsantikvarie deltar i många tvärsektoriella sammanhang utöver det löpande administrativa miljömålsarbetet; i ärenden (särskilt naturreservat och restaurering av vattendrag) och utvecklingsprojekt. Västerbotten är idag det enda län som har en heltidsanställd miljömålsantikvarie. Liksom i Norrbotten är kulturmiljöfrågorna också förhållandevis väl integrerade i övriga länsstyrelseverksamheter.

Norrbottens län, som satsat mycket på att ha antikvarisk personal i såväl arbetet med miljömålsuppföljning och åtgärder. Tidigare fanns en antikvarie på Miljöanalysenheten och även en miljömålsantikvarie på kulturmiljöenheten. Ett exempel på Norrbottens framstående arbete vad gäller kulturmiljö i förhållande till övrig miljövård är att det som enda län (?) inkluderat kulturmiljö i sitt regionala miljöövervakningsprogram.

Kalmar län, som har haft en förhållandevis väl utvecklad samverkan med naturvården. Länsstyrelsen har exempelvis under några år avsatt särskild tid och resurser för kulturmiljövårdens medverkan i arbetet med naturreservat och ”konfliktfyllda” Natura2000-planer.

1 Resursfrågan lyfts av många länsstyrelser i samband med intervjuerna, får sakområdet inga resurser medverkar man inte i diverse tvärsektoriella sammanhang. Samtidigt finns länsstyrelsers kulturmiljöenheter som *ändå* prioriterar det tvärsektoriella för att man ser de strategiska vinsterna och den stora kulturmiljönyttan.

Rutiner och policys för samverkan

Ett värdefullt verktyg är att fastställa skriftliga rutiner, policys eller avtal för samverkan av olika slag och i olika processer inom länsstyrelsen. Då blir ambitionen i det tvärsektoriella arbetet inte lika personberoende eller avhängigt intresse och den goda viljan hos enskilda handläggare. Med skriftliga rutiner och policydokument blir det tydligare för alla och en var ”vad som gäller”. Det är även ett sätt att synliggöra alla de sammanhang där kulturmiljö deltar eller borde delta, vilket har betydelse i förhållande till kulturmiljövårdens resurser. I vilken utsträckning sådana rutiner eller samverkansdokument finns på länsstyrelserna är oklart. Det var heller inte en särskilt uttalad fråga i samband med intervjuerna av länsstyrelserna. Även inom det här området kan kulturmiljövården på de olika länsstyrelserna ha stor nytta av att stödja och inspirera varandra och att undvika att hjulen uppfinns på nytt. Ett goda exempel med tydlig bäring mot åtgärdsarbetet inom *Levande sjöar och vattendrag* är Länsstyrelsen i Jönköpings läns samverkansrutin vad gäller åtgärder i vattendrag. Efter att rutinen presenterades på en tvärsektoriell workshop *Bättre samverkan! En workshop om tvärsektoriella syn-/arbetsätt vid åtgärder i och vid vattendrag* för 11 länsstyrelser i södra Sverige 2014 beslutade flera länsstyrelser att ta fram sådana samverkansdokument[1].

Med skriftliga rutiner och policys för det tvärsektoriella arbetet blir ambitionen inte lika personberoende eller avhängig intresse och den goda viljan hos enskilda handläggare.

1 Dokumentation av workshopen *Bättre samverkan* 2014, inom projekten *Kulturmiljö och vattenförvaltning* i SÖVD samt *VaKul* i Västerhavets vattendistrikt.

Damm i Lövsjöbäcken i Jönköpings län
Foto: Coco Dedering

Exempel:

Länsstyrelsen Jönköpings har utvecklat de tvärsektoriella arbetssätten. De har bl.a. 2008 tagit fram en samverkansrutin för var, när och hur kulturmiljöfrågor hanteras vid åtgärdsarbetet med restaurering av vattendrag ur fiske- och natursynpunkt:

Samverkansrutin för var, när och hur kulturfrågor hanteras vid åtgärdsarbetet med restaurering av vattendrag ur fiske- och natursynpunkt (2008-02-22)

Föreliggande dokument beskriver arbetsgången för restaureringsåtgärder som drivs av Fiskefunktionen (fiske) samt våtmarkssamordnaren och hur samråd skall ske med kulturmiljöfunktionen (kultur). Vanligtvis är inte Länsstyrelsen huvudman för några åtgärder, det är kommunerna som i sin tur anlitar konsulter för projektering och genomförande. Länsstyrelsen har dock full insyn under processen och har möjlighet att kontinuerligt lämna synpunkter. I de fall Lst är utförare kan processen komma att se något annorlunda ut.

Arbetsuppgift		**Kultursamverkan**
Övergripande planering och prioritering Framtagande av fleråriga planer samt årliga urval av åtgärder ur plan.	←	Vid framtagande av plan kontaktas kultur under hand och får möjlighet att lämna synpunkter innan fastställande. Vid årliga urvalet av åtgärder sker samråd med kultur, i samband med VP-arbetet.
Tidigt infomöte/samråd med markägare m fl Samrådsmöten sker vanligtvis med alla markägare utefter ett vattendrag	←	Snabbkontroll av kulturunderlag inför mötena (t ex kulturminnen, kulturaqua, fornminnen industrimiljöer) görs av Fiske. Kopia på kallelse till möte och lista över påträffade kulturvärden sänds till kultur.
Förprojektering Görs vanligtvis av konsult, men fiske lämnar synpunkter. Listar flera alternativa åtgärder varefter val av huvudalternativ görs. Skall innefatta översiktlig konsekvensbedömning avseende kulturmiljöer.	←	Kontakter mellan kultur och både konsult och fiske. Om det är uppenbart att kulturmiljövärden berörs i stor omfattning skall kultur kunna medverka vid val av åtgärdsalternativ.
Projektering Huvudförslaget projekteras. Innefattar både teknisk beskrivning och MKB. Klargör också om tillstånd behövs enligt Kulturminneslagen. Mkb mall finns på G:	←	Kontakter mellan kultur och både konsult och fiske. MKB:n skall innefatta beskrivning av kulturvärden och vad åtgärderna får för konsekvenser för dessa.
Samråd Lst enligt Miljöbalken 12 kap 6§ alternativt 6 kap 4§ Underlag MKB och teknisk beskrivning	←	Naturtillsynsfunktionen handlägger. Kultur får kopia på samtliga ärenden och har möjlighet att delta i ärendena.
Tillstånd i miljödomstolen Länsstyrelsen lämnar yttranden och deltar vanligtvis vid ev huvudförhandlingar.	←	Funktionen för tillsyn handlägger med stöd av övriga. I första hand representeras länsstyrelsen i domstol av Naturavdelningen, dock med stöd av övriga. Kultur har möjlighet delta i yttranden samt i miljödomstol.

Arbetsuppgift		**Kultursamverkan**
Tillståndsansökan enl kulturminneslagen Länsstyrelsen beslutar om tillstånd med villkor.	←	Kultur handlägger. Samråd sker med fiske/natur.
Praktiskt utförande Görs via upphandlad/ramavtalad entreprenad. Strävan att konsulten som ansvarat för underlaget och deltagit tidigare (projektering mm) i så stor mån som möjligt medverkar vid utförandet för att säkerställa kvalitet.	←	Övervakning av utförandet av konsult inbegriper även kulturfrågor, vilket förutsätter att frågorna behandlats tidigare i samråd osv. I vissa fall kan det finnas behov av antikvarisk medverkan.
Slutbesiktning Huvudman slutbesiktigar och godkänner åtgärd/entreprenad. Länsstyrelsen fiske medverkar.	←	I huvudmannens godkännande ingår även kulturfrågorna i den mån de specificerats. Kultur informeras och medverkar vid behov.

Samsyn och samverkan mellan nationella myndigheter får genomslag regionalt

För att underlätta för länsstyrelserna är det viktigt att det tvärsektoriella arbetet fungerar bra på nationell nivå och mellan nationella myndigheter. De flesta uppdrag och ekonomiska styrmedel kommer i stuprör, vilket ofta försvårar genomförandet av den tvärsektoriella miljöpolitiken. Det vore önskvärt med ett tätare samarbete och en större samsyn mellan nationella myndigheter, bl.a. för att öka och underlätta det regionala tvärsektoriella åtgärdsarbetet. Skogsstyrelsens och Riksantikvarieämbetets samarbete kring uppföljning av och åtgärder för att minska skogsbrukets negativa påverkan på forn- och kulturlämningar är ett positivt exempel på myndighetssamverkan med miljömålskoppling. Att Fiskeriverket, Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet 2005 initierade en gemensam strategi för skydd och bevarande inom *Levande sjöar och vattendrag* är ett annat exempel som fick visst genomslag regionalt. Länsstyrelsernas fiske-, naturvårds- och kulturmiljöenheter fick ”samma” uppdrag att föreslå nationellt särskilt värdefulla och värdefulla områden till strategin, se mer nedan. En aktuell gemensam satsning är Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetets och Handisams samarbete om tillgänglighet i skyddade miljöer, vilket 2013 blev en handbok i ämnet, *Tillgängliga natur- och kulturområden – en handbok för planering och genomförande av tillgänglighetsåtgärder i skyddade utomhusmiljöer*[1]. Detta uppskattas av

”Det vore önskvärt med ett tätare samarbete och en större samsyn mellan nationella myndigheter, bl.a. för att öka och underlätta det regionala tvärsektoriella åtgärdsarbetet.”

”Kanske kan länsstyrelserna i högre grad sporra de nationella myndigheterna till fler sektorsövergripande insatser inom ramen för miljömålsarbetet och andra uppdrag?”

1 Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverkets rapport 6562, 2013

personal på länsstyrelserna.

Kanske kan länsstyrelserna i högre grad sporra de nationella myndigheterna till fler sektorsövergripande insatser inom ramen för miljömålsarbetet och andra uppdrag? Det är åtminstone viktigt att lyfta behoven av att bryta stuprören när tillfälle ges.

Exempel:

En dörr in - fördjupad myndighetssamverkan

Ett intressant utvecklingsarbete vad gäller myndighetssamverkan och med tvärsektoriell prägel är *En dörr in* där Skogsstyrelsen, Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna i Stockholms, Blekinge och Jämtlands län deltar tillsammans med skogsägar- och näringsföreträdare. Det syftar i första hand till att förenkla skogsägarnas myndighetskontakter. 2010 – 2011 genomfördes två förstudier. I delrapport 1 beskrivs hur en fördjupad samverkan mellan myndigheterna kan organiseras i frågor som är kopplade till skötseln av skog. I delrapport 2, slutrapporten, beskrivs hur en gemensam inlämningsfunktion för ärenden kan byggas upp och drivas. Tidigare har Skogsstyrelsen lämnat rapporten Nationell skogsdatabas, om ett heltäckande system för skoglig information och data. Detta informationssystem är en viktig grund för myndighetssamverkan och effektiva ärendeprocesser. Under 2012 fortsatte arbetet med att förverkliga förslagen[1].

En dörr in är inte direkt knutet till miljömålsarbetet men kan tjäna ett som intressant exempel på hur flera myndigheter kan göra gemensam sak, med förväntningar på effektivisering och ett ökat tillvaratagande av exempelvis kulturmiljövärden:

”- Förhoppningsvis ska förenklade myndighetskontakter för skogsägarna både leda till färre skador på fornminnen och ett ökat intresse för att tillvarata kulturmiljön som resurs”, säger Leif Gren, handläggare på Riksantikvarieämbetets samhällsavdelning[2].

1 Arbetet har skett inom ett regeringsuppdrag. Se Skogsstyrelsens hemsida och rapporterna *En dörr in för skogsägare Del 1 Fördjupad myndighetssamverkan Förstudie om fördjupad myndighetssamverkan i frågor som rör skog* 2011-02-28. *En dörr in för skogsägare Del 2 – Slutrapport En dörr in för ansökningar och anmälningar Förstudie om samordnad ärendehantering i frågor som rör skog* 2011-07-07. Länsstyrelsen Stockholms län, Länsstyrelsen Blekinge län, Länsstyrelsen Jämtlands län, Skogsstyrelsen, Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet.

2 Riksantikvarieämbetets hemsida nyheter juni 2011

Tvärsektoriella kampanjer ger mersmak

Exempel:

Markernas Mångfald/Levande landskap

Ett gott exempel som länsstyrelserna gärna återkommer till och framhåller som ett föredöme vad gäller tvärsektoriella arbetssätt är kampanjen *Markernas Mångfald*, som startade redan före miljömålens tid (pågick 1996 – 2000). Det var en informations- och utbildningskampanj för att bevara och stärka odlingslandskapets biologiska mångfald och kulturmiljövärden. Jordbruksverket samordnade och länsstyrelserna gjorde skötselplaner för gårdens natur- och kulturmiljövärden, ordnade rådgivning, byvandringar, kurser och andra aktiviteter för landets jordbrukare för att öka kunskapen och intresset. Kampanjen innebar att personal från lantbruk, naturvård och kulturmiljö jobbade mycket integrerat, lärde av varandra och förmedlade ett tvärsektoriellt budskap utåt. 2002 startade en ny kampanj *Levande landskap* (2002-2006) med ett liknande upplägg och innehåll, som ett led i att nå miljökvalitetsmålet *Ett rikt odlingslandskap*[1]. En styrka utöver det tvärsektoriella upplägget var naturligtvis miljöstöden och ersättningarna till lantbrukarna som också skapade intresse. Arbetet med odlingslandskapet, ersättningar till natur-/kulturmiljön, kursverksamhet och rådgivning pågår alltjämt på länsstyrelserna inom Landsbygdsprogrammet. De ”gamla” kampanjerna verkar dock av flera länsstyrelseföreträdare ha uppfattats som särskilt givande ur det tvärsektoriella perspektivet.

Kampanj för Levande sjöar och vattendrag

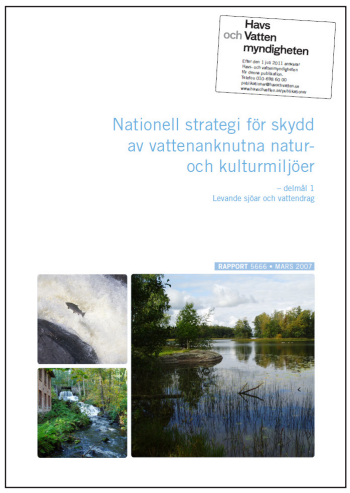
Att jobba tvärsektoriellt med utbildning och information i kampanjform lyftes, efter förslag av länsstyrelserna, upp som ett åtgärdsförslag i *Nationell strategi för skydd av vattenanknutna natur och kulturmiljöer – Delmål 1 Levande sjöar och vattendrag* (2007). Enligt planen skulle kampanjen genomföras av Naturvårdsverket, Fiskeriverket, Riksantikvarieämbetet och länsstyrelserna under 2008:

”På sikt är det av avgörande betydelse för möjligheterna att nå miljökvalitetsmålet att flertalet medborgare har en god kunskap om mångfalden av natur- och kulturvärden i anslutning till sjöar och vattendrag. Tvärsektoriella informationsinsatser riktade mot allmänheten kan ge ökad tolerans och förståelse för dessa. Förutsättningarna för att kunna förvalta natur- och kulturvärden i ett område eller på en plats är ofta beroende av markägares, fastighetsförvaltares och/eller företagares inställning, attityd och kunskap. Intresset från ideella föreningar är en tillgång som är viktig att ta tillvara i arbetet med sjöar och vattendrag. Det är därför viktigt

1 Jordbruksverkets hemsida Arkivmaterial

”Ett gott exempel som länsstyrelserna gärna återkommer till och framhåller som ett föredöme vad gäller tvärsektoriella arbetssätt är kampanjen Markernas Mångfald”

Läs mer:

Nationell strategi för skydd av vattenanknutna natur- och kulturmiljöer, delmål 1 Levande sjöar och vattendrag
Ett positivt exempel på tvärsektoriellt arbete mellan nationella myndigheter.
Naturvårdsverket 2007
Rapport 5666

att också nå och inspirera dessa aktörer. En bredare informationskampanj kring hur sjöars och vattendrags olika värden kan skyddas och förvaltas bör genomföras"[1].

Åtgärden har förvisso ännu ej genomförts, men förslaget är ett bra exempel och ansatsen positiv. Och eftersom behoven kvarstår: "bättre sent än aldrig"! Den nationella strategin för skydd av vattenanknutna natur- och kulturmiljöer som togs fram 2005-2006 av Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet och Fiskeriverket är för övrigt ett positivt men tyvärr ganska ovanligt förekommande exempel på samverkan mellan nationella myndigheter vad gäller de landskapsanknutna miljömålen. Det fick även återverkan regionalt. Länsstyrelsernas fiske-, natur- och kulturmiljövårdsenheter medverkade genom att ta fram förslag till nationellt särskilt värdefulla områden i och vid sjöar och vattendrag.

Inom ramen för just strategiarbete och delmål 1 *Levande sjöar och vattendrag* satsade Naturvårdsverket även på metodutveckling för ökad samverkan och integrering av skydd och bevarande av limniska kultur- och naturmiljöer, vilket resulterade i två pilotprojekt i Västra Götalands län och i Kalmar län under 2007-2008 . Resultaten bl.a. i form av metoder och modeller för samverkan samt lokal delaktighet finns publicerade i *Säveåns landskap – en natur- och kulturmiljöstudie*[2] och *Samverkan natur och kultur för bevarande av limniska miljöer - Pilotprojekt Länsstyrelsen i Kalmar län*[3].

Läs mer om projekten längre fram i detta kapitel.

1 Naturvårdsverket 2007 Rapport 5666 *Nationell strategi för skydd av vattenanknutna natur och kulturmiljöer – Delmål 1 Levande sjöar och vattendrag*

2 Västarvet rapport 2008

3 Länsstyrelsen Kalmar, 2008

Tvärsektoriella landskaps-strategier

Landskapsstrategier med helhetssyn

Ett intressant verktyg för implementering av tvärsektoriella arbetssätt i miljömålens och landskapskonventionens anda är tvärsektoriella landskapsstrategier eller motsvarande. Det finns åtminstone ett par exempel på regionala landskapsstrategier, Skåne och Södermanland, som båda fångar upp det tvärsektoriella inklusive kulturmiljön, som används i det regionala arbetet och som kan inspirera andra.

Exempel:

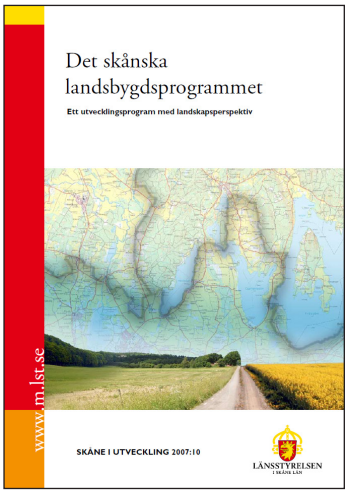
Landskapsperspektiv i Skåne

Skåne var tidigt ute med tvärsektoriella landskapsanalyser vilket bl.a. har resulterat i *Det skånska landsbygdsprogrammet – ett utvecklingsprogram med landskapsperspektiv* (2007). Det innehåller förutom landskapskaraktärsanalyser även slutsatser om respektive områdes utveckling och förslag till riktlinjer för hållbar utveckling i ett landskapsperspektiv. Programmet togs fram i bred samverkan mellan ett flertal aktörer i länet och föregicks bl.a. av s.k. rådslag med kommunerna. Så här presenteras *Det skånska landsbygdsprogrammet* på länsstyrelsens hemsida:

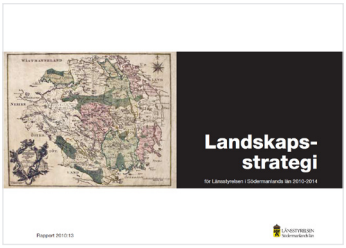
”Den svenska landsbygdspolitiken har som övergripande mål en ekonomisk, ekologisk och socialt hållbar utveckling av landsbygden. Målet omfattar en hållbar produktion av livsmedel, sysselsättning på landsbygden, hänsyn till regionala förutsättningar och hållbar till växt. Landskapets natur- och kulturvärden skall värnas och den negativa miljöpåverkan minimeras. Syftet med detta arbete är att utveckla ett regionalt program som dels utgår från de specifikt skånska förutsättningarna att tillgodose den nationella landsbygdspolitikens mål, dels utgör ett samlat dokument för en lång rad av aktörers agerande för den skånska landsbygdens förvaltning och utveckling.”

Landsskapsstrategi i Södermanland

Länsstyrelsen i Södermanlands län genomförde 2007-2008 ett internt landskapsstrategiarbete där ett tiotal personer från olika sektorer, däribland kulturmiljö, medverkade. Miljömålens starka koppling till landskapet och landskapsstrategin betonas, bl.a. mot bakgrund av det sektorsövergripande miljöarbetet. Europeiska landskapskonventionen har varit en viktig källa till inspiration. Resultatet presenteras i *Landskapsstrategi för Länsstyrelsen i Södermanlands län 2010-2014*. Landskapsstrategin är uttalat tvärsektoriell och innehåller även en fristående handlingsplan

Det skånska landsbygdsprogrammet - Ett utvecklingsprogram med landskapsperspektiv
Länsstyrelsen Skåne
Rapport 2007:10

Landskapsstrategi för länsstyrelsen i Södermanlands län 2012-2014
Länsstyrelsen Södermanland
Rapport 2010:13

med åtgärder. I inledningen till landskapsstrategin poängteras bl.a. följande:

"Länsstyrelsen ansvarar för en stor mängd verksamheter som berör och påverkar landskapet. Det gäller insatser och myndighetsbeslut inom jordbruket, naturvården, miljöskyddet och kulturmiljöområdet. Det kan också gälla att tillsammans med kommunerna bedriva planeringsverksamhet för bebyggelse och andra former av fysisk planering. Allt detta ställer krav på en helhetssyn i enlighet med vad som formulerats i den Europeiska Landskapskonventionen. Mot den bakgrunden har Länsstyrelsen arbetat fram en strategi för arbetet med frågor som berör landskapet. Landskapsstrategin är tänkt att beaktas vid såväl ärendehantering som när en sektorsstrategi eller projekt ska initieras, revideras eller utvärderas. Betydelsen vid myndighetsutövning och ärendehantering sammanhänger i första hand med att Landskapsstrategin kan utgöra ett stöd för att definiera de allmänna intressena. Strategin är i huvudsak vägledande vid prioritering av Länsstyrelsens eget arbete och den får därigenom betydelse för andra parter och aktörer."

Nya metoder för samverkan och dialog

Åren 2006-2007 drevs ett pilotprojekt om regionala landskapsstrategier i sju län (Stockholm, Skåne, Östergötland, Dalarna, Västerbotten, Kalmar och Västra Götaland) där bl.a. miljömål, ekosystemansatsen och landskapskonventionen var viktiga utgångspunkter. Uppdraget till länsstyrelserna var att pröva regionala landskapsstrategier som ett nytt förhållnings- och arbetssätt, samt att utveckla arbetsformer och processer[1]. I flera län låg fokus på biologisk mångfald och naturvärden. Länsstyrelsen i Kalmar län och Länsstyrelsen i Västerbottens län lyfter i sina intervjusvar fram erfarenheterna från sina pilotprojekt som goda exempel hur man kan jobba tvärsektoriellt och med lokal förankring och delaktighet utifrån både miljömåls- och landskapsperspektiven. I båda länen inkluderades kulturmiljön i pilotarbetet och arbetssätten har vidareutvecklats i andra sammanhang.

1 Utgångsläget för regeringsuppdraget var att testa regionala landskapsstrategier som ett arbetssätt för att bevara och hållbart bruka naturresurser utifrån en helhetssyn på landskapsnivå. Det skulle även bidra till att effektivare nå miljökvalitetsmålet Ett rikt växt- och djurliv. De regionala landskapsstrategierna har också haft Ekosystemansatsen och Europeiska landskapskonventionen som utgångspunkt. Fokus i pilotprojekten låg på att utveckla nya metoder för analys, dialog och samarbetsformer. (Naturvårdsverkets hemsida)

Exempel:

Pilotarbete med regionala landskapsstrategier

Västerbottens län

Arbetet fokuserade under 2006-2007 på att ta fram en ny modell för samverkan för fjällfrågor. Angreppssättet var uttalat tvärsektoriellt, med dialogen i fokus[1]. Modellen blev mycket framgångsrik och uppskattad och vidareutvecklades därefter i *KULT- PROJEKTET -kulturlandskapet som modell för lokal utveckling* (2008-2009). I den satsningen låg fokus bl.a. på att finna långsiktiga hållbara lösningar för finansiering och organisering av upprustning och skötsel av kulturmiljöer och att öka kulturlandskapets värde för tillväxt och sysselsättning samt att föra ner miljömålsarbetet (*God bebyggd miljö, Storslagen fjällmiljö, Levande sjöar och vattendrag, Levande skogar* och *Ett rikt odlingslandskap*) på lokal nivå med avsikt att åstadkomma konkreta resultat[2]. *Samverkansforum Fjällbygderåd* har fungerat som viktig arena för detta arbete. Det framtagna arbetssättet kan naturligtvis användas av andra!

1 Se *Regionala Landskapsstrategier Västerbottens län - Modell för samverkan*. Länsstyrelsen Västerbotten, meddelande 2007:6

2 Projektplan – styrdokument *KULT- PROJEKTET - kulturlandskapet som modell för lokal utveckling*. Länsstyrelsen Västerbotten, 2008

Samverkansforum Fjällbygderåd

En modell för att nå hållbar utveckling och lokal förankring i angelägna frågor

Viktigt med helhetsperspektiv

Samhället, ja verkligheten, blir allt mer komplex. Både i planering av markanvändning och hantering av naturresurser krävs att vi har ett helhetsperspektiv där hållbar utveckling är ett mål. Vi behöver nya metoder för att nå dit.

Under en tid har Länsstyrelsen Västerbotten arbetat för att finna sådana metoder. Fokus har legat på att hitta former för hur aktörer som på olika sätt använder eller påverkar landskapet kan samverka på ett bra sätt.

Utgångspunkten har varit att samverkan är positivt och att en dialog mellan berörda aktörer om kunskap, erfarenheter och synsätt skapar ett rikare underlag till dem som ska ta beslut.

Kort sagt: **Samverkan ger bättre beslut!**

Ett typiskt svenskt fjällområde

Modellen för samverkan har utarbetats av aktörer verksamma i Kultsjödalen i Vilhelmina kommun. Den har funnit sin form i diskussioner kring:

- Mineralbrytning och gruvor
- Nya vägar, skoter- och vandringsleder, terrängkörning
- Naturvård, bildande av naturreservat och nationalparker
- Utbyggnad av vattenkraft
- Kulturmiljövård
- Jakt och fiska
- Vindkraft
- Fjällnära skogsbruk

Kultsjödalens fantastiska natur präglas av Marsfjället, södra Lapplands högsta fjäll, och Ångermanälvens vattensystem med Kultsjön. Området är glest befolkat, de flesta bor i Saxnäs och Klimpfjäll. Stora delar av området är av riksintresse för friluftslivet, naturvården, renskötseln och kulturmiljövården.

Ett organiserat nätverk

Ett Fjällbygderåd utgörs av helt fristående aktörer som är verksamma i ett geografiskt avgränsat område, och en koordinator som är placerad på en kommunförvaltning.

Upptagningsområdet för ett Fjällbygderåd avgränsas bäst av kommungräns, odlingsgräns, fjällområdesgräns eller landsgräns. Naturgeografiska barriärer eller kulturbygder kan också vara lämpliga gränser.

Ett Fjällbygderåd finns egentligen bara vid samverkanssituationer. I övrigt kan det liknas vid ett organiserat nätverk utan hierarkier där koordinatorn är den sammanhållande länken. För att modellen ska fungera långsiktigt bör koordinator och representanter för lokala aktörer arvoderas.

Samverkansprocessen

1. Initiativtagare till samverkan kan vara myndighet, exploatör eller nätverket av lokala aktörer. Samverkan kan gälla både stora och små frågor, exempelvis kommuners översiktsplanering, miljömålsarbete, samråd enligt miljöbalken, landsbygdsutveckling, etc.
2. Initiativtagaren tar kontakt med motparten via koordinatorn. Koordinatorn väljer lämplig mötesplats och bjuder in till möte. Samverkansparterna får i god tid före mötet underlag och dokument som är viktiga för arbetet.
3. Varje lokal aktör avgör själv utifrån sina intressen och kompetenser om de ska delta aktivt i samverkansprocessen och utser en representant på lämpligt sätt. Beroende på vilken fråga samrådet gäller kan olika personer företräda aktören.
4. Koordinatorn sköter dokumentationen vid mötet.
5. Om en fråga kräver flera samverkansmöten kan aktörer som är överens i frågan, av med hjälp av koordinatorn, formera en delegation om 5-15 personer. Delegationen som funktion är inte permanent utan bildas vid behov.

Från ord .....

..... till handling

Dialogen och kommunikationen med och mellan berörda aktörer är viktig. I ett samverkansarbete kring Kultsjödalens kulturmiljöer har man testat hur modellen fungerar i praktiken. Vid olika typer av möten diskuterade man bl a:

- Olika sätt att rusta upp och sköta kulturmiljöer
- Lösningar för att göra kulturlandskapet mer tillgängligt
- Kulturlandskapets betydelse för tillväxt och utveckling
- Lokalt entreprenörskap och företagande
- Miljömålsarbete på lokal nivå

Ett resultatet av samverkansarbetet är upprustningen av en kulturhistoriskt intressant miljö i området. Bilderna visar ett urval av många spännande kulturmiljöer, värda att bevara för framtiden.

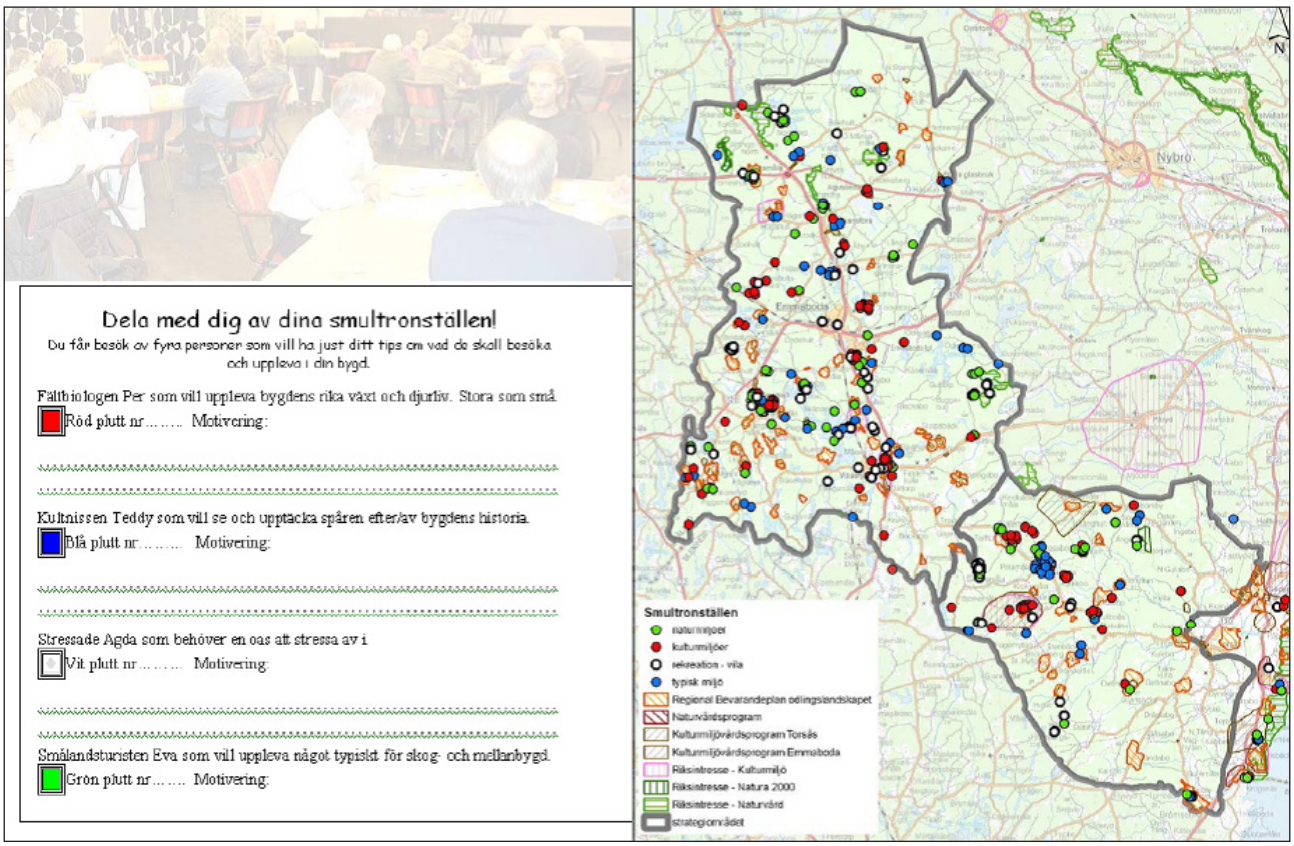
Utdrag ur broschyren "Bättre beslut med samverkan", Länsstyrelsen i Västerbottens län 2009

Kalmar län

Pilotarbetet med regionala landskapsstrategier i Kalmar län 2006-2007 utgick bl.a. från miljömålet *Ett rikt odlingslandskap* och problemen med nedläggning av jordbruksföretag i sydvästra delen av länet. Från länsstyrelsen deltog personal från lantbruk, natur- och kulturmiljövård. Även i det här pilotprojektet stod dialogen med markägare, föreningsliv och kommuner i fokus. Inom projektet utvecklades den s.k. *Smultronställemetoden* som ett verktyg för att samla in medborgarnas kunskaper, åsikter och värderingar, som grund för det fortsatta miljöarbetet. Det visade sig vara ett framgångsrikt sätt att inleda en dialog och skapa engagemang kring bevarande och utveckling av värden, och att identifiera möjligheter, problem och åtgärder. Metoden har använts och vidareutvecklats i andra tvärsektoriella och miljömålsinriktade sammanhang[1]. Den är mycket enkel och går i korthet ut på att vid första träffen med markägare och andra aktörer inleda med att efterfråga vad deltagarna själva tycker är värdefullt och uppskattar ur olika aspekter. I grupp eller enskilt fyller man i blanketter som sedan kopplas till en geografisk plats på en stor karta genom att man klistrar dit en nummerlapp. Till nästa träff har länsstyrelsen sammanställt materialet och digitaliserat det i GIS vilket sedan utgör ett planeringsunderlag inför det fortsatta arbetet med åtgärder. *Smultronställemetoden* presenterades på Miljömålsdagarna i Borgholm 2012 och finns beskriven i rapporter från Länsstyrelsen i Kalmar[2].

1 Dels inom ett pilotprojekt om metodutveckling för tvärsektoriellt genomförande Levande sjöar och vattendrag, se rapport nedan, och dels inom vattenförvaltningen där den använts som metod för att inleda dialogen i vattenrådens arbete.

2 Se dokumentation från Miljömålsdagarna i Borgholm 2012 på RUS hemsida samt rapporterna *Underifrånperspektiv på ett landskap – Odlingslandskapet i Torsås och Emmabodas skogs- och mellanbygd. Metodstudie i syfte att utveckla regionala landskapsstrategier – redovisning av ett regeringsuppdrag*. Länsstyrelsen i Kalmar län. Se även rapporten *Samverkan natur och kultur för bevarande av limniska miljöer - Pilotprojekt Länsstyrelsen i Kalmar län*, Länsstyrelsen Kalmar län 2008.

Exempel på frågor till Smultronställemetoden så som de formulerades i pilotprojektet om regionala landskapsstrategier i Kalmar län. Kartan visar det geografiska och tematiska utfallet.

Ökad samverkan inom skydd, vård och information

Ett viktigt utvecklingsområde som är direkt relaterat till åtgärder och miljömål handlar om möjligheterna att använda de verktyg som länsstyrelsen förfogar över inom områdesskydd, vård och information mer rationellt = tvärsektoriellt.

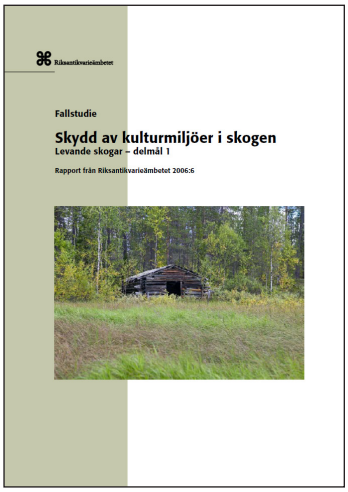
Integration naturvård – kulturmiljövård i reservat

Ett tydligt utvecklingsområde är ökad integrering av skötsel av både natur- och kulturmiljövärden, i både naturreservat och kulturreservat. Idag finns drygt 4 000 naturreservat och drygt 40 kulturreservat i landet. Många hundratals miljoner kronor satsas årligen på skydd och förvaltning i reservaten[1]. Vad gäller reservat i odlingslandskapet kan man kanske *anta* att såväl natur- som kulturmiljövärden uppmärksammas i förhållandevis stor utsträckning, eftersom de ofta är två sidor av samma mynt.

Riksantikvarieämbetet har utifrån miljömålen studerat hur satsningarna på områdesskydd, främst naturreservat, i skogsrespektive fjällandskapet har inkluderat kulturhistoriska värden. Resultaten är nedslående ur ett kulturmiljöperspektiv. I *Fallstudie Skydd av kulturmiljöer i skogen. Levande skogar – delmål 1* framhåller Riksantikvarieämbetet följande: ”*Riksantikvarieämbetets övergripande slutsats är att delmål 1 i Levande skogar avser en sammansatt målbild för såväl biologisk mångfald som friluftsvärden och kulturmiljövärden, men att:*

- *Kulturmiljövärdena endast obetydligt eller inte alls har fångats upp i delmålets tillämpade miljömålsarbete.*
- *Målet för de rena naturvärdena i delmålet inte heller uppfylls, eftersom det biologiska kulturarvet är en del av den biologiska mångfalden.”*

I studien riktas skarp kritik mot flera parter, däribland den egna kulturmiljöorganisationens passivitet. Har länsstyrelsernas kulturmiljöenheter prioriterat frågan tillräckligt? Borde man inte i högre grad ha kunnat hävda del av befintliga resurser? ”Uppdraget till länsstyrelserna är trots allt att arbetet ”bör utföras i en sektorsövergripande process”.

Skydd av kulturmiljöer i skogen - Levande skogar - delmål 1
Riksantikvarieämbetet
Rapport 2006:6

1 Under t.ex. 2013 avsatte Naturvårdsverket nästan 685 miljoner kronor för naturskydd, enligt Sveriges officiella statistik Statistiska meddelanden MI41 SM 1401 Skyddad natur 31 december 2013. Under 2014 uppgick kostnaderna för kulturreservat, samtliga åtgärdstyper, till drygt 20 miljoner (cirka 9 % av det totala anslaget på knappt 250 miljoner), enligt utdrag ur Källa 2014-12-15 tillhandahållet av RAÄ. I statistiken ingår även en mindre kostnadspost för naturreservat.

Även om länsstyrelserna hittills verkar ha utelämnat kulturmiljöaspekter i de skogliga naturreservaten så saknas inte goda exempel. Enligt Riksantikvarieämbetets fallstudie är Nilasjokk i Norrbottens län ett naturreservat där man genom att samordna skyddet av natur- och kulturmiljöer ”närmat sig de synergieffekter som regeringen avsett”.

Exempel:

Nilasjokk

Enligt Riksantikvarieämbetets fallstudie är Nilasjokk i Norrbottens län ett naturreservat där man genom att samordna skyddet av natur- och kulturmiljöer ”närmat sig de synergieffekter som regeringen avsett”.

Nilasjokk är ett naturreservat i Arvidsjaurs kommun. Av den nya skötselplanen framgår att det, utöver de urskogsrelaterade naturvärdena, finns åtskilliga kulturhistoriska aspekter i reservatet. Stubbar över hela området vittnar om att skogen varit föremål för dimensionsavverkningar. Men framför allt har området utnyttjats som resursområde för skogssamer knutna till den s.k. Nilasvallen. En renoverad lappkåta, en rengärda och en njalla finns kvar. En skogshistorisk studie har också påvisat hur renskötseln och bosättningen påverkat skogens karaktär, särskilt intill vallen. Över hela reservatet återfinns spår efter barktäkt. De kulturhistoriska aspekterna är vad det verkar väl tillgodosedda i skötselplanen. Exempelvis föreskriver planen att skogsbränder ska släckas för att det biologiska kulturarvet inte ska förstöras.

Utvärdering av indikatorn ’Skyddade fjällmiljöer’ - En fallstudie om hur kulturvärden skyddas och vårdas i tolv fjällområden
Riksantikvarieämbetet, 2008

I Riksantikvarieämbetets *Utvärdering av indikatorn ’Skyddade fjällmiljöer’ - En fallstudie om hur kulturvärden skyddas och vårdas i tolv fjällområden* har en utvärdering av indikatorn *Skyddade fjällmiljöer*, med avseende på kulturmiljövärden, genomförts. 38 beslut om inrättade av naturreservat och nationalparker, från Dalarna i söder till Norrbotten i norr, har studerats av Ájjte museum. Studien visar att avståndet mellan miljökvalitetsmålets målformuleringar om kulturmiljövärden, särskilt det samiska kulturarvet, och skötselplanernas ensidiga naturvårdsinriktning är stort. I endast två av de 30 analyserade besluten finns skötsel av kulturvärden med enligt skötselplan; Hamrafjällets naturreservat i Jämtlands län och Yrafdeltats naturreservat i Norrbottens län.

Ovanstående pekar på utvecklingsbehov och ger upphov till en rad frågeställningar: vilka bär ansvaret för att inte skydd och skötsel samordnas bättre? Vilka ambitioner för ett sektorsinte-

grerat syn- och arbetssätt har egentligen politiker och myndigheterna? Hur bryter man stuprören? Och sist men inte minst; de goda exemplen visar att en ökad samordning inom skydd och skötsel är möjlig!

Vad gäller kulturreservaten så framhåller flera länsstyrelser att naturvärdena, och då ofta i form av biologiskt kulturarv, uppmärksammas i besluten och skötselplanerna. Kulturreservaten är fortfarande mycket få; det går ett kulturreservat på 100 naturreservat. På sikt skulle det ändå vara intressant att utvärdera även hur kulturreservaten inkluderar naturvärden.

Exempel:

Örefjärden-Snöanskärgårdens marina naturreservat

Örefjärden-Snöanskärgårdens marina naturreservat ligger i Västerbottens län, och beslutades av länsstyrelsen 2012. Det är ett mycket bra exempel på hur skydd och förvaltning av kulturmiljövärden inkluderats i ett naturreservat. Området tillhör länets finaste kustmiljöer och inkluderar en spännande blandning av höga naturvärden, kulturhistoriska värden och värden för friluftslivet. Inom ramen för reservatsbildningsprocessen utförde Västerbottens museum 2008 en kulturhistorisk utredning på uppdrag av länsstyrelsen.

Kulturmiljövärdena lyfts fram i beslutet och syftet med naturreservatet:

”Det övergripande syftet med naturreservatet är att bevara ett kust- och skärgårdslandskap med låg påverkansgrad som en i huvudsak opåverkad helhetsmiljö med dess värdefulla natur- och kulturmiljö. Områdets rika och omväxlande marina miljöer och landmiljöer som präglas av landhöjningen ska bevaras i ett närmast naturligt och ostört tillstånd så att förutsättningarna för en naturlig flora och fauna tryggas. Områdets betydelse för skyddsvärda arter exempelvis häckande kustfåglar ska bevaras och stärkas. De i området ingående Natura 2000-naturtyperna och arterna ska ha en gynnsam bevarandestatus. *Inom ramarna för det övergripande syftet ska området skydda, vårda och tydliggöra kust- och havsanknutna kulturhistoriskt präglade miljöer med kontinuitet från 1000-tal fram till 1900-tal*. Naturreservatet ska tillgodose det rörliga friluftslivets behov. Människor ska kunna uppleva en i huvudsak opåverkad kust- och skärgårdsmiljö med en rikedom av marina naturmiljöer och *en tydlig prägel av en rik kustanknuten kulturhistoria*.” (utdrag ur beslutet och syftet med reservatet, egen kursivering)

I den med fotografier och kartor rikt illustrerade skötselplanen har den historiska användningen av mark och vatten, och de kulturhistoriska värdena, egna avsnitt i beskrivningen av reservatet. I plandelen finns skötselområden för kulturmiljöer och kulturhistoriska lämningar med mål och åtgärder. Här framgår exempelvis att kulturmiljöerna på Snöan i form av gamla lämningar, kapellet, fiskelägeskaraktären och bebyggelsen ska vårdas och bevaras så att deras värden består och kan visas för allmänheten (på följande sidor utdrag ur skötselplanens plandel avseende kulturmiljön).

Järnäsklubb

Länets första officiella lotsplats inrättades vid Järnäsklubb 1725. Kring den tidigare lotsstationen och i omgivningarna finns kulturmiljöer och lämningar med stora bevarandevärden, bl.a. ett kummel och en stor båk.

Mål

De kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna och den karaktäristiska miljön ska bevaras och ej förvanskas.

För den kulturmiljömärkta lotsplatsen gäller att den kulturhistoriska karaktären ska bevaras och att eventuell ombyggnad och förändring ska utföras varsamt.

Åtgärder

Länsstyrelsen kommer genom anslagen för kulturmiljö att medverka i finansieringen av underhållskostnaderna enligt nedan.

Lotsplatsen

Lotsstugan ägs i dag av Järnäs samfällighetsförening och övrig bebyggelse är privatägd. På platsen råder normalt krav på fastighetsunderhåll..

Båken på Storhällan

- Båken på Storhällan ska underhållas regelbundet (Åtgärd K4 i kapitel 10).
- Den skötsel av öppna hedmarker som planeras på ön kommer att gynna upplevelsen av båken.

Kumlet

- Kumlet på Järnäs Storklubb ska underhållas regelbundet (Åtgärd K5 i kapitel 10).
- Den skötsel av öppna hedmarker som planeras kommer att stärka upplevelsen av båken.

Den kulturmiljömärkta lotsstationen på Järnäs Storklubben ägs av Fortifikationsverket.

5. Skötselområden kulturmiljöer och kulturhistoriska lämningar

Skötseln av kulturmiljöer och kulturhistoriska lämningar är prioriterad på två platser; Snöan och Järnäsklubb.

Snöan

Hela Snöan är av riksintresse för kulturmiljövården. Här finns flera lämningar som är skyddade med stöd av kulturminneslagen, bl.a. tomtningar, labyrinter, kompassrosor, gistgårdsrösen och andra gamla lämningar efter äldre tiders jakt och fiske. Några av dem är på väg att bli övervuxna av vegetation, bl.a. gistgårdsrösen intill kapellet.

Kapellet på Snöan är också skyddat enligt samma lag. Det vårdas i dagsläget av Norrbyns byamän och är därför relativt välhållet.

Mål

- Kulturmiljöerna på Snöan i form av gamla lämningar, kapellet, fiskelägeskaraktären och bebyggelsen ska vårdas och bevaras så att deras värden består och kan visas för allmänheten.
- Kulturmiljöerna på Snöan är särskilt prioriterade för insatser för vård och bevarande.

Åtgärder

Den skötsel av hedar som genomförs på Snöan (se avsnittet Öppen mark med naturvårdsskötsel) kommer att lyfta fram kulturmiljöerna. Förstärkningen av den öppna landskapsbilden kommer att gynna förståelsen av kulturmiljöerna.

En labyrint på Västerskatan är sakta på väg att bli övervuxen med gran. Den är ett exempel på de fornlämningar som kommer att behöva skötsel.

På senare tid har arbetet med naturreservat i limniska och marina miljöer intensifierats. En studie som är mycket intressant i det sammanhanget är *Förstudie inom miljömålsarbetet: Värdefulla undervattensmiljöer i svensk kust och skärgård - samverkanspotential mellan natur- och kulturmiljövård* (Riksantikvarieämbetet, Naturvårdsverket och Statens maritima museer). Här konstateras att höga natur- och kulturvärden under havsytan ofta sammanfaller, liksom önskvärda bevarandeåtgärder. Det innebär att det finns en stor samverkanspotential och många synergieffekter vad gäller varsamt brukande och skydd av natur- och kulturmiljöer under havsytan, se vidare kap. *Kunskapsuppbyggnad*. Förhoppningsvis kan frågan om samordnat skydd aktualiseras i och med regeringens uppdrag till Havs- och vattenmyndigheten ”att genomföra en fördjupad analys av formellt skyddade marina områden och att ta fram en handlingsplan för marint områdeskydd”. I uppdraget ingår att beakta förvaltningen av marina kulturmiljöer[1].

Många fornlämningsmiljöer vårdas inom ramen för länsstyrelsernas fornvårdsprogram. Ofta gynnas den biologiska mångfalden också.
Foto: Coco Dedering

Fornvård och biologisk mångfald

I en strävan att använda befintliga verktyg mer tvärsektoriellt bör man även se över möjligheterna med länsstyrelsernas fornvårdsprogram. Vård av och information om fornlämningsmiljöer kan även inkludera skötsel och information om biologiska värden. Åtminstone på enstaka länsstyrelser har diskussioner kring en sådan utveckling av fornvårdsprogrammet diskuterats, bl.a. utifrån länsstyrelsens arbete med åtgärdsprogram för hotade arter (ÅGP).

Tvärsektoriellt arbete med skydd och skötsel av vattendrag

Länsstyrelserna i Västra Götaland, Kalmar och Blekinge har bedrivit metodutvecklande projekt som fokuserat på tvärsektoriella tillvägagångssätt för just *Levande sjöar och vattendrag* och har för det ändamålet fått bidrag från Naturvårdsverket (Västra Götaland, Kalmar) samt RUS (Blekinge). Gemensamt för de tre projekten är, förutom den tvärsektoriella ansatsen, en strävan efter att anlägga ett landskapsperspektiv och att involvera markägare, föreningar m.fl. genom upprepade möten. De metoder och arbetssätt som tagits fram inom projekten kan fungera som idébank och inspiration för andra. En länsstyrelse som arbetar på ett liknande sätt med *Levande sjöar och vattendrag* i sin *ordinarie verksamhet* är Länsstyrelsen i Jönköpings län.

1 ”Uppdrag att genomföra en fördjupad analys av formellt skyddade marina områden och att ta fram en handlingsplan för marint områdeskydd” från regeringen till Havs och vattenmyndigheten, Regeringsbeslut 2015-02-12

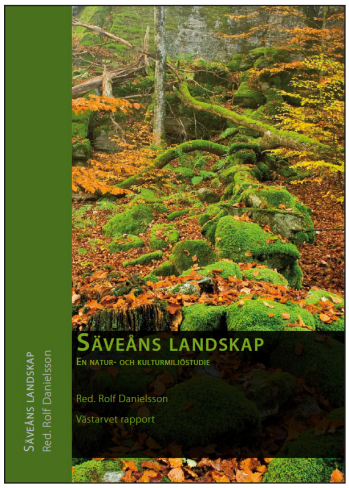
Exempel:

Säveåprojektet i Västra Götaland

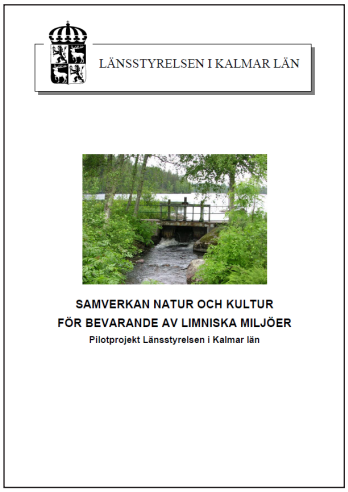
Projektet är en stor satsning på Säveåns landskap som innehållit flera delprojekt. Ett av dem fokuserade just på samverkan mellan natur-, kulturmiljö- och fiskevård för att bevara och utveckla Säveåns värden. Resultaten är publicerade i *Säveåns landskap – en natur- och kulturmiljöstudie* (Västarvet rapport 2008). Satsningen utgick från miljömålet *Levande sjöar och vattendrag* och Säveåns höga värden där länsstyrelsen och Västra Götalandsregionen beslutade att tillsammans arbeta för bevarande och ett hållbart nyttjande av Säveån med ett tvärsektoriellt förhållningssätt. Parterna erhöll 2007 bidrag från Naturvårdsverket för att belysa möjligheterna med sektorsamverkan samt för att ta fram en plan för bevarande för Säveåns olika värden. En bred dialog med vattensystemets olika brukare stod i förgrunden. Planen innehåller allt från reservatsbildning, vård och informationsinsatser till marknadsföring, utveckling av besöksmål och kunskapsuppbyggnad.

Lillån-projektet i Kalmar

Projektet drevs 2007 – 2008 som ett pilotprojekt för att utveckla metoder och samarbetsformer kring bevarande av natur-, fiske- och kulturmiljövärden i enlighet med *Levande sjöar och vattendrag*. Projektet finansierades av Naturvårdsverket och resulterade bl.a. i framtagande av en samverkansplattsform för länsstyrelsen och en för natur-och kulturmiljövården gemensam förankringsmodell utifrån praktiskt arbete i Lillån i Emåns avrinningsområde. Genom möten och vattendragsvandringar samlade länsstyrelsen in markägarnas åsikter om och åtgärdsförslag kring värden utmed vattendrag. Åtgärder för bevarande av värdena fortsatte även efter projektets slut. Två bykhus och en kvarnmiljö har renoverats med bidrag från länsstyrelsen, i kommunens regi gjordes biologisk återställning och en fiskväg byggdes. Utöver bevarande av kulturhistoriska och biologiska värden visade sig metoden vara tidseffektiv då förankringsarbetet för biotopvårdsåtgärderna underlättades. Den tvärsektoriella inriktningen fångade fler markägares intresse för att genomföra åtgärder.

Säveåns landskap - En natur och kulturmiljöstudie
Västarvet rapport 2008

Samverkan natur och kultur för bevarande av limniska miljöer - Pilotprojekt Länsstyrelsen i Kalmar län
Länsstyrelsen Kalmar, 2008

Bräkneåprojektet i Blekinge län

Projektet drevs under 2009-2010 och har marknadsförts som en ”landskapsstrategisk arbetsmodell för ett avrinningsområde”. Det har bl.a. finansierats med miljömålsmedel från RUS. Många olika aktörer involverades. För att ta vara på deras kunskaper och engagemang ordnades stormöten och länsstyrelsen erbjöd kurser och rådgivning. Projektet handlade bl.a. om att:

- inom Bräkneåns avrinningsområde i Blekinge län (cirka 150 kvadratkilometer) jobba med berörda miljömål i ett landskapsperspektiv.
- ta fram en modell för hur man kring ett objekt kan samarbeta sektorsövergripande (miljöövervakning, miljömålsuppföljning, reservatsförvaltning, ÅGP, fiske, kulturmiljö, vattenförvaltning, kommun, ortsbefolkning, Skogsstyrelsen och markägare) för att bevara och utveckla natur- och kulturmiljöer för att möjliggöra en levande landsbygd.

Det framtagna arbetssättet kan användas i andra områden i länet och utgöra ett gott exempel i andra län. Målsättningen var även att skapa ett kontaktnät genom att knyta an till aktiva och verksamma markägare och intresseorganisationer i bygden och kunna hänvisa till dem vid arbete inom andra områden i länet[1]. Projektet har resulterat i åtgärder och aktiviteter, en ökad samverkan såväl inom länsstyrelsen som mellan myndigheter, men framför allt har en ökad samverkan med bygden och inom bygden uppnåtts[2].

1 Miljöekstra nr 3 2009 (Nyhetsbrev om miljömålsarbetet i Blekinge) samt Powerpoint på Länsstyrelsen Blekinges hemsida

2 Se t.ex. Bilaga 2 Verksamhetsredovisning vattenförvaltningen 2012-02-15

Tvärsektoriellt arbete kring Myllrande våtmarker

I samband med intervjuerna har samarbetet vad gäller våtmarker lyfts av några länsstyrelser. Det handlar om såväl kunskapsunderlag, samråd inför anläggande av våtmarker och framtagande av strategier. Liksom de flesta andra miljömål ställer *Myllrande våtmarker* krav på tvärsektoriella perspektiv och angreppsätt.

Exempel:

Myllrande våtmarker i Västra Götalands län

Länsstyrelsen i Västra Götaland har bl.a. bedömt anlagda våtmarker utifrån påverkan på kulturmiljön[1]. Utifrån dessa erfarenheter har de tagit fram en rapport *Den kulturella våtmarken – reflexioner och riktlinjer kring nyanlagda våtmarker och kulturvärden* (2008). Den innehåller riktlinjer kring nyanläggning av våtmarker i kulturlandskapet samt rekommendationer kring lämpliga underlagsmaterial och analyspunkter som är användbara i sammanhanget. ”En nyanlagd våtmark kan göra stora ingrepp i ett odlingslandskap men den kan också bli ett bra tillskott i miljön. Allt hänger på placering och utformning och, nästan viktigast av allt, skötseln.” Rapporten är rikt illustrerad med många handfasta råd kring planering t.ex. för- och nackdelar för kulturmiljön, samråd och kunskapsunderlag, placering och utformning. Dessutom finns en exempelsamling som tar upp våtmarker som

- förstärker äldre landskap,
- nytillskott,
- landsbygdsutveckling, och
- våtmarker som förlängning av trädgården.

I bakgrundsbeskrivningen framhålls miljömålet *Myllrande våtmarker*, kulturmiljöaspekterna, våtmarkernas kulturarv m.m. Rapporten är ett bra exempel på såväl planeringsunderlag som rådgivning och information. Den finns även i en kortversion som bl.a. används som bilaga i vissa våtmarksärenden[2].

1 *Våtmarker i odlingslandskapet En analys av kulturlandskapets påverkan vid nyanlagda våtmarker i Västra Götalands län,* Länsstyrelsen Västra Götaland, Rapport 2008:57

2 Muntligt meddelande Åsa Algotsson, Länsstyrelsen Västra Götaland 2012.

Den kulturella våtmarken - Reflexioner och riktlinjer kring nyanlagda våtmarker och kulturvärden
Länsstyrelsen Västra Götaland
Rapport 2008:51

Rekommendationer

Avsätt tid och resurser

Avsätt tid och resurser för kulturmiljövårdens medverkan i tvärsektoriella sammanhang. Ta i argumentationen stöd i länsstyrelsens tvärsektoriella uppdrag däribland miljömålen och att en stor mängd verktyg av betydelse för kulturmiljövårdens intressen finns hos andra sektorer/enheter på länsstyrelsen som kanske saknar egen kulturmiljökompetens.

Utveckla och formalisera samverkan

Formalisera tvärsektoriell samverkan genom skriftliga rutiner, policys eller avtal så blir inte ambitionen i det tvärsektoriella arbetet lika personberoende eller avhängigt intresse och den goda viljan hos enskilda medarbetare. När, var och hur ska samråd/samverkan ske och vem har ansvaret?

Använd befintliga verktyg mer sektorsintegrerat

Utifrån miljömålen och länsstyrelsens uppdrag att arbeta sektorsövergripande och resurseffektivt, inled diskussioner kring hur länsstyrelsens verktyg så som strategier, planer och program och praktiska åtgärder inom skydd, vård och information kan användas mer tvärsektoriellt och inkludera fler typer av värden. Många verktyg används fortfarande ganska ”stuprörsaktigt”. Ta tillvara goda exempel på arbetssätt och metoder från andra län.

Utveckla samverkan mellan länsstyrelser kring tvärsektoriellt arbete

På många länsstyrelser har intressant metodutvecklande arbete bedrivits, värdefullt material tagits fram, och så vidare, som även är av intresse för andra län/länsstyrelser. Det finns en stor potential i att i högre utsträckning sprida goda exempel, utbyta material och erfarenheter vad gäller tvärsektoriellt arbete av olika slag.

Jobba och lobba för fler tvärsektoriella uppdrag och ”kampanjer”

Ibland försvåras länsstyrelsens tvärsektoriella arbete av att uppdrag och resurser fördelas i stuprör av nationella sektorsmyndigheter. Länsstyrelserna kan i högre utsträckning jobba och lobba för mer tvärsektoriella åtgärdsuppdrag och resurser, bl.a. utifrån de tvärsektoriella miljömålen och de goda erfarenheterna inom odlingslandskapet (Markernas mångfald, Levande landskap och deras efterträdare inom landsbygdsprogrammet).

Projektverksamhet med potential

Tvärsektoriella projekt verkar ha en förhållandevis stor betydelse även för att förbättra det tvärsektoriella i den ordinarie verksamheten.

Skyltad och vårdad kulturlämning i Stenshuvud nationalpark, Skåne. Det är lämningar efter en torvälta anlagd på 1700-talet. Torven ältades med hjälp av vatten och klövtramp, torkades och användes sedan som bränsle i gårdarnas eldstäder.
Foto: Coco Dedering

Lagstiftning och skydd

Lagstiftningen är ett grundläggande verktyg i arbetet med att nå miljömålen och här har förstås länsstyrelserna en nyckelroll. Att se till att lagar följs, och att jobba proaktivt med juridiskt skydd av olika slag, är en naturlig del i länsstyrelsernas uppdrag och av betydelse för att nå miljömålen.

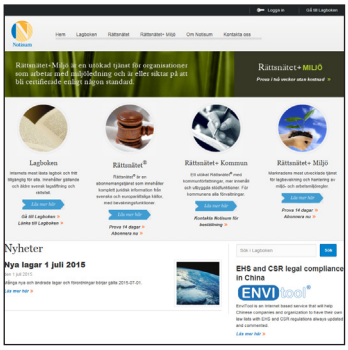
Lagstiftning och skydd som verktyg

Miljömålspropositioner anger att målen ska nås genom användningen av samtliga tillgängliga styrmedel, såväl lagstiftning som ekonomiska och informativa styrmedel, och olika frivilliga initiativ[1]. Bevarandet av kulturmiljön ingår i såväl kulturmiljömålen som miljömålen, och långsiktigt skydd är i många fall en viktig förutsättning för bevarande. Länsstyrelserna har verktyg för att skydda såväl kulturlandskap, kulturmiljöer, kulturhistoriskt värdefull bebyggelse och fornlämningar. När det gäller bebyggelse är det kommunerna som via plan- och bygglagen hanterar den volymmässigt största delen av den värdefulla bebyggelsen. Flera av de tidigare delmålen inom miljömålsystemet handlade om skydd. Befintlig uppföljning tar också fasta på detta genom indikatorer som *q-märkt*, *Byggnadsminnen* och *Skyddade sjöar och vattendrag*. För att nå miljömålen behöver kulturmiljövärdena i högre utsträckning tas tillvara genom miljöbalken och plan- och bygglagen. Flera länsstyrelser framhåller kulturmiljövårdens riksintresseområden som ett strategiskt och betydelsefullt verktyg i miljömålsarbetet. Behovet av att öka antalet långsiktigt skyddade kulturmiljöer förs fram i bl.a. länsstyrelsernas miljömålsbedömningar och har stöd i den uppföljning som finns och de studier om tillståndet som gjorts. Tydliga och finansierade uppdrag och etappmål (eller motsvarande) för kulturmiljön behövs för att komma till rätta med genomförandeunderskottet. Att kartlägga hur befintligt skydd för kulturmiljön fördelar sig i länet är viktigt för fortsatt prioritering och för att kommunicera behov till andra aktörer.

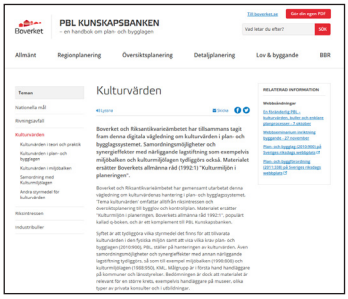
”Tydliga och finansierade uppdrag och etappmål (eller motsvarande) för kulturmiljön behövs för att komma till rätta med genomförandeunderskottet i miljömålsarbetet vad gäller bland annat långsiktigt skydd av kulturmiljöer och stöd till vårdåtgärder.”

(Naturvårdsverket 2015, Mål i sikte. Analys och bedömning av de 16 miljökvalitetsmålen i fördjupad utvärdering, Volym 2 kap. 3 om kulturmiljö och friluftsliv)

1 Se t.ex. *Miljömålen och miljöbalken – möjligheter till rättsligt genomdrivande av miljökvalitetsmål*, Rapport inom forskningsprogrammet ENGO maj 2008, IIIEE Report 2008:1, och *Miljökvalitetsmålen i Rättstillämpningen - vad tycker användarna?* IIIEEE Report 2009:01

www.notisum.se
På Notisum finns lagtexter digitalt och uppdaterade

PBL Kunskapsbanken - Tema kulturvärden
www.boverket.se/sv/PBL-kunskaps-banken/teman/kulturvarden/

Riksantikvarieämbetets hemsida - lagar och stöd
www.raa.se

Lagrum och möjligheter

Inledningsvis ges nedan en översikt över viktigare lagar och typer av skydd avseende kulturmiljön, för den läsare som inte är bekant med kulturmiljövårdens verktyg, samt några reflektioner kring dem utifrån ett miljömålsperspektiv och utifrån våra kontakter med länsstyrelsehandläggare. För den som vill fördjupa sig mer i lagstiftningen hänvisas till själva lagtexterna, Riksantikvarieämbetets m.fl. nationella myndigheters allmänna råd, vägledningar och liknande och Boverkets *PBL Kunskapsbanken*. I den senare finns ett särskilt tema med vägledning om kulturvärden som tagits fram av Boverket och Riksantikvarieämbetet gemensamt.

Kulturmiljölagen

Kulturmiljölagens portalparagraf (1 kap. 1 §) anger att: *”Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas. Bestämmelserna i denna lag syftar till att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer”.*

Det är dock bara en ganska begränsad del av kulturmiljön som sedan omfattas av lagens särskilda bestämmelser, och det handlar snarare om enskilda objekt än om en ”mångfald av kulturmiljöer”: Kulturmiljölagen omfattar skydd av fornlämningar (2 kap.), byggnadsminnen (3 kap.) och kyrkliga kulturminnen (4 kap.), utförsel och återlämnande av kulturföremål samt ortnamn. Det här skyddet är förhållandevis starkt. *Fornlämningar* är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Alla lämningar som uppfyller lagens rekvisit är skyddade och det är förbjudet att utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning.

För att en byggnad ska kunna erhålla skydd i form av *byggnadsminne* ska den ha ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller ingå i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde. Även parker, trädgårdar och andra anläggningar kan förklaras som byggnadsminne. Länsstyrelsen fattar beslut om byggnadsminnen enl. 3 kap., och här anges individuella skyddsbestämmelser. Byggnadsminnesförklaringar är en ganska exklusiv skyddsform, endast ett fåtal byggnader kan skyddas på detta sätt. (Knappt 9 500 byggnader har idag detta

skydd i landet, enligt uppgifter på www.miljomal.se, indikatorn Byggnadsminnen).

Kulturmiljölagens 4 kapitel omfattar skydd av kulturhistoriska värden i *kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier* och *begravningsplatser*.

Länsstyrelsernas tillämpning av kulturmiljölagen kan sannolikt och i huvudsak beskrivas som relativt väl fungerande.

Mer om fornlämningar...

Vad gäller *fornlämningar* specifikt, bör nämnas att de ändringar som infördes 2014, då lagen också bytte namn från kulturminneslagen till kulturmiljölagen, innebär att fler lämningar än tidigare faller under kulturmiljölagens beskydd (är fornlämningar)[1]. Det är ännu oklart vad det innebär för tillämpningen m.m. men sannolikt kan ändringen bidra till flera miljömål.

Det generella skyddet för fornlämningar har relevans för flera miljökvalitetsmål, men i miljömålsammanhang är det oftast i samband med *Levande skogar* som fornlämningar omnämns. Miljömålsuppföljningen visar tyvärr att skogsbrukets skador på fornlämningar och kulturlämningar är fortsatt höga. Detta är även ett tydligt exempel på att ett formellt skydd enligt lag inte per automatik innebär att värdena faktiskt bevaras! Många insatser har gjorts för att minska just skogsbrukets påverkan på fornlämningar och kulturlämningar men de har ännu inte gett önskat resultat. Myndigheterna behöver jobba på bred front och med flera verktyg, tillsammans med näringen. Länsstyrelserna framhåller att samverkan med Skogsstyrelsen utvecklats positivt men att bristande resurser begränsar möjligheterna att arbeta med aktiv tillsyn inom området. Se också kap. *Utåtriktat arbete* och *Kunskapsuppbyggnad.*

Att inventera och se till att nyupptäckta fornlämningar kontinuerligt registreras i det s.k. fornminnesregistret är av stor betydelse. Fornlämningar är förvisso skyddade oavsett om de är kända sedan tidigare eller inte, men *förutsättningarna* att skydda och bevara dem i enlighet med lagens intentioner ökar förstås om de är kända och registrerade till typ och position. Fortfarande har stora områden i fjällvärlden inte inventerats med avseende på forn- och kulturlämningar. Inom projektet Skog och historia (senare Gröna jobb) inventerades uppskattningsvis endast 20 % av skogsarealen[2] och fortfarande pågår kvalitetssäkring av

Alla har ett ansvar för att skydda och vårda kulturmiljön enligt Kulturmiljölagens portalparagraf. Kulturmiljölagens särskilda bestämmelser omfattar en relativt begränsad del av den fysiska kulturmiljön; fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkor-/begravningsplatser.

1 Se exempelvis www.raa.se/fran-kulturminneslag-till-kulturmiljolag/
Vad gäller 2 kapitlet infördes ett s.k. åldersrekvisit för fornlämningar
2 *Bevara skogens kulturmiljöer,* Skogsstyrelsen 2014-12-05, sid. 35

materialet. Många vattendrag kvarstår att inventera med avseende på forn- och kulturlämningar. Och så vidare. Att aktuella kunskapsunderlag har betydelse för att uppfylla lagstiftningens intentioner och i förhållande till miljömålen, gäller förstås inte bara fornlämningar, se mer i kap. *Kunskapsuppbyggnad med miljömålen i fokus.*

Skogsvårdslagen

Hänsyn till kulturmiljövårdens intressen ingår som en del i § 30 Skogsvårdslagen, den s.k. hänsynsparagrafen. I föreskrifterna till Skogsvårdslagen anges att hänsyn till kulturmiljövårdens intressen gäller vid all skötsel av skog på mark som omfattas av skogsvårdslagen. Denna hänsyn är dock inte lika starkt uttalad som skyddet till fornlämningar är i kulturmiljölagen. Skogsvårdslagens föreskrifter och allmänna råd är de enda där man klart uttrycker ett ansvars- och hänsynstagande till övriga kulturhistoriska lämningar i skogsmark[1]. Det är Skogsstyrelsen som fattar beslut enligt Skogsvårdslagen men samråd med länsstyrelserna sker i ärenden som rör fornlämningar och kulturlämningar.

Miljöbalken

Enligt Miljöbalkens 1 kapitel *Miljöbalkens mål och tillämpningsområde* 1 § ska miljöbalken bl.a. tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas.

I miljöbalkens hushållningsbestämmelser pekas kulturmiljön ut som ett av de allmänna intressen som särskilt ska beaktas för att en god hushållning med mark- och vattenområden ska uppnås.

Miljöbalken är en omfattande lagstiftning som bl.a. omfattar skydd av områden (7 kap.) av olika slag (t.ex. nationalparker, naturreservat, *kulturreservat*, naturminnen, strandskyddsområden), miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd (9 kap.), vattenverksamhet (11 kap.) och jordbruk och annan verksamhet (12 kap.). Bestämmelserna om olika typer av riksintressen finns i kap. 3 Grundläggande bestämmelser för hushållning av mark och vattenområden, samt i 4 kap. Särskilda bestämmelser för hushållning av mark och vatten för vissa områden.

Av miljöbalkens 1 kap. Miljöbalkens mål och tillämpningsområde 1§ framgår att balken bl.a. ska tillämpas så värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Därför finns det en ingång vad gäller kulturmiljöaspekterna i i stort sett alla delar av miljöbalken. 3 kap. 6 § anger att ”Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall *så långt möjligt skyddas* mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön. Behovet av grönområden i tätorter och i närheten av tätorter skall särskilt beaktas. Områden som är av riksintresse för naturvården, kulturmiljövården eller friluftslivet *skall skyddas* mot åtgärder som avses i första stycket.” (egen kursivering). Kultur-

1 *Bevara skogens kulturmiljöer,* Skogsstyrelsen 2014-12-05, bilaga 2

miljön ska ingå i miljökonsekvensbeskrivningar. Riksintressena för kulturmiljövården återfinns i tredje kapitlet. Även andra typer av riksintressen kan vara av större eller mindre relevans för kulturmiljövården, se exempel från Södermanlands län nedan.

Miljöbegreppet

Miljöbalken har med andra ord ett vitt miljöbegrepp och när det i balken talas om ”miljön” så innefattar det även kulturmiljön[2]. Miljöbalken har en stor betydelse för tillvaratagandet av och hänsyn till kulturmiljön, då den i alla sina delar ska tillämpas så att ”värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas” etc[3]. Mot bakgrund av den stora mängd bevarandeinstrument, ärenden och miljöer som faller under miljöbalken är den troligen länsstyrelsernas viktigaste juridiska styrmedel även för kulturmiljön, i det breda perspektivet.

Miljömålen är politiska mål och miljöbalken är en lagstiftning, kopplingen dem emellan får sägas vara uppenbar då bestämmelserna i balken syftar till en hållbar utveckling vilket också är avsikten med miljömålen.

Länsstyrelsernas kulturmiljöenheter och miljöbalken

Det verkar variera mellan länsstyrelser i vilken utsträckning kulturmiljöenheterna medverkar i miljöbalksärenden av olika slag, både vad gäller typer av ärenden men också ”sållande principer”. Utöver det som rör riksintressen för kulturmiljövården och kulturreservat verkar det finnas behov av kompetensutveckling hos kulturmiljöhandläggare avseende miljöbalken; när, var och hur kulturmiljöintressena kan och bör hävdas och vilka krav man kan ställa. Detta gäller exempelvis ärenden som rör vattenverksamhet (miljöbalken 11 kap.).

Vägledning kulturvärden i miljöbalken

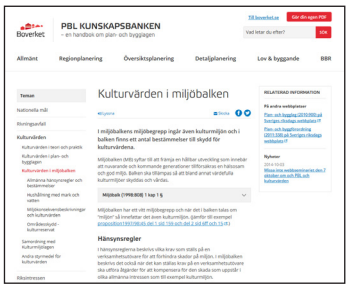
Temat om kulturvärden på PBL Kunskapsbanken (se kapitlets inledning) omfattar också kulturvärden i miljöbalken. Exempel på sådant som tas upp i vägledningen är möjligheterna att begränsa eller kompensera skada på kulturvärden genom att ett tillstånd enligt miljöbalken kan kombineras med krav på

- undersökning av området,
- åtgärder för att bevara området,
- åtgärder för att kompensera det intrång i allmänna intressen som verksamheten medför.

2 Se bl.a. Boverkets hemsida, PBL Kunskapsbanken Tema Kulturvärden
3 Miljöbalken 1 §

”Miljöbalken har med andra ord ett vitt miljöbegrepp och när det i balken talas om ’miljön’ så innefattar det även kulturmiljön.”

Läs mer:

PBL Kunskapsbanken
- om kulturvärden i miljöbalken

www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/kulturvarden/kulturvarden-i-miljobalken/

Processbeskrivningar för att tydliggöra

Vad gäller ärendegången kan förstås processbeskrivningar underlätta och tydliggöra i vilket skede av processen kulturmiljövården och andra sakområden ska in. Länsstyrelsen i Blekinge har nyligen tagit fram sådana processbeskrivningar för hantering av anmälan av vattenverksamhet och ansökan om tillstånd till vattenverksamhet som på ett enkelt sätt åskådliggör detta, för att nämna ett exempel.

Genom att i högre utsträckning uppmärksamma/driva kulturmiljöaspekterna i olika typer av miljöbalksärenden kan länsstyrelserna göra positiv skillnad i sin strävan att nå såväl kulturmiljöpolitiska mål som miljömålen. En ambitionshöjning behöver inte omfatta miljöbalkens alla delar! Ett litet steg på vägen är att välja ut en ärendegrupp som är strategiskt viktig i förhållande till exempel för länet prioriterade miljömål. Några länsstyrelser har uttryckt sådana ambitioner vad gäller exempelvis naturreservat och vattenverksamhet. I olika länsstyrelsesammanhang har även behovet av bättre miljökonsekvensbeskrivningar med avseende på kulturmiljön förts fram.

Mer om specifikt kulturreservat och riksintressen för kulturmiljövården längre fram i detta kapitel.

Plan och bygglagen

Det är kommunerna som enligt plan- och bygglagen fattar beslut om användningen av mark- och vatten samt byggande. Statens och länsstyrelsernas roll i den fysiska planeringen har över tid blivit mindre betydelsefull till förmån för ett utökat kommunalt självbestämmande. Länsstyrelsernas miljömålsuppdrag och uppdrag inom kulturmiljöområdet samt särskilt uppdrag i regleringsbrevet (2014-2015) om att ”främja kommunernas kulturmiljöarbete” pekar på att länsstyrelserna har en viktig och väsentlig roll för att på olika sätt verka för att det kommunala kulturmiljöarbetet fungerar.

I kapitlet *Fysisk planering* behandlas närmare länsstyrelsernas roll vad gäller kulturmiljöfrågor i planeringen.

I plan- och bygglagens portalparagraf (1 kap. 1 §) slås fast att syftet med bestämmelserna i lagen bl.a. är att *”främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.”*

Plan- och bygglagen är kopplad till miljöbalken bl.a. genom 2

kap. 2 § som anger planläggning och prövning av lov ska syfta till att mark- och vattenområden används för det ändamål som områdena är bäst lämpade till. *”Företräde ska ges åt sådan användning som från allmän synpunkt medför en god hushållning. Bestämmelserna om hushållning med mark- och vattenområden i 3 kap. och 4 kap. 1–8 §§ miljöbalken ska tillämpas.”*
Som framgår ovan under rubriken *Miljöbalken* handlar det bl.a. om att ”*Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön.”*

I plan- och bygglagens andra kapitel preciseras ett antal allmänna intressen. Där anges bland annat att man ska ta hänsyn till stads- och landskapsbilden och platsens natur- och kulturvärden. Ett bebyggelseområdens särskilda historiska, kulturhistoriska miljömässiga och konstnärliga värden ska skyddas. Befintliga karaktärsdrag ska respekteras och tas tillvara.

Ytterliggare krav på byggnader, tomter och allmänna platser finns i plan- och bygglagens åttonde kapitel.

Enligt 8 kap. 13 § får en byggnad som är särskilt värdefull inte förvanskas, detsamma gäller bebyggelseområden. I samband med planläggning kan särskilt värdefulla områden och byggnader m.m. ges ett förstärkt skydd genom skyddsbestämmelser. Särskilt värdefulla byggnader kan också skyddas genom rivningsförbud. Åttonde kapitlet innehåller också ett allmänt varsamhetskrav. Det handlar om att byggnaders kulturhistoriska och konstnärliga (m.m.) värden ska ta tas till vara vid ändring. I en detaljplan finns möjlighet att precisera innebörden av det allmänna varsamhetskravet genom varsamhetsbestämmelser.

När det gäller skydd av kulturvärden finns en ny bestämmelse (2014:477) som inte har funnits tidigare. Enligt 2 kap. 6 § ska *”bebyggelseområdets särskilda historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden skyddas. Ändringar och tillägg i bebyggelsen ska göras varsamt så att befintliga karaktärsdrag respekteras och tillvaratas.”*

Som Boverket uttrycker det i rapporten Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse – Underlagsrapport till fördjupad utvärdering av God bebyggd miljö (2007) *”Den genom sin volym väsentligaste delen av kulturarvet hanteras endast genom plan- och bygglagen”*. Att verka för skydd via plan- och bygglagen bör därför kunna ge en förhållandevis stor kulturmiljönytta. Hur länsstyrelserna

”Kulturmiljö avser den av människan påverkade fysiska miljön. Det kan gälla allt ifrån enskilda objekt till stora landskapsavsnitt. Den breda helhetssynen på kulturmiljön och kulturvärdena präglar i hög grad plan- och bygglagen. På ett flertal ställen i förarbetena betonas vikten av att slå vakt om även mera ’alldagliga’ miljöer och att värna kvaliteterna i vardagslandskapet. Där betonas också det lokala perspektivet och det anges att ett tillräckligt skäl för att värna en miljö kan vara att den är ’allmänt uppskattad’”.

PBL-kunskapsbanken

kan verka för tillvaratagande av kulturmiljön inom ramen för plan- och bygglagens processer och miljömålen, framgår av tidigare kapitel. Genom att inta en aktiv roll i plansamråd och liknande och påtala behovet av skydd för kulturmiljön genom varsamhets- och skyddsbestämmelser ökar förutsättningarna att nå målen.

Tidigare delmål och om behovet av skydd

I det tidigare miljömålssystemet fanns det flera åtgärdsinriktade delmål som handlade om långsiktigt skydd och som berörde kulturmiljön. För *Levande sjöar och vattendrag* fanns ett delmål om åtgärdsprogran för särskilt värdefulla natur- och kulturmiljöer som behöver ett långsikt skydd och senast 2010 skulle minst hälften av dessa ha ett långsiktigt skydd. För *Hav i balans och levande kust och skärgård* fanns ett delmål som sade att senast 2010 ska minst 50 % av skyddsvärda marina miljöer och minst 70 % av kust- och skärgårdsområden med höga natur- och kulturvärden ha ett långsiktigt skydd. För *Levande skogar* angav delmål 1 att ytterligare 900 000 ha skyddsvärd skogsmark ska undantas från skogsproduktion till år 2010 och delmål 3 att ”Skogsmarken ska brukas på sådant sätt att fornlämningar inte skadas och så att skador på övriga kända värdefulla kulturlämningar är försumbara senast år 2010.” För att nå *Storslagen fjällmiljö* skulle merparten av områden med representativa höga natur- och kulturvärden i fjällområdet ha ett långsiktigt skydd 2010, som vid behov omfattar skötsel och restaurering. Inom *God bebyggd miljö* fastställdes att den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen ska senast år 2010 vara identifierad och ett program finnas för skydd av dess värden. Samtidigt ska minst 25 % av den värdefulla bebyggelsen vara långsiktigt skyddad[1].

Även om dessa delmål kanske var lite väl ambitiösa, särskilt då inga särskilda ekonomiska resurser tilldelades kulturmiljön, har målen genererat insatser på såväl regional som nationell nivå som fortfarande är av intresse i miljömålsarbetet. Exempel på detta är att många länsstyrelser tagit fram egna regionala mål om skydd och att indikatorer för *God bebyggd miljö* och *Levande skogar* utvecklats (q-märkt, byggnadsminnen, skador på forn-/kulturlämningar i skogsmark). Halland har genomfört inventeringar av den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen bl.a. för att kunna mäta mot delmålet. Några län har kartlagt omfattningen av nuvarande skydd, vilket man haft nytta av även i andra sammanhang. Miljömålsuppföljningen vad gäller skogsbrukets

Exempel:

Länsstyrelsen i Jämtland har haft ett eget regionalt delmål om fäbodar och fjällnära gårdar, som omfattat skydd genom byggnadsminnesförklaring och kulturreservat.

Fäbod Rockvallen, Bruksvallarna i Jämtlands län
Foto: Eva Karlsson

1 *deFacto 2003 Miljömålen - når vi delmålen.* Miljömålsrådets uppföljning av Sveriges miljömål

skador på forn-/kulturlämningar har genererat många konkreta åtgärder för att minska skadorna. Och så vidare.

I det nya miljömålssystem som sjösattes 2010 (jämför kap. *Miljömålsystemet i korthet*) försvann delmålen och några etappmål för långsiktigt skydd som tydligt berör kulturmiljön har ännu inte formulerats (däremot har såväl areal- som procentmål fastställts vad gäller skydd utifrån biologisk mångfald). Det är viktigt att länsstyrelserna fortsätter att driva frågan om tydliga mål och resurser till skyddet av kulturmiljön i förhållande till miljömålen och sina övriga uppdrag. Ett argument för detta är att kulturmiljövärden försvinner i rask takt och att skydd av olika slag tillsammans med andra åtgärder är viktiga styrmedel, inte minst i områden med högt exploateringstryck.

Om kulturmiljöförluster – utdrag ur Fördjupad utvärdering av miljömålen 2015 Kulturmiljön

”Länsstyrelsernas miljömålsbedömningar, som i stor utsträckning grundar sig på expertbedömningar, visar på en fortsatt negativ utveckling vad gäller kulturmiljövärdens bevarande. Kulturmiljövärden förloras successivt. Det sker bland annat genom skogsbrukets skador på forn- och kulturlämningar (där uppföljning genom indikator finns), ovarsamhet vid exploatering i stads- och kustmiljöer och genom att många värdefulla byggnader förvandlas till överloppsbyggnader och därmed förfaller eller rivs.

För några mål och områden har tillståndsuppföljning gjorts bl.a. inom ramen för metodutvecklande miljömålsprojekt. En regional studie visar att minst 25 procent av kulturmiljöerna vid vattendrag har försvunnit eller förlorat kulturhistoriska värden de senaste 10-20 åren. Studien grundar sig på 300 besökta miljöer i två olika län. Att de båda länens resultat avseende bevarandeförhållanden är så pass samstämmiga kan peka på att resultaten är relevanta och överförbara på kulturmiljötillståndet mer allmänt i riket. Inom Kustbebyggelseprojektet, där tre kustlän medverkade, konstateras att kustmiljöerna har utsatts för stora förändringar den senaste generationen, men förändringarna har inte kvantifierats. Samma resultat visar projekt Operation Kungsörn, där fyra län även kvantifierat bevarandegraden av bebyggelsemiljöns årsringar och kulturhistoriska kvaliteter. I miljömålsprojektet Trästäder i Västra Götaland konstateras bl.a. att ”det har rivits mer i svenska städer än i krigshärjade länder på kontinenten. De byggnader som återstår och är äldre än 90 år utgör endast drygt 10 procent av landets totala bebyggelse. Ändå sker en fortsatt decimering av den äldre bebyggelsen (…)”

(*Mål i sikte - Analys och bedömning av de 16 miljökvalitetsmålen i fördjupad utvärdering, Volym 2*, kap 3 om kulturmiljö och friluftsliv, Naturvårdsverket 2015)

”I miljömålsprojektet Trästäder i Västra Götaland konstateras bl.a. att ”det har rivits mer i svenska städer än i krigshärjade länder på kontinenten. De byggnader som återstår och är äldre än 90 år utgör endast drygt 10 procent av landets totala bebyggelse. Ändå sker en fortsatt decimering av den äldre bebyggelsen”

”För att prioritera och planera fortsatta och ökade insatser inom långsiktigt skydd är det naturligtvis viktigt att känna till vad som redan är skyddat.”

Trästaden Eksjö i Jönköpings län
Foto: Coco Dedering

Kartläggningar av befintligt skydd

För att prioritera och planera fortsatta och ökade insatser inom långsiktigt skydd är det naturligtvis viktigt att känna till vad som redan är skyddat (och att följa upp utvecklingen). Det kan ske genom att kartlägga befintligt juridiskt skydd i form av exempelvis byggnadsminnen, skydd i detaljplaner/områdesbestämmelser och kulturreservat i förhållande till länets kulturmiljöprofil, regionala hotbilder och miljömål. Utifrån resultatet kan strategier formas för det fortsatta arbetet. Här kan man antingen begränsa sig till de juridiska verktyg länsstyrelsens kulturmiljöenheter själva har *direkt* rådig över (kulturmiljölagen, kulturreservat enligt miljöbalken, tillsyn riksintressen). Det är dock en stor fördel att inkludera fler typer av skydd som detaljplaner och områdesbestämmelser, naturreservat m.m. Länsstyrelsen i Norrbotten har 2006 på så vis undersökt i vilken utsträckning utpekade kulturhistoriskt värdefulla områden är skyddade i länets kust- och skärgårdslandskap, med utgångspunkt i miljömålet *Hav i balans och levande kust och skärgård*. Länsstyrelsen i Södermanland har i *Regionalt kulturmiljöprogram del 2 Kulturmiljö och miljökvalitetsmål* tagit ytterligare ett steg i en länsomfattande analys. Här har även riksintressen för naturvården, naturreservat, biotopskydd, Natura 2000, riksintressen för friluftslivet och riksintressen enl. 4 kap. studerats i förhållande till kulturmiljön, som eventuella verktyg i miljömålsarbetet även för att nå kulturmiljödelarna. Detsamma gäller ett antal regionala kunskapsunderlag framtagna av naturvården. Se mer under exempel nedan. Den här typen av genomgångar är även viktiga för att kommunicera behov av och fortsatta satsningar på långsiktigt skydd samt resurser för detta ändamål.

Det bör även finnas ett värde i att se över enskilda skyddsinstrument, exempelvis byggnadsminnen, utifrån ett miljömålsperspektiv. Hur befintliga byggnadsminnen fördelar sig på olika miljökvalitetsmål borde även vara av intresse i förhållande till länens kulturmiljöprofiler. Några (flera?) länsstyrelser har arbetat med kartläggning, strategier, handlingsplaner m.m. för sina byggnadsminnen, men få (inga?) innehåller resonemang kring dem som ett verktyg i miljömålsarbetet. När en ändå går igenom länets byggnadsminnesbestånd med avseende på representativitet utifrån olika byggnadskategorier, regional kulturmiljöprofil, jämställdhet och liknande – inkludera miljökvalitetsmålen!

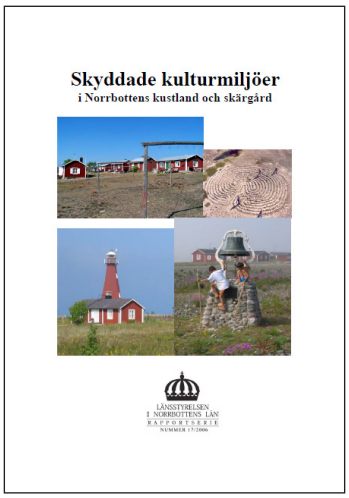
Exempel:

Kartläggning av skyddade kulturmiljöer i Norrlands kustland och skärgård

Länsstyrelsen i Norrbotten har 2006 med utgångspunkt i delmål 1 *Hav i balans och levande kust och skärgård* kartlagt i vilken utsträckning kust- och skärgårdsområden med utpekade höga kulturmiljövärden är skyddade. Delmålet angav att ”minst 70 procent av kust- och skärgårdsområdena med höga natur- och kulturvärden ska ha ett långsiktigt skydd 2010”.

Länsstyrelsen har tittat på hur riksintressen för kulturmiljövården och regionala kulturmiljöer enligt länets kulturmiljöprogram, har skyddats i detaljplaner och områdesbestämmelser, genom byggnadsminnesförklaring, skydd enligt 4 kapitlet kulturmiljölagen, samt områdesskydd genom naturreservat, kulturreservat och nationalparker. Undersökningen visar att skyddet vad gäller kulturmiljöerna i kust och skärgård ännu är relativt svagt. Två fyrplatser har skydd som byggnadsminnen och fem skärgårdskapell är skyddade enligt 4 kapitlet kulturmiljölagen. I de gällande planerna finns planbestämmelser för nybyggnation på fem skärgårdsöar som mer eller mindre tillgodoser kulturmiljöns intressen. Däremot finns inga hänsyns-, varsamhets- eller skyddsbestämmelser som omfattar den befintliga bebyggelsen i skärgården. På fastlandet förekommer enstaka bestämmelser inom utpekade värdefulla kulturmiljöer som rör befintlig bebyggelse. Vad gäller naturreservaten hade fem av nio skötselmål som berör kulturvärden, oftast handlade det då om röjningsinsatser för forn- och kulturlämningar.

Den skyddade *arealen* motsvarar totalt cirka 31 procent av arealen utpekade värdefulla kulturmiljöer på land. För att nå delmålet om minst 70 procent skyddade miljöer, behöver arbetet med att skydda värdefulla kulturmiljöer intensifieras. I rapporten föreslås att antalet planer och områdesbestämmelser som tillgodoser kulturvärden används som regional indikator för att följa utvecklingen av skyddet av värdefulla kulturmiljöer.

Skyddade kulturmiljöer i Norrbottens kustland och skärgård
Länsstyrelsen Norrbotten, 2006

Kyrkviken på Småskär i Luleå skärgård
Foto: Coco Dedering

Regionalt kulturmiljöprogram - Del 2 - Kulturmiljö och miljökvalitetsmål
Länsstyrelsen Södermanland, 2014

Exempel:

Regionalt kulturmiljöprogram för kulturmiljö och miljökvalitetsmål i Södermanlands län

Programmet ska bl.a. verka för att miljömålen integreras i det dagliga kulturmiljöarbetet. Det tar bl.a. upp olika former av skydd och underlag, och deras relevans för det regionala arbetet med att uppfylla miljömålen. Intressant är att även Natura 2000, riksintressen för friluftsliv m.m. ingår i analysen.

Länsstyrelsen konstaterar bl.a. att samtliga av Sörmlands *riksintressen för kulturmiljövården* är av relevans för miljömålen och anger vilka miljökvalitetsmål som berörs. Här föreslås insatser som revidering av värdetexter och urval, proaktivt nyttjande av detaljplaner och områdesbestämmelser och att arbeta på det sätt som man gjorde med den s.k. Båvenplanen (ett goda exempel, se mer nedan). Här ges även förslag på ett möjligt regionalt etappmål ”År 2015 ska 50 % av de riksintressen som berörs av detaljplan ha en fördjupad riksintresseområdesbeskrivning”.

Länsstyrelsen har även undersökt *naturvårdens riksintressen* och deras relevans för kulturmiljön och miljömålen. Merparten av dem sammanfaller inte med kulturmiljövårdens riksintressen, men i tre fall gör de det i så hög grad att intressena bör kunna användas för att stärka värdena och skyddet av områdena. Man har även tittat på länets *Natura 2000 områden* som ”är viktiga för möjligheterna att uppfylla flera av de miljökvalitetsmål som även innefattar kulturhistoriska miljöer”. Länets gemensamma, tvärsektoriella landskapsstrategi framhålls vad gäller samverkan och prioritering av insatser i den här typen av sammanfallande intressen. Vad gäller länets *riksintressen för friluftslivet* enligt 3 kap 6 § resp. 4 kap. 2 § miljöbalken relaterar flera till miljökvalitetsmålet *Hav i balans i och levande kust och skärgård*. I flera av dem ingår kulturhistoriska värden som en bärande del. Det konstateras även att ”Kustzonen”, ett riksintresse för högexploaterad kust enligt 4 kap. 4 § miljöbalken, inom vilket ”fritidsbebyggelse endast får ske som komplement till befintlig bebyggelse”, helt eller delvis berör riksintressen för kulturmiljövården och därför kan samverka och stärka varandra. Detta torde vara av stort värde i förhållande till bl.a. miljömålet *God bebyggd miljö*. Länsstyrelsen konstaterar att genom god dialog mellan naturvårdsenheten och kulturmiljövårdsenheten kan kulturmiljövärdena komma till sin rätt även via riksintresseområdena för naturvården och friluftslivet. Det är även angeläget att stödja upprättande av fördjupade översiktsplaner och områdesbestämmelser i de fall riksintressen för friluftslivet respektive kulturmiljön sammanfaller. Här lyfts Båvenplanen – en fördjupad översiktsplan från 1995 fram som föredöme och goda exempel, som bidragit till att flera miljömål, däribland kulturmiljön, till stora delar är uppfyllda i detta område.

På motsvarande sätt har länsstyrelsen gått igenom länets *regionala intresseområden för kulturmiljövården, befintliga naturreservat, biotopskydd, naturminnen, naturvårdens inventeringar m.m.*, med avseende på deras relevans för kulturmiljövården och miljömålen, hur områden sammanfaller och lämnat förslag på insatser. Bl.a. föreslås att genom medverkan av kulturmiljökompetens i arbetet med naturreservat bör de kulturhistoriska intressena bättre kunna integreras i värdebeskrivningar och skötselplaner. Kulturmiljövården kan också omnämna de skyddsvärda naturmiljöerna i sina ärenden som berör värdefulla kulturmiljöer, ett sätt att inkludera dessa utifrån ett kulturhistoriskt perspektiv.

Översiktplaner, fördjupade översiktplaner, detaljplaner, områdesbestämmelser, kommunala grönstrukturplaner, kommunala kulturmiljöprogram, miljömålsprogram m.m. ingår också i länsstyrelsens analys av redskap för miljömålen och kulturmiljön. På så vis har goda exempel uppmärksammats i länet, som t.ex. Eskilstunas lokala miljömål som behandlar kulturarvet, Gnestas översiktsplan med riktlinjer för ny bebyggelse kopplat till miljömålen, Eskilstunas grönstrukturplan med en strategi för att utveckla det gröna kulturarvet och Vingåkers och Flens områdesbestämmelser. Vad gäller detaljplaner så föreslår länsstyrelsen egna insatser inom Räkna Q. Ett annat sätt att verka för ökad hänsyn till kulturmiljön är att premiera och lyfta fram goda exempel. Länsstyrelsen har även identifierat ett par kommuner där det är särskilt bra om länsstyrelsen deltar aktivt i kommunernas arbete med nya kulturmiljöprogram. Vidare lyfts Gnesta kommuns särskilda program för tre av miljömålen 2007-2008 som goda exempel på hur man kan fördjupa miljömålen avseende kulturmiljön, så att de knyter an till den lokala miljön.

Södermanlands program för kulturmiljön och miljömålen innehåller även analyser och förslag till åtgärder för kulturmiljöaspekterna av sju av miljökvalitetsmålen. Nedan ett utdrag avseende *Hav i balans och levande kust och skärgård* som bl.a. har bäring på skydd:

”8.3 Förslag på åtgärder
Skärgårdsmiljöerna präglas av komplexitet och stora värden; de är viktiga och attraktiva för fritid, turism och rekreation och samtidigt känsliga för förändringar och exploateringar. Det finns därför ett behov av fördjupande dokumentation och studier som tydligt redovisar värden och skyddsbehov för att säkra dessa unika miljöer.

Förbättrade och uppdaterade kunskapsunderlag för kulturmiljövården är viktiga redskap för att lyfta fram kust- och skärgårdsmiljöernas särdrag och specifika kulturmiljövärden.

Förutsättningarna och förhållandena för bevarande, förvaltning och utveckling av de särpräglade kulturhistoriska värdena i kust och skärgård kan förbättras avsevärt genom en rad komplette-

rande åtgärder:

- *Utse ett byggnadsminne som representerar fiske- eller båtbyggerinäringen.*
- *Peka ut karakteristiska byggnadsminnen för kust- och skärgårdsbebyggelse.*
- *Bilda ett kulturreservat inom kust och skärgård.*
- *Vårdplaner och bidrag; i synnerhet för ekonomibyggnader och kulturlandskap.*
- *Inventera Kulturmiljövårdens intressen inom befintliga naturreservaten. Lyft fram dessa i naturreservatens presentationer.*
- *Fortsatt och utökat stöd för småskaligt jordbruk och skärgårdsnäringar."*

Läs mer i *Regionalt kulturmiljöprogram del 2 - Kulturmiljö och miljökvalitetsmål,* Länsstyrelsen Södermanland, 2014.

Betesmark i Gesta i Södermanlands län som bl.a. skyddas som Natura 2000-område. Här finns många hävdgynnade arter, gravfält och en husgrund från järnåldern. Foto: Coco Dedering

Kulturreservat

Skyddsinstrumentet kulturreservat infördes med miljöbalken 1999. Avsikten är att möjliggöra vård och bevarande av värdefulla kulturpräglade landskap. I ett kulturreservat kan hela områdets natur- och kulturmiljövärden skyddas och vårdas. Därmed omfattas byggnader, anläggningar, lämningar och marker – men även sådana värden som består av verksamheter, kunskaper och traditioner kan hanteras inom ramen för kulturreservatets förvaltning[1].

Kulturreservat är sannolikt den skyddsform som länsstyrelserna har rådighet över som har störst relevans för ett flertal miljömål. Kulturreservat framhålls också som ett viktigt men underfinansierat styrmedel i bl.a. länsstyrelsernas miljömålsbedömningar. Till skillnad från det skydd kulturmiljölagen erbjuder finns här möjlighet att verkligen jobba med helhetsmiljöer, ja till och med hela kulturlandskap. Dessutom är det en mycket flexibel skyddsform, lätt att anpassa efter behov och mål och som innefattar skötsel och förvaltning och möjliggör pedagogiska satsningar, information och kunskapsförmedling till besökare.

Idag finns endast 43 kulturreservat (34 beslutade av länsstyrelser, nio av kommuner), de flesta agrara miljöer[2]. Flera har utvecklats till populära besöksmål. Att inte fler kulturreservat har bildats av länsstyrelserna beror på bristande resurser för handläggning, förvaltning och praktisk skötsel. Till skillnad från vad som är fallet med naturvårdens områdesskydd har inga särskilda medel avsatts till områdesskydd/-förvaltning i form av kulturreservat, för att nå miljömålen. Verktyget kulturreservat är viktigt men förutsätter ett resurstillskott för att göra skillnad i miljömålssammanhang. Länsstyrelserna behöver tillsammans med Riksantikvarieämbetet driva den här frågan bl.a. utifrån regeringens önskemål om ökat fokus på genomförande (åtgärder) för att nå miljömålen.

Enligt Naturvårdsverkets och Riksantikvarieämbetets allmänna råd för naturreservat och kulturreservat bör miljökvalitetsmålen ingå i skälen för beslutet; ”bedömning av beslutets överenstämmelse med miljökvalitetsmålen”[3]. Att döma av Riksantikvarieämbetets lista över befintliga kulturreservat år merparten kopplade till *Ett rikt odlingslandskap*. Kulturreservatsbildande bör även ha stor relevans för exempelvis *Hav i balans och levande kust och skärgård, Levande sjöar och vattendrag* och *Storslagen fjällmiljö*.

Det finns drygt 4000 naturreservat och drygt 40 kulturreservat i Sverige idag.

Kulturreservat är sannolikt den skyddsform, som länsstyrelserna har rådighet över, som har störst relevans för ett flertal miljökvalitetsmål.

Visningskåta i kulturreservatet Fatmomakke, Västerbottens län
Foto: Peder Dahlström

1 www.raa.se
2 www.raa.se, lista med kulturreservat 2015-06-03
3 *Kulturreservat – en handbok för bildade och utveckling av kulturreservat enligt 7 kapitlet 9 § Miljöbalken*, Riksantikvarieämbetet, 2005

Exempel:

Kulturreservatet Axmarbruk i Gävleborgs län

Axmarbruk är idag en vilsam idyll men här har det sjudit av liv under de cirka 250 år som järn tillverkades på bruket mellan 1671-1927. I Axmarbruk finns en engelsk park med gamla lövträd, ruiner och ett system av dammar och kanaler. Här finns också en bevarad hyttbyggnad och en hamn med spår från utskeppning av järn och införsel av malm. I Axmar är bruket och havet en sammanlänkad helhet, i hamnen lossades malmen, på bruket förvandlades malmen till järn som åter skeppades ut från hamnen.

Axmarbruk är en god representant för länets kustbruk och blev beslutat som kulturreservat 2011. Syftet med reservatet är att bevara, visa, bruka och utveckla en bruksmiljö där Bergslagen möter havet och där spåren av brukets historia från 1600-talet till början av 1900-talet är närvarande. I Skälen för beslutet om kulturreservat, under rubriken Kulturmiljöprogram och miljömål, anger länsstyrelsen: ” Syftet med kulturreservatet Axmarbruk överensstämmer med intentionerna i länets kulturmiljöprogram (2005-2010). Allas tillgänglighet till kulturarvet utgör kulturmiljöprogrammets grundtema och att kulturarvet ska användas som en resurs har vidare betonats. Kulturreservatet bidrar även till att uppfylla miljömålen *God bebyggd miljö*, *Ett rikt växt- och djurliv* samt *Levande kust och skärgård*.” (Länsstyrelsen Gävleborg beslut dnr 435-6020-10)

Parken i kulturreservatet Axmarbruk. Foto: Barbro Hårding, Länsstyrelsen Gävleborg.

Riksintressen för kulturmiljövården

Bestämmelser om riksintresse finns främst i miljöbalken, plan- och bygglagen samt hushållningsförordningen. Definitioner och förhållningssätt finns i miljöbalken. Områden som är av riksintresse för kulturmiljövården regleras i 3 kap. 6 § miljöbalken (1988:808). Regler för tillämpning finns i plan- och bygglagen. I 3 kap. 4 § PBL framgår att kommunen ska redovisa hur riksintressena ska tillgodoses i den kommunala planeringen[1]. Se vidare kap. *Fysisk planering* om bl.a. översiktsplaner och detaljplaner i förhållande till riksintressen.

Länsstyrelserna framhåller kulturmiljövårdens riksintresseområden som betydelsefulla för kulturmiljöarbetet och för enskilda miljömål. De senaste åren har många länsstyrelser satsat på förbättrade och mer ändamålsenliga underlag för kulturmiljövårdens riksintressen. Arbetet med sådana översyner framhålls relativt genomgående som en fråga av större vikt för att uppnå miljömålen och som ett viktigt styrmedel för länsstyrelserna. Förbättrade underlag innebär ökade möjligheter för länsstyrelserna att hävda och tydliggöra kulturmiljöintressena i planeringen. Men inte minst viktiga är de för kommunerna! Eftersom riksintressena berör samtliga landskapstyper har de som styrmedel betraktat relevans för flera miljökvalitetsmål. I många fall har de senaste årens fokus på riksintressefrågan inneburit förtätade kontakter mellan länsstyrelser och kommuner kring kulturmiljöfrågorna i planeringen, vilket är positivt.

Riksantikvarieämbetet har 2012-2013 drivit ett projekt kring kulturmiljövårdens riksintressen (enl. 3 kap. 6 § MB) i syfte att ”förbättra förutsättningarna för en utveckling av landskapets kulturmiljövärden i enlighet med miljö- och kulturpolitikens målsättningar och att bidra till en ökad samsyn mellan de aktörer som på olika sätt berörs av riksintressen i sitt arbete”[2]. I den handbok som tagits fram poängteras att tillvaratagandet av kulturmiljövårdens riksintressen har en avgörande betydelse för att nå de nationella miljömålen och målen för kulturmiljöarbetet.

Den regionala och nationella samstämmigheten kring riksintressenas betydelse i förhållande till målen ger vid handen att läns-

1 www.raa.se - Se *Riksintressen för kulturmiljövården*
2 www.raa.se - Se projektet *Kulturmiljövårdens riksintressen*

Läs mer:

”Tillvaratagande av kulturmiljövårdens riksintressen är en förutsättning för en långsiktigt hållbar utveckling av landskapet och har avgörande betydelse för att nå de nationella miljömålen och målen för kulturmiljöarbetet”

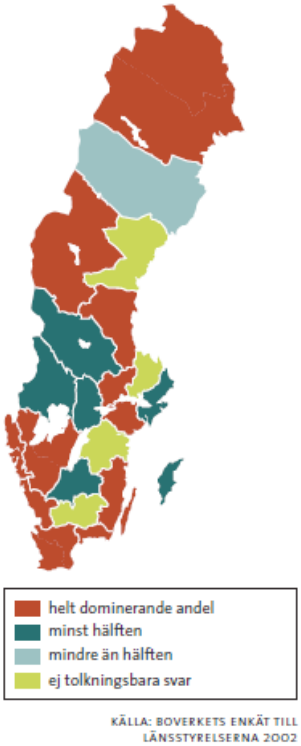
Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken - Handbok

Riksantikvarieämbetet, 2014

styrelsen bör fortsätta på den inslagna vägen med att

- se över urvalet,
- förbättra underlagen så att de fungerar väl för den fysiska planeringen,
- stödja den kommunala hanteringen av riksintressena,
- verka för säkerställande av olika slag (skydd i detaljplaner och områdesbestämmelser, kulturreservat),
- tillse att de skyddas mot påtaglig skada,
- verka för att de tas tillvara som resurs i samhället, samt att
- följa upp områdenas utveckling och tillstånd med avseende på de riksintressanta kulturhistoriska värdena.

I samband med länens översyner och satsningar på riksintressena bör även deras betydelse för olika miljökvalitetsmål i länet uppmärksammas t.ex. genom att lista antal och areal utifrån de olika miljökvalitetsmål de huvudsakligen är av relevans för.

KÄLLA: BOVERKETS ENKÄT TILL LÄNSSTYRELSERNA 2002

Andel av områden av riksintresse för kulturmiljövården som *inte* omfattas av områdesbestämmelse med utökad lovplikt eller detaljplan. Flertalet områden saknar grundläggande skydd. Ur *de Facto 2003 Miljömålen – når vi delmålen? Miljömålsrådets uppföljning av Sveriges 15 miljömål*

Tvärsektoriell samverkan inom skydd

I kapitlet *Tvärsektoriell samverkan* tas bl.a. ökad integrering mellan natur- och kulturmiljövård vad gäller områdeskydd i form av reservat upp. Goda exempel visar att detta är möjligt och det borde vara ett ”smart” sätt att använda befintliga verktyg och resurser bättre i miljömålens tjänst. Se vidare *Tvärsektoriell samverkan/Ökad samverkan inom skydd, vård och information*. Se även exempel ovan om hur Länsstyrelsen i Södermanland i *Regionalt kulturmiljöprogram del 2 Kulturmiljö och miljökvalitetsmål* i sin länsomfattande analys även har studerat riksintressen för naturvården, naturreservat, biotopskydd, Natura 2000, riksintressen för friluftslivet m.m. och i vilken utsträckning dessa sammanfaller med eller är relevanta för kulturmiljövårdens intressen, eventuella samverkanspotentialer och liknande.

Miljömålen i beslut

Att kommunicera hur beslut av olika slag relaterar till miljökvalitetsmålen bör ha ett värde för både mottagare och avsändare. Miljömålen borde kunna användas som förstärkande argument eller som information om vilket mål som gynnas. Det har inom ramen för detta arbete inte vart möjligt att få någon klar bild hur vanligt eller ovanligt detta är, och det har inte funnits tid att gå igenom alla vägledningar på lagstiftningens område. Enstaka exempel har trillat in. Kulturmiljövården på länsstyrelsen i Västerbotten använder formuleringar om miljömålen i de beslut där de tycker att beslutet främjar miljömålen, till exempel i beslut om bidrag till byggnadsvård eller i beslut med villkor till skydd för fornlämningar i skogsbruket. Då används en standardformulering, typ ”detta beslut främjar miljökvalitetsmålet Levande skogar”. Ett par län har uppgett att hänvisning till miljömål har gjorts i byggnadsminnesbeslut. Ett annat exempel kommer från en länsstyrelses mall för avslag på dispens från biotopskyddsbestämmelserna där följande bl.a. finns med i motivering av beslutet: ”Enligt av riksdagen fastställda miljökvalitetsmål ska mängden småbiotoper i odlingslandskapet bevaras i minst dagens omfattning i hela landet. Detta innebär att det finns ett starkt allmänt intresse av att befintliga biotoper bevaras.”

Vad gäller naturreservat och kulturreservat anges i allmänna råden att bedömning av beslutets överenstämmelse med miljökvalitetsmålen bör ingå i skälen i beslutet. Det kan tyckas rimligt att ett sådant förhållningsätt även borde gälla beslut om exempelvis byggnadsminnen, där länsstyrelserna på ett liknande sätt lägger ner ganska stora resurser på handläggning och i många

fall bidrag till vård. Sådana kopplingar känns dock inte lika självklara i beslut som rör fornlämningar och kyrkliga kulturminnen, som omfattas av ett generellt skydd i lagstiftningen.

Rekommendationer

Miljöbalken och plan- och bygglagen

Glöm inte bort att de flesta kulturmiljöer förväntas tillgodoses genom miljöbalkens och plan- och bygglagens bestämmelser. Fundera därför kring kulturmiljövårdens medverkan i ärenden enligt dessa lagar (för plan- och bygglagen finns naturligtvis begränsningar eftersom den hanteras av kommunerna). Kan/behöver ambitionsnivån höjas för någon ärendegrupp? Behövs kompetensutveckling? Finns det bra processbeskrivningar? Använd Boverkets och Riksantikvarieämbetets vägledning om kulturvärden i plan- och bygglagen som även omfattar miljöbalken.

Fortsätt satsningar på riksintressena

Fortsätt satsa på förbättrade och mer ändamålsenliga underlag för kulturmiljövårdens riksintressen, för att de ska kunna tillvaratas bättre; ”Tillvaratagande av kulturmiljövårdens riksintressen är en förutsättning för en långsiktigt hållbar utveckling av landskapet och har avgörande betydelse för att nå de nationella miljömålen och målen för kulturmiljöarbetet”.

Inkludera miljömålen tydligare i arbetet med skydd av kulturmiljöer

Det kan ske genom att

- kartlägga befintligt skydd i förhållande till miljömål, kulturmiljöprofil och för prioritering av fortsatta insatser,
- synliggöra miljömålskopplingen i beslut av olika slag t.ex. byggnadsminnen och kulturreservat,
- ha med miljömålen som en självklar aspekt när strategier, planer och program som handlar om skydd av kulturmiljöer av olika slag, tas fram,
- fastställa åtgärdsmål i regionala åtgärdsprogram för miljömålen.

Arbeta för att fler kulturmiljöer enligt kulturmiljölagen, miljöbalken och plan- och bygglagen får ett långsiktigt skydd

Utöver att de facto skydda fler kulturmiljöer och stödja kommunerna i deras arbete med pbl, behöver länsstyrelserna gemensamt fortsätta driva frågan om resurser till bl.a. kulturreservat och tydliga uppdrag i förhållande till bl.a. miljömålen.

Utveckla integrering och samordning av natur- och kulturmiljövård i skyddade områden

Jämför kapitel *Tvärsektoriell samverkan!*

Registrera fornlämningar i FMIS

I samband med nya inventeringar (där det är möjligt) se till att fornlämningar registreras i FMIS. Åtgärden har betydelse för att uppfylla lagstiftningens intentioner och i förhållande till miljömål som Levande skogar, Storslagen fjällmiljö och Levande sjöar och vattendrag – landskapstyper där många forn- och kulturlämningar fortfarande är mycket bristfälligt kända.

Visningskåta i kulturreservatet Fatmomakke, Västerbottens län. Foto: Bo Sundin

rus
Länsstyrelserna
Regional Utveckling & Samverkan
i miljömålssystemet